

Азия-Еуропа

Ақпараттық сараптама журналы
Басылымның 8-ші жылы, № 84, Сәуір (4) 2024

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN YAYINIDIR ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ БАСЫЛЫМЫ

UNDERSTANDING THE OVERLAP OF HUNGARY'S "EASTERN OPENING" AND COOPERATION OF TURKIC STATES

ПОЛИТИКА "ВОСТОЧНОГО ОТКРЫТИЯ" И СОТРУДНИЧЕСТВО ВЕНГРИИ С ТЮРКОЯЗЫЧНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ

04 СҰХБАТ РӨРОРТАЖ

ADİL ALİYEV

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ
MİLLİ MECLİSİ BAŞKAN YARDIMCISI

ӘДІЛ ӘЛІЕВ
ӘЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ МӘЖІЛІС
ТӨРАҒАСЫНЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

33

**TÜRKİYE'DE DİJİTAL TÜRK
LİRASI ÇALIŞMALARI**

ТҮРКІЯДАҒЫ САНДЫҚ ТҮРІК
ЛІРАСЫН ЗЕРТТЕЛУІ

ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

59

**INDUSTRIAL POLICY OF
UZBEKISTAN**

ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
УЗБЕКИСТАНА

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Suat Beylur

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Ömirbek Hanayi

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Erkinbek Turgunov

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Ömirbek Hanayi
Zhuldyz Zhanadil

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Doç. Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Dr. Azimzhan Khitakhunov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Suat Beylur
Zhengizkhan Zhanaltay
Prof. Gulnar Nadirova
Ömirbek Hanayi
Dr. Azimzhan Khitakhunov

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016. Söz konusu yayın izni Kazakistan Enformasyon ve Toplumsal Kalkınma Bakanlığı tarafından verilmiştir. Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. İki ayda bir yayımlanmakta olup, tirajı 300 adettir. Bedelsiz olan yayının basılı dağıtımı, Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж. Жоғарыда аталған басылымға рұқсатты Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі берді. Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады. Екі айда бір рет жарияланатын болып, тиражы 300 дана. Журналымыздың баспа басылымы Қазақстан мен Түркияда тегін таратылады.

DOÇ. DR. SUAT BEYLUR

Değerli takipçilerimiz,

Enstitü ekibi olarak hazırladığımız Asya Avrupa Dergisi'nin 84. Sayısı ile yine sizlerle birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Geçen ay, baharın gelişini simgeleyen ve Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada coşkuyla kutlanan Nevruz Bayramı'nı Ahmet Yesevi Üniversitesi olarak biz de çeşitli bilimsel ve kültürel etkinliklerle kutladık.

Bahar'la birlikte, özellikle yoğun yağışlı geçen kış sonrası kar sularının hızlı erimesi sonucunda nehirlerdeki su seviyelerinin artmasıyla, Nisan ayında Kazakistan'ın Kuzey ve Batı bölgelerinde sel felaketleri yaşandı. Kısa sürede afet bölgelerine müdahale eden Kazakistan Hükümeti, yaklaşık 120.000 kişiyi riskli bölgelerden tahliye ederek, güvenli bölgelere yerleştirmiştir. 8 bölgede 36 yerleşim biriminde olağanüstü hal ilan eden Hükümet, afetten etkilenen vatandaşların, mağduriyetlerinin karşılanacağını açıkladı. Muhtemel su taşkınları üzerine gerekli tedbirleri de ivedilikle uygulamaya koyan Hükümet, bir yandan da geri dönmek isteyenlerin güvenli bir şekilde dönüşünü de kontrollü olarak yürütmektedir. Öte yandan yaşanan afet nedeniyle bölge ve bölge dışı dost ve kardeş ülkeler de Kazakistan halkına destek olmak için seferber oldu. Türkiye ve diğer Türk devletleri ilk andan itibaren geçmiş olsun mesajlarını paylaşarak, her türlü desteği sağlamaya hazır olduklarını devlet başkanları düzeyinde beyan ettiler.

Bilindiği üzere küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileriyle oluşan aşırı yağışlar ve sonrasında yaşanan su taşkınları, maddi ve manevi kayıpların yanı sıra uzun süreli kuraklıklar gibi diğer doğal afetleri de tetiklemektedir. Söz konusu çevresel sorunların tahribatını asgariye indirmek için ülkelerin münferiden aldıkları önlemlerin yanında bölgesel ve küresel iş birliği büyük önem arz etmektedir. Yaklaşan "5 Haziran Dünya Çevre Günü" vesilesiyle gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilme sorumluluğumuzu aklımızdan çıkarmamız gerektiğini bir kez daha sizlerle paylaşmak istiyorum.

Yeni sayımızda buluşmak umuduyla,

Құрметті оқырмандар,

Институт ұжымы дайындаған «Азия Еуропа» журналының 84-саны арқылы сіздермен қайта қауышып отырғанымызға қуаныштымыз.

Өткен айда Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті ретінде Орталық Азиядан Балқанға дейін созылған кең аумақта көктемнің келуін білдіретін Наурыз мерекесін түрлі ғылыми және мәдени шаралармен атап өттік.

Көктемде қар суының тез еруінен, әсіресе жаңбырлы қыстан кейін өзендерде су деңгейінің күрт көтерілу салдарынан сәуірде Қазақстанның Солтүстік және Батыс өңірлерінде су тасқыны орын алды. Қазақстан Үкіметі апатты аймақтарға қысқа мерзімде жетіп, шұғыл түрде араласуының нәтижесінде қауіпті аймақтардан 120 мыңға жуық адамды эвакуациялап, қауіпсіз орындарға орналастырды. 8 облыстың 36 елді мекенінде төтенше жағдай жариялаған Үкімет табиғи апаттан зардап шеккен азаматтардың арыз-шағымы барынша қанағаттандырылатындығы туралы мәлімдеді. Ықтимал су тасқынына қарсы қажетті шараларды дереу қолға алған Үкімет үйіне қайта оралуға ниет білдіргендерді аман-есен қайтару ісін де жіті бақылап отыр. Екінші жағынан, Орталық Азия аймағындағы және одан сырт жатқан дос әрі бауырлас елдер де Қазақстан халқын қолдауға жұмылды. Түркия мен басқа да түркі мемлекеттері алғашқы сәттен-ақ аман-саулығын білісіп, мемлекет басшысы деңгейінде барлық қажетті қолдауды көрсетуге дайын екендіктерін хабарлады.

Жауын-шашын көп түскен қыс маусымынан кейін қардың тез еруі су тасқынын жиі туғызатыны белгілі. Жаһандық жылыну мен климаттың өзгеруінің салдарынан шамадан тыс түскен жауын-шашын су тасқыны, материалдық және моральдық шығындарды, сондай-ақ ұзақ мерзімді қуаңшылық сынды басқа да табиғи апаттарды тудырады. Осы экологиялық мәселелерді барынша азайту үшін өңірлік және жаһандық ынтымақтастықтың, сондай-ақ елдердің жеке деңгейде қабылдап жатқан шаралардың маңызы зор. Алда келе жатқан 5 маусым «Дүниежүзілік қоршаған ортаны қорғау күніне» орай, болашақ ұрпаққа өмір сүруге қолайлы әлемді қалдыру жауапкершілігімізді естен шығармағанымыз абзал екендігін сіздермен тағы да айтқым келеді.

Келесі санымызда кездескенше!

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

<i>AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ</i> <i>ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ</i> DOÇ. DR. SUAT BEYLUR	1
--	---

RÖPORTAJ СҰХБАТ

<i>AZERBAIJAN CUMHURİYETİ MİLLİ MECLİSİ BAŞKAN YARDIMCISI</i> ADİL ALİYEV	
ӘДІЛ ӘЛІЕВ <i>ӘЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ МӘЖІЛІС ТӨРАҒАСЫНЫҢ</i> <i>ОРЫНБАСАРЫ</i>	4

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

<i>UNDERSTANDING THE OVERLAP OF HUNGARY'S "EASTERN OPENING" AND COOPERATION OF TURKIC STATES</i> <i>ПОЛИТИКА "ВОСТОЧНОГО ОТКРЫТИЯ" И СОТРУДНИЧЕСТВО ВЕНГРИИ С ТЮРКОЯЗЫЧНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ</i> KANAT MAKHANOV	14
<i>PERSPECTIVES OF CENTRAL ASIA FOR INDIAN STUDENTS</i> <i>ПЕРСПЕКТИВЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ДЛЯ ИНДИЙСКИХ СТУДЕНТОВ</i> DR. ALBINA MURATBEKOVA	23
<i>TÜRKİYE'DE DİJİTAL TÜRK LİRASI ÇALIŞMALARI</i> <i>ТҮРКИЯДАҒЫ САҢДЫҚ ТҮРІК ЛИРАСЫН ЗЕРТТЕЛУ</i> ZHENGIZKHAN ZHANALTAY	33

<i>SOCIAL PROGRESS IN THE CENTRAL ASIAN REGION: 2024 UPDATE</i> <i>СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ: ОБНОВЛЕНИЕ 2024 ГОДА</i> PROF. DR. GULNAR NADIROVA	43
<i>STARSHIP: UZAY ARAŞTIRMALARININ GELECEĞİNE ÖNCÜLÜK ETMEK</i> <i>STARSHIP-ҒАРЫШТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ БОЛАШАҒЫНЫҢ БАСТАУШЫСЫ</i> DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA	51
<i>INDUSTRIAL POLICY OF UZBEKISTAN</i> <i>ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА</i> DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV	59

ETKİNLİKLER İC-ŞARALAR

.....	68
-------	----

İNFOGRAFIK ИНФОГРАФИКА

.....	82
-------	----

Adil Aliyev

Azərbaycan Cumhuriyeti
Milli Meclisi
Başkan Yardımcısı

Әділ Әлиев

Әзербайжан Республикасы
Ұлттық Мәжіліс
төрағасының орынбасары

Sayın Adil Aliyev başlarken okurlarımız için biraz kendinizden bahsedebilir misiniz?

1969 yılında Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Şerur ilçesine bağlı Makhta köyünde doğdum. Leningrad (şimdiki adıyla St. Petersburg) Yüksek Denizcilik Akademisi Mühendis-Kaptan Fakültesi'ni, Azərbaycan Polis Akademisi'ni ve daha sonra Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi yüksek lisans programını tamamlayarak felsefe doktoru unvanını aldım. "Gösterilen Kahramanlık İçin", "Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 100. Yılı (1918–2018)" ve "Heydar Aliyev'in 100. Yılı (1923–2023)" yıldönümü madalyaları dahil olmak üzere birçok madalya ile ödüllendirildim. 10 Mart 2020 tarihinden itibaren Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktayım. Önceki dönemlerde de - üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde - Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi milletvekili olarak görev yaptım. Parlamentoda Milli Meclis Gençlik ve Spor Komitesi Başkanlığı ile Azərbaycan ve Kazakistan Parlamentolararası İlişkiler Çalışma Grubu Başkanlığı'nın yanı sıra Yolsuzluğa Karşı Mücadele Komisyonu

**İLHAM ALİYEV'İN
YENİ DÖNEMİNİN İLK
YILINDA, KURTARILAN
TOPRAKLARA - 5
ŞEHİR VE 15 KÖYE
20 BİN YERİNDEN
EDİLMİŞ GÖÇMENİN
YERLEŞTİRİLMESİ
PLANLANMAKTADIR**

**İLХАМ ӘЛІЕВТІҢ
ЖАҢА КЕЗЕҢІНІҢ
АЛҒАШҚЫ
ЖЫЛДАРЫНДА АЗАТ
ЕТІЛГЕН АЙМАҚТАРҒА
– 5 ҚАЛА МЕН 15
АУЫЛҒА ТУҒАН
ЖЕРІНЕН АМАЛСЫЗ
КӨШКЕН 20 МЫҢ
МӘЖБҮРЛІ ҚОНЫС
АУДАРҒАНДАРДЫ
ОРНАЛАСТЫРУ
ЖОСПАРЛАНЫП ОТЫР**

Құрметті Әділ Әлиев оқырмандарымыз үшін өзіңіз туралы айтып беруіңізді өтінеміз.

1969 жылы Әзербайжан Республикасы Нахшыван Автономиялық Республикасының Шарур ауданына қарасты Мақта ауылында дүниеге келген. Ленинград (қазіргі Санкт-Петербург) Жоғары теңіз академиясының инженер-капитан факультетін, Әзербайжан полиция академиясын және Баку мемлекеттік университетінің заң факультетінің магистратурасын бітіріп, философия докторы атағын иеленген. Көптеген медальдар, соның ішінде «Ерлігі үшін», «Әзербайжан Халық Республикасының 100 жылдығы (1918–2018)», «Гейдар Әлиевтің 100 жылдығы (1923–2023)» мерейтойлық медальдарымен марапатталған. 2020 жылдың 10 наурызынан бастап Әзербайжан Республикасы Ұлттық Мәжіліс төрағасының орынбасары қызметін атқарып келеді, тәуелсіз парламент депутаты. III-V шақырылымдағы Әзербайжан Республикасы Ұлттық Мәжілісінің депутаты. Сонымен қатар, Ұлттық ассамблеяның Жастар және спорт комитетінің төрағасы, әрі Әзербайжан-Қазақстан парламентаралық байланыстар жөніндегі жұмыс то-

üyeliği ve Devlet Petrol Fonu Gözlem Kurulu üyeliği görevlerim de devam etmektedir.

Sayın Adil Aliyev, öncelikle 7 Şubat 2024 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile başlamak isteriz. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 5. kez Cumhurbaşkanı olarak seçildiği bu yeni dönemi Azerbaycan'ın sosyal ve ekonomik kalkınması açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Sorunuzu yanıtlamaktan ve kardeş ülke Kazakistan'a sevgi ve saygılarımı sunmaktan mutluluk duyuyorum. Ayrıca, röportaja böylesine önemli ve güncel bir soruyla başladığınız için de teşekkür ederim.

İlham Aliyev liderliğinde 7 Aralık 2023 tarihinde imzalanan kararname ile öngörülen 7 Şubat 2024 tarihindeki erken Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Azerbaycan halkına iradesini erkenden ifade etme fırsatı sundu. Değerli halkımız bu seçimleri haklı olarak Zafer Seçimi olarak adlandırdı. Zira bu seçim, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tam olarak yeniden sağladıktan sonraki ilk seçimdi. Böylece ilk kez, seçimler tüm cumhuriyet sathında

byның жетекшісі, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комиссияның және Мемлекеттік Мұнай қоры мониторингі кеңесінің мүшесі.

Әділ Әлиев мырза, ең алдымен 2024 жылдың 7 ақпанында өткен Президент сайлауынан бастасақ, Илхам Әлиев 5-ші рет президент болып сайланған бұл жаңа кезеңді Әзербайжанның әлеуметтік және экономикалық дамуы тұрғысынан қалай бағалай аласыз?

Сіздің сұрағыңызға жауап берместен бұрын бауырлас Қазақстанға сүйіспеншілігімді және құрметімді білдіргім келеді. Сұхбатымызды осындай сұрақтан бастағаныңыз үшін алғыс айтамын.

2023 жылы 7 желтоқсанда Президент Илхам Әлиев қол қойған жарлыққа сәйкес 2024 жылдың 7 ақпанында өткен кезектен тыс президент сайлауы Әзербайжан халқына өз саяси еркін ертерек білдіруге мүмкіндік берді. Біздің сыйлы де құрметті азаматтарымыз бұл сайлауды «Жеңіс сайлауы» деп орынды атаған. Өйткені бұл сайлау Әзербайжанның аумақтық тұтастығы

A. Aliyev'in özel arşivi

япылды ve ilk kez, eski zorunlu göçmenler atalarının topraklarında ой kullандылар. Bu, halkımızın meşru haklarının tezahürünün zirve noktası oldu.

İşgalci Ermenistan'ın askeri-siyasi desteği ile 30 yıl süren işgale, Yüce Komutan İlham Aliyev liderliğinde son verildi ve Azerbaycan'ın gücü dünyaya gösterildi. Sonuç olarak, şanlı üç renkli bayrağımız vatan göklerinde büyük bir gururla dalgalanmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan halkının seçimlere yüksek bir ruhla katılması da tesadüf değildir. Tabii ki, bugün kendi gücünü ve kudretini dünyaya göstermiş, güçlü orduya ve ekonomiye sahip olan Azerbaycan halkı, bundan sonra da tarihi zaferi ona bahşeden ve daima halkına verdiği sözü tutan İlham Aliyev'i yeniden Cumhurbaşkanı seçerek, yeni başarılar adına oyunu kullandı. Bu, halkımızın takdirini ve ileri görüşlülüğünü bir kez daha teyit etti.

Sorunuzu ise Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 14 Şubat 2024 tarihinde Milli Meclis'te gerçekleşen Yemin Törenindeki tarihi konuşmasına atıfta bulunarak yanıtlamak isterim:

мен егемендігі толық қалпына келгеннен кейінгі алғашқы сайлау болды. Осылайша, бүкіл республика көлемінде тұңғыш рет сайлау өтіп, бұрын еріксіз көшіп кетуге мәжбүр болғандар алғаш рет ата-бабаларының жерінде дауыс берді. Бұл халқымыздың заңды құқықтарының көрініс табуының шарықтау шегіне айналды.

Басқыншы Арменияның әскери-саяси ықпалымен 30 жылға созылған басқыншылық Жоғарғы қолбасшы Илхам Әлиевтің басшылығымен аяқталып, Әзербайжанның күші әлемге паш етілді. Соның нәтижесінде даңқты үш түсті туымыз Отанымыздың аспанында зор мақтанышпен желбіреді. Сондықтан да Әзербайжан халқының сайлауға жоғары рухпен қатысқаны кездейсоқтық емес. Әрине, бүгінде әлемге өзінің күші мен қуатын танытып, мықты армиясы мен экономикасы бар екендігін дәлелдей алған Әзербайжан халқы тарихи жеңіс сыйлап, халқына берген уәдесінде нық тұрған Илхам Әлиевті қайта сайлау арқылы жаңа табыстарға іргетас қалады. Бұл халқымыздың көрегендігін және алғысын білдіреді.

A. Aliyev'in özel arşivi

Ilham Aliyev'in yeni döneminin ilk yılında, kurtarılan topraklara - 5 şehir ve 15 köye 20 bin yerinden edilmiş göçmenin yerleştirilmesi planlanmaktadır. Yüzden fazla şehir ve köyün ana planları halihazırda hazırlanmış durumdadır. Birçok şehir ve köyde ise inşaat işleri devam etmektedir. Gelecek üç yıl içinde Büyük Dönüş Programının ilk aşamasını tamamlayacağız. Bu süreçte en az 140 bin göçmen ata topraklarına dönmüş olacaktır. Elbette, tüm bu kapsamlı çalışmalar ve büyük altyapı projeleri için ekonomi gelişmelidir. Azerbaycan bağımsız bir politika izleyerek, kimseye bağlı kalmadan inançla ve başarıyla gelişmeye devam edecek ve dış politikasını da buna uygun şekilde yöneterek daha da ilerleyecektir.

İkinci Karabağ savaşındaki Azerbaycan'ın zaferinin üzerinden 3 yıldan fazla bir zaman geçti. Devletin, işgalden kurtarılan bölgelere yönelik yatırımlarından kısaca bahsedebilir misiniz?

Devletimiz, işgalden kurtarılan bölgeleri temelinden yeniden inşa etmektedir, bazı yerlerde ise kapsamlı onarım ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Evler ve sivil altyapılar inşa edilmekte, yollar dökülmekte, tüneller kazılmakta, köprüler kurulmakta ve hava alanları ile demiryolu istasyonları yapılmaktadır. Bu büyük çalışmalar, mayınların temizlenmesiyle birlikte yürütülmektedir. Düşünün, işgalci Ermenistan, bir milyona yakın Azerbaycanlıyı zorla ata topraklarından çıkardı ve onların yerine bir milyon mayın yerleştirdi. Şimdi, topraklarımıza dönebilmek için bu mayınları tek tek ortaya çıkarıp, etkisiz hale getirmekle meşgulüz. Mayınlar, insanların güvenli yaşamı için hala ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İkinci Karabağ Savaşı'ndan bu yana 300 vatandaşımız mayınların kurbanı oldu.

30 yıla yakın süre mülteci ve zorunlu göçmen olarak yaşamış vatandaşlarımız, tüm zorluklara rağmen, artık

AZERBAJCAN'IN 44 GÜNLÜK İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA KENDİ TARİHİ TOPRAKLARINI İŞGALCİLERDEN KURTARARAK KAZANDIĞI ZAFER, SADECE BİZİM DEĞİL, TÜM AZERBAJCANLILARIN VE DOSTLARININ ZAFERİDİR

44 KÜNGE СОЗЫЛҒАН ЕКІНШІ ҚАРАБАҚ СОҒЫСЫНДА ӨЗ ТАРИХИ ЖЕРЛЕРІН БАСҚЫНШЫЛАРДЫҢ ҚОЛЫНАН АЗАТ ЕТУ – ТЕК ӘЗЕРБАЙЖАННЫҢ ҒАНА ЖЕҢІСІ ЕМЕС, БАРША ӘЗЕРБАЙЖАНДЫҚТАРДЫҢ ЖӘНЕ ДОСТАРЫНЫҢ ЖЕҢІСІ

Сіздің сұрағыңызға Президент Илхам Әлиевтің 2024 жылғы 14 ақпанда Ұлттық Мәжілістері Ант беру рәсіміндегі тарихи сөйлеген сөзіне сілтеме жасай отырып жауап бергім келеді:

Илхам Әлиевтің жаңа кезеңінің алғашқы жылдарында азат етілген аймақтарға – 5 қала мен 15 ауылға туған жерінен амалсыз көшкен 20 мың мәжбүрлі қоныс аударғандарды орналастыру жоспарланып отыр. Қазірдің өзінде жүзден астам қала мен ауылдың бас жоспары дайындалды. Көптеген қалалар мен ауылдарда құрылыс жұмыстары жалғасып жатыр. Біз алдағы үш жылда «Ұлы оралу» бағдарламасының бірінші кезеңін аяқтаймыз, оның барысында кемінде 140 мың қоныс аударушы ата жеріне оралады. Әрине, осы ауқымды жұмыстар мен ірі инфрақұрылымдық жобалардың барлығы үшін экономика жақсару қажет. Әзербайжан ешкімге тәуелді болмай, өз тәуелсіз саясатын жүргізу арқылы сапалы және қарқынды түрде дамуын, ілгері басуын жалғастырып, соған қарай өз сыртқы саясатын да басқаратын болады.

Әзербайжанның даңқты екінші Қарабақ соғысындағы жеңісіне 3 жылдан астам уақыт өтті. Басқыншылықтан азат етілген өңірлерге мемлекеттің инвестициясы туралы қысқаша айта кетсеңіз?

Мемлекетіміз басқыншылардан азат етілген өңірлерді іргетасынан бастап қайта қалпына келтіріп, кей жерлерде күрделі жөндеу және қалпына келтіру жұмыстары жүргізіп жатыр. Үйлер мен азаматтық инфрақұрылымдар тұрғызылып, жол төселуде, тоннельдер қазылып, көпірлер, әуежайлар мен вокзалдар салыну үстінде. Бұл негізгі жұмыстар минадан тазартумен қатар жүріп отыр. Ойлап көріңізші, Арменияның оккупациясы кезінде бір миллионға жуық Әзербайжандықтарды ата жерінен күштеп

ata-baba yurtlarına geri dönmektedir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğinde işgalден kurtarılan bölgelerde başlatılan kapsamlı imar ve inşaat çalışmaları sonucunda birkaç yaşam kompleksi inşa edilip kullanıma sunuldu, okul, hastane gibi önemli sosyal altyapılar oluşturuldu ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu işler büyük bir heyecanla devam ettirilmektedir.

Azerbaycan'ın 44 günlük İkinci Karabağ Savaşında kendi tarihi topraklarını işgalcilerden kurtararak kazandığı zafer, sadece bizim değil, tüm Azerbaycanlıların ve dostlarının zafedir. Azerbaycan, bu zaferi ile bütün Türk dünyasının önemli olaylarından birine imza atmış oldu. İşgalден kurtarılan topraklarımızı şimdiye kadar Kazakistan, Özbekistan ve Türkiye Cumhurbaşkanı ile Tataristan Başkanı ziyaret etti. Ayrıca, işgalден kurtarılan Fuzuli şehrinde, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev'in girişimiyle Kurmangazi adında bir Çocuk Yaratıcılık Merkezi inşa edilip hizmete sunuldu. Bu Merkez, devletlerimiz ve halklarımız arasındaki dostluğun ve kardeşliğin temel simgelerinden biri haline gelmektedir.

көшіріп, олардың орнына миллиондаған минаны орналастырылды. Енді жерімізге қайта оралу үшін осы миналарды бірінен соң бірін зиянсыздандырумен айналысып жатырмыз. Миналар әлі де адамдардың қауіпсіз өміріне үлкен қауіп төндіріп тұр. Екінші Қарабақ соғысынан бері 300 азаматымыз минаның құрбанына айналды.

30 жылға жуық босқын, еріксіз қоныс аударушы ретінде өмір сүрген азаматтарымыз қазір көптеген қиындықтарға қарамастан атақонысына оралып жатыр. Президент Илхам Әлиевтің басшылығымен басқыншылардан азат етілген аймақтарда басталған аудандастыру және құрылыс жұмыстарының нәтижесінде бірнеше тұрғын үй кешендері салынып, пайдалануға берілді, мектептер мен ауруханалар сияқты маңызды әлеуметтік инфрақұрылымдар бой көтерді, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жұмыстар үлкен ынтамен жалғасын тауып отыр.

44 күнге созылған Екінші Қарабақ соғысында өз тарихи жерлерін басқыншылардың қолынан азат ету – тек Әзербайжанның ғана жеңісі емес, барша әзербайжандықтар-

A. Aliyev'in özel arşivi

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile kardeş Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev 12 Mart 2024'de birlikte Fuzuli ve Şuşa şehirlerine yaptığı ziyaret sırasında, Fuzuli'de Kurmangazi adında Çocuk Yaratıcılık Merkezi'nin görkemli açılışı oldukça anlamlı bir olaydır. Bu, Karabağ'da Ermenistan'ın işgal kültürsüzlüğünden, Azerbaycan ve Türk dünyasının yaratıcı kültürüne geçişin kutlanmasını da ifade etmektedir. Türk halkları yaratıcı ve inşa edici halklardır. Devlet başkanlarının Fuzuli'de inşa edilen bu eğitim ve kültür yuvasının açılışında sanatçılarla birlikte gelecekte bu okulda eğitim görececek çocuklarla yapılan bu buluşma da büyük önem taşımaktadır. Bu, hem dostlara hem de dost olamayanlara yönelik geleceğe dönük parlak bir mesajdır.

Azerbaycan halkı, Kazakistan tarafından inşa edilerek halkımıza hediye edilen Kurmangazi adındaki merkeze büyük önem atfetmekte ve ülkelerimiz arasındaki dostluk ve kardeşliğin bir simgesi olarak kabul etmektedir.

Bilindiği üzere Azerbaycan Orta Koridor'un önemli ülkelerinden birisidir. Karabağ Zaferi sonrasında Zengezur Koridoru'ndaki son duruma dair bilgi verebilir misiniz?

Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesi, Ermenistan'ın sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle gecikmektedir. Ermenistan, üzerine aldığı yükümlülükleri tekrar ihlal etmektedir, bu kabul edilemez bir durumdur. Aslında, bu koridor Ermenistan için de önemli fırsatlar sunmaktadır; ancak temelsiz iddialar ve kibir, Ermenistan'ı yine bir çıkmaza sürüklemektedir. Çünkü bizim alternatiflerimiz mevcut: Zengezur koridorunu İran toprakları üzerinden de geçirmek mümkündür. Ayrıca, Azerbaycan üzerinden geçen ya da Azerbaycan'dan başlayıp Gürcistan üzerinden Batı'ya yönelen bir dizi uluslararası transit hatlar faal durumdadır.

AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI İLHAM ALİYEV İLE KARDEŞ KAZAKİSTAN CUMHURBAŞKANI KASIM COMART TOKAYEV 12 MART 2024'DE BİRLİKTE FUZULİ VE ŞUŞA ŞEHİRLERİNE YAPTIĞI ZİYARET SIRASINDA, FUZULİ'DE KURMANGAZİ ADINDA ÇOCUK YARATICILIK MERKEZİ'NİN GÖRKEMLİ AÇILIŞI OLDUKÇA ANLAMLILIK BİR OLAYDIR

2024 ЖЫЛДЫҢ 12 НАУРЫЗЫНДАҒЫ ӘЗЕРБАЙЖАН ПРЕЗИДЕНТІ ИЛХАМ ӘЛИЕВ ПЕН БАУЫРЛАС ЕЛ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВТЫҢ ФИЗУЛИ ЖӘНЕ ШУША ҚАЛАЛАРЫНА САПАРЫ КЕЗІНДЕ ФИЗУЛИДЕГІ ҚҰРМАНҒАЗЫ АТЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ САЛТАНАТТЫ АШЫЛУЫ ӨТЕ МӘНДІ ТАРИХИ ОҚИҒА БОЛДЫ

дың және достарының жеңісі. Бұл жеңісімен Әзербайжан бүкіл түркі әлемінің маңызды оқиғаларының біріне қол жеткізді! Осы уақытқа дейін басқыншылардан азат етілген жерлерімізге Қазақстан, Өзбекстан және Түркия президенттері мен Татарстан президенті келді. Сонымен қатар, Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың бастама-сымен басқыншылардан азат етілген Физули қаласында Құрманғазы атындағы балалар шығармашылық орталығы салынып, пайдалануға берілді. Бұл Орталық біздің мемлекеттеріміз бен халықтарымыз арасындағы достық пен бауырластықтың басты нышандарының біріне айналады.

2024 жылдың 12 наурызындағы Әзербайжан Президенті Илхам Әлиев пен бауырлас ел Қазақстанның Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Физули және Шуша қалаларына сапары кезінде Физулидегі Құрманғазы атындағы балалар шығармашылық орталығының салтанатты ашылуы өте мәнді тарихи оқиға болды. Бұл сонымен қатар Қарабақтағы Арменияның басқыншы мәдениетінен Әзербайжан мен түркі әлемінің жасампаз мәдениетіне өтуін атап өтумен бірдей. Түркі халқы жасампаз және сындарлы халық. Мемлекет басшыларының Физулиде салынған оқу-мәдениет үйінің ашылуында өнер қайраткерлерімен және болашақта осы мектепте оқитын балалармен өткізген бұл кездесуінің де маңызы зор. Бұл достар үшін де, қастар үшін де болашаққа арналған жарқын үндеу.

Әзербайжан халқы Қазақстан салып, халқымызға сыйға тартқан Құрманғазы деп аталатын орталыққа үлкен мән беріп, оны елдеріміз арасындағы достық пен бауырластық нышаны ретінде қабылдайды.

Әзербайжан Орта дәліздің маңызды елдерінің бірі екені белгілі. Қарабақ жеңісінен кейінгі Зәңгезүр

Özellikle vurgulamak gerekir ki, Azerbaycan'ın Kazakistan ile birçok alanda iş birliği, her iki ülkenin çıkarlarına uygun şekilde devam etmekte ve gelişmektedir. Trans Hazar rotasının devreye alınması, ülkelerimizin transit bağlarına önemli bir katkı sağlamakla kalmayıp, bizimle ekonomik ve ticari iş birliği yapan ülkelerin de ciddi ilgisini çekmektedir. Vurgulamalıyım ki, Azerbaycan ve Kazakistan bugün birçok rota üzerinde transit taşımacılığa ev sahipliği yapmakta, Doğu'dan Batı'ya ticaret döngüsünün ana taşımacılık güzergahı ülkelerimizin toprakları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu, sadece ekonomik ve ticari bir mesele olmanın ötesinde, aynı zamanda birçok alanda Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın stratejik önemini dünyaya göstermektedir.

Geçen ay Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev, resmi bir ziyaret kapsamında Azerbaycan'a geldi. Bir milletvekili olarak Tokayev'in ziyaretini iki ülke ilişkileri açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın ülkemize ziyareti, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Devletlerarası Konsey'in ilk toplantısının gerçekleştirilmesi açısından son derece önemli bir tarihi olaydır. Ziyaret sırasında imzalanan belgeler, iş birliğimizin birçok alanda gelişimine özel katkı sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı'nın basına yaptıkları ortak açıklamalar, karşılıklı ilişkilerin ulaştığı düzeyi, gelecekte yapılacak çalışmaların değerini ve daha iyi bir geleceğe olan inancımızın yüksek bir ifadesidir.

Kardeş ülke Kazakistan'ın, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini her zaman desteklemesi, Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinin uluslararası hukuk normlarına göre düzenlenmesiyle ilgili verdiği ciddi mesajlar unutulmazdır. Azerbaycan halkının Ulusal Lideri Haydar Aliyev tarafından atılan temeller üzerine ku-

KARDEŞ ÜLKE KAZAKİSTAN'IN, AZERBAYCAN'IN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ VE EGEMENLİĞİNİ HER ZAMAN DESTEKLEMESİ, ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI HUKUK NORNLARINA GÖRE DÜZENLENMESİYLE İLGİLİ VERDİĞİ CİDDİ MESAJLAR UNUTULMAZDIR

БАУЫРЛАС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЗЕРБАЙЖАННЫҢ АУМАҚТЫҚ ТҰТАСТЫҒЫ МЕН EGEMENДІГІН ӘРДАЙЫМ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ АРМЕНИЯ МЕН ӘЗЕРБАЙЖАН АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫНА СӘЙКЕС РЕТТЕУ ТУРАЛЫ БАЙЫПТЫ МӘЛІМДЕМЕЛЕРІ ЕШҚАШАН ҰМЫТЫЛМАЙДЫ

дәлізіндегі соңғы жағдай туралы мәлімет бере аласыз ба?

Зәңгезүр дәлізін жүзеге асыру Арменияның өз міндеттерін орындамауы салдарынан кешіктіріліп отыр. Армения тағы да өз міндеттемелерін бұзып отыр – бұл қабылданбайтын шарт. Іс жүзінде бұл дәліз Армения үшін де маңызды мүмкіндіктер ұсынады. Алайда, негізсіз талаптар мен менмендік Арменияны тағы да тығырыққа тіреп отыр. Өйткені, бізде балама бар: Иран аумағы арқылы Зәңгезүр дәлізінен де өтуге болады. Сонымен қатар, Әзербайжан арқылы өтетін немесе Әзербайжаннан басталып, Грузия арқылы Батысқа бағытталған бірқатар халықаралық транзиттік желілер белсенді жұмыс істейді.

Әзербайжанның Қазақстанмен көптеген салалардағы ынтымақтастығы екі елдің мүдделеріне орай жалғасын тауып, дамып келе жатқанын ерекше атап өткен жөн. Транскаспий бағытының пайдалануға берілуі біздің елдердің транзиттік байланыстарына елеулі үлес қосып қана қоймай, бізбен экономикалық және сауда-саттық ынтымақтастығы бар елдердің назарын аударып отыр. Бүгінгі таңда Әзербайжан мен Қазақстан көптеген бағыттар бойынша транзиттік тасымалдауларды қабылдайтынын және Шығыстан Батысқа сауда циклінің негізгі тасымалдау бағыты біздің елдердің аумағы арқылы жүзеге асырылатынын атап өтуім қажет. Бұл тек қана экономикалық және коммерциялық мәселе емес, ол әлемге Әзербайжан мен Қазақстанның көптеген салалардағы стратегиялық маңыздылығын көрсетеді.

Өткен айда Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ресми сапармен Әзербайжанға барды. Парламент депутаты ретінде сіз Тоқаевтың сапарын екі ел арасындағы қарым-қатынас тұрғысынан қалай бағалар едіңіз?

рулан çağдаш Azərbaycan ve Kazakistan dostluk ve kardeşlik iş birliđinin, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Cumhurbaşkanı Kasım Çomart Tokayev sayesinde bugün daha da derinleşmesine tanık olmak gurur vericidir.

Devlet başkanlarımızın karşılıklı sayısız ziyaretleri, siyasi, ekonomik, ticari ve diğer pratik faaliyet alanlarında bağlarımıza yeni katkılar sunmaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bir buçuk yıl içinde dört kez kardeş ülkeye, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın ise üç kez Azərbaycan'a ziyarette bulunması ve Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın bu yıl içinde ülkemize iki kez daha ziyaret planlaması, ilişkilerimizin daha da sıkılaşmasına hizmet eden faktörlerdir.

Kısacası, Azərbaycan ve Kazakistan ilişkileri bugün tarihini en parlak dönemini yaşamaktadır; ortak tarihi değerlere ve kültürel mirasa sahip kardeş halklarımızın iş birliđinin, yüksek zirvelere ulaşması tamamen haklı ve yerindedir. Çünkü biz, atalarımızın ruhunu şad eden ve gelecek nesillere yol gösteren stratejik bir

Қазақстан Президентінің елімізге сапары Әзербайжан Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы Жоғары деңгейдегі мемлекетаралық кеңестің бірінші мәжілісін өткізу тұрғысынан аса маңызды тарихи оқиға. Сапар барысында қол қойылған құжаттар көптеген салалардағы ынтымақтастығымызды дамытуға ерекше үлес қосады. Президенттердің баспасөзге берген бірлескен мәлімдемелері – өзара қарым-қатынастардың жеткен дәрежесінің, алдағы жұмыстың құндылығының және кемел келешекке сеніміміздің жоғары көрінісі.

Бауырлас Қазақстанның Әзербайжанның аумақтық тұтастығы мен егемендігін әрдайым қолдау және Армения мен Әзербайжан арасындағы қарым-қатынастарды халықаралық құқық нормаларына сәйкес реттеу туралы байыпты мәлімдемелері ешқашан ұмытылмайды. Әзербайжан халқының Ұлттық көшбасшысы Гейдар Әлиев қаланған іргетастар негізінде бүгінде Президент Илхам Әлиев пен Президент Қасым-Жомарт

A. Aliyev'in özel arşivi

çizgide ilerlemekteyiz. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev arasındaki sağlam dostluk ve samimi kardeşlik ilişkileri, halklarımız arasındaki kardeşlik, dostluk ve komşuluk bağlarıyla organik olarak bağlı olup, birbirini tamamlayan faktörlere dönüşmüştür.

Öte yandan, her geçen yıl Türk Devletleri arasındaki bütünleşme çabalarının artmakta ve derinleşmekte olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede, TÜRKPA özelinde Türk devletleri arasındaki parlamentolararası ilişkileri nasıl değerlendirirsiniz?

Günümüzde devletimizin temel amaçlarından biri, ortak Türk kurumlarını geliştirmektir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde, üye ülkelerle ikili ve çok taraflı bağları daha da güçlendirmek, daha sıkı ilişkiler kurmak, karşılıklı faaliyetleri zenginleştirmek, özellikle de parlamentolararası bağları güçlendirmek genel çalışmamızın yararınadır. Bu bağlamda TÜRKPA çok önemli bir platformdur.

Vurguladığımız öncelikler, hem TDT hem de TÜRKPA'yı ve diğer ortak Türk kurumlarını güçlendirir, ortak kurumlarımızı cazibe mer-

Тоқаевтың арқасында Әзербайжан мен Қазақстан арасындағы қазіргі достық пен бауырластық ынтымақтастығы тереңдей түскеніне куә болу үлкен мәртебе.

Мемлекет басшыларымыздың көптеген өзара сапарлары саяси, экономикалық, коммерциялық және басқа да практикалық қызмет салаларындағы байланыстарымызға жаңа үлес қосып жатыр. Президент Илхам Әлиевтің бауырлас елге бір жарым жылда төрт рет баруы, Қазақстан Президентінің Әзербайжанға үш рет сапары, ал Қазақстан Президентінің биылғы жылы елімізге тағы екі рет келуді жоспарлауы – қарым-қатынастарымызды одан әрі нығайта түсетін факторлар.

Қысқаша айтқанда, Әзербайжан мен Қазақстан қарым-қатынастары бүгінде тарихтағы ең жарқын кезеңді бастан кешіріп отыр. Тарихи құндылықтары мен мәдени мұрасы ортақ бауырлас халқымыздың ынтымақтаса отырып, биік шыңдарды бағындыруы әбден орынды әрі толығымен негізделген. Өйткені біз ата-баба рухын асқақтатып, келешек ұрпаққа бағыт-бағдар беретін стратегиялық бағытта алға басып келеміз. Президент Илхам Әлиев пен Президент Қасым-Жомарт Тоқаев арасындағы берік достық пен шынайы бауырлас қарым-қатынастар біздің халқымыз арасындағы бауырластық, достық және көршілік байланыстармен тығыз байланысты, сондай-ақ бірін-бірі толықтыратын факторларға айналды.

Екінші жағынан, түркі мемлекеттері арасындағы интеграциялық ұмтылыстар жыл сайын артып, тереңдей түскенін білеміз. Осы тұрғыда ТүркПА аясында түркі мемлекеттері арасындағы парламентаралық байланыстарды қалай бағалайсыз?

Бүгінгі таңда мемлекетіміздің басты мақсаттарының бірі – ортақ түркі ұйымдарын дамыту. Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) аясында мүше елдермен екіжақты және көпжақты байланыстарды одан әрі нығайту, тығыз қарым-қатынас орнату, өзара белсенділікті арттыру, әсіресе, парламентаралық байланысты күшейту біздің ортақ жұмысымыздың мүддесі. Осы тұрғыда Түрк-ПА өте маңызды алаң.

A. Aliyev'in özel arşivi

kezi haline getirir, aynı zamanda üye devletlerin örneklerinde tüm Türk ülkeleri ve topluluklarının gücüne güç katar. Kardeş ülkelerimiz ister ikili planda isterse diğer platformlarda, uluslararası arenada birbirine yüksek destek sunmaktadır. TDT'nin, TÜRKPA'nın, diğer ortak Türk kurumlarının kurucu üyeleri olan devletlerimiz, diğer uluslararası teşkilatlarda da birbirine karşılıklı destek gösterir ve bu, tüm Türk dünyasının çıkarlarına uygundur. Karşılıklı tecrübe paylaşımı da dahil olmak üzere, parlamentolararası iş birliği çıkarlarımıza tam uygun ve ülkelerimizin tüm pratik faaliyet alanları üzerindeki bağlarının güçlenmesine hizmet eder.

TÜRKPA çerçevesindeki iş birliğinin yanı sıra, kardeş ülkelerimizin parlamentolararası çalışma gruplarının takdire şayan faaliyetlerine de vurgu yapmak isterim. Memnuniyetle belirtmek isterim ki, şu anda liderlik ettiğim Azerbaycan ve Kazakistan Parlamentolararası Çalışma Grubu, kendi kadrosu itibarıyla Azerbaycan Milli Meclisi'nin en çok üyesi olan çalışma gruplarından biridir.

Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mıdır?

Türk dünyasına gönül vermiş yazarlarımızın ünlü sözüyle ifade edersek, kardeş Kazakistan ile Azerbaycan arasından Hazar geçer ama su geçmez. Hiç şüphe etmiyoruz ki, kardeşlik bağlarımız bundan sonra daha da güçlenecek, yeni başarılar kazanılacaktır. Kazakistan'da meydana gelen sel felaketi sırasında yaşananlara bizim de kardeşlerimiz kadar üzüldüğümüzü belirtmek isteriz.

Kardeşlik bayrağımız her zaman yüksek olsun!

Katılımınız için teşekkür ederiz.

Біз баса назар аударатын басымдықтар ТМҰ мен ТүркПА-ны және басқа да бірлескен түркі ұйымдарын күшейтіп, ортақ ұйымдарымызды тарту орталығына айналдыру, сонымен бірге мүше мемлекеттерді үлгі тұта отырып, барлық түркі елдері мен қауымдастықтарының күшін нығайту. Біздің бауырлас елдеріміз халықаралық аренада, мейлі екіжақты болсын, басқа платформаларда болсын бір-біріне үлкен қолдау көрсетеді. ТМҰ, ТүркПА және басқа да бірлескен түркі ұйымдарының құрылтайшылары ретінде мемлекеттеріміз басқа халықаралық ұйымдарда да бір-біріне қолдау көрсетіп отыр, сондай-ақ бұл бүкіл түркі әлемінің мүддесіне ортақ. Парламентаралық ынтымақтастық, соның ішінде өзара тәжірибе алмасу біздің мүддемізге толық сәйкес келеді, әрі қызметтің барлық практикалық бағыттары бойынша елдеріміздің байланыстарын нығайтуға қызмет етеді.

ТүркПА аясындағы ынтымақтастықтан бөлек, бауырлас елдеріміздің парламентаралық жұмыс топтарының таңданарлықтай қызметін де ерекше атап өткім келеді. Қазіргі таңда мен жетекшілік ететін Әзербайжан мен Қазақстан парламентаралық жұмыс тобының штат саны бойынша Әзербайжан Ұлттық Мәжілісінде ең көп мүшесі бар жұмыс топтарының бірі екенін қуанышпен айта аламын.

Сұхбатымызды түйіндер тұста, алып-қосарыңыз болса, мархабат.

Түркі әлеміне қатысты зиялылардың айтқан мына сөзді тағы бір рет қайталағым келеді: "Бауырлас Қазақстан мен Әзербайжан арасынан Каспий өтсе де, су өтпейді" деген қанатты сөз шеңберіне бауырластық байланысымыз бұдан да нығайып, асқар асулардан асарына еш күмәніміз жоқ. Қазіргі таңда Қазақстанда болып жатқан су тасқынынан зардап шеккен туысқан бауырларымыздың қиыншылығына жанымыз ашып отырғанын жеткізгім келеді.

Бауырластық туымыз әрқашан биіктен желбірей берсін!

Сұхбатыңызға рахмет.

UNDERSTANDING THE OVERLAP OF HUNGARY'S "EASTERN OPENING" AND COOPERATION OF TURKIC STATES

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ПОЛИТИКА "ВОСТОЧНОГО ОТКРЫТИЯ" И СОТРУДНИЧЕСТВО ВЕНГРИИ С ТЮРКОЯЗЫЧНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ

Hungary under the leadership of Prime Minister Viktor Orban has developed increasingly positive relations with the Organization of Turkic States (OTS), a cooperative assembly of Turkic states. Orbán's administration has pursued these relations as part of a broader strategy of Eastern Opening to diversify Hungary's international relationships beyond its traditional European focus. Within these interactions, there is often a reference to the deep Uralo-Altaic origins of Hungarians. In this article, we will analyze Hungary's interest in enhancing cooperation with OTS and its connection to becoming a part of the Turkic World.

Before our analysis, we need first to define the mission and objectives of the OTS, in order to present potential reasons for Hungary to show an interest in strengthening its cooperation with OTS. The organization officially declares its objectives as furthering the deepening of comprehensive cooperation among Turkic-speaking states, while also making joint contributions to peace and stability both in the region and the world. The scope of cooperation offered by the OTS is extensive, encompassing issues such as developing common positions on foreign policy matters, combating international terrorism and extremism,

HUNGARY'S HEIGHTENED COOPERATION WITH TURKIC-SPEAKING STATES WAS A PART OF AN EASTERN OPENING POLICY INITIATED BY PRIME MINISTER VIKTOR ORBAN'S GOVERNMENT

УСИЛЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ВЕНГРИИ С ТЮРКОЯЗЫЧНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ СТАЛО ЧАСТЬЮ ПОЛИТИКИ "ВОСТОЧНОГО ОТКРЫТИЯ", ИНИЦИИРОВАННОЙ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ВИКТОРА ОРБАНА

Венгрия под руководством премьер-министра Виктора Орбана налаживает всё более тёплые отношения с Организацией Тюркских Государств (ОТГ), которая является ассоциацией тюркских стран. Администрация Орбана развивает эти связи в рамках широкой стратегии "Восточного открытия", направленной на расширение международных связей Венгрии за пределами традиционной европейской ориентации. В ходе этих взаимодействий часто упоминаются глубокие урало-алтайские корни венгров. В данной статье мы проанализируем интерес Венгрии к усилению сотрудничества с ОТГ и его связь с интеграцией в тюркский мир.

Прежде всего необходимо понять миссию и цели Организации Тюркских Государств (ОТГ), чтобы выявить потенциальные причины, по которым Венгрия может заинтересоваться в укреплении сотрудничества с ОТГ. Организация официально заявляет о своих целях как о дальнейшем углублении всестороннего сотрудничества между тюркоязычными государствами, а также о совместном вкладе в мир и стабильность как в регионе, так и в мире в целом. Сфера сотрудничества, предлагаемая ОТГ, широка и включает такие вопросы, как

enhancing social and cultural cooperation, and expanding interaction in the areas of science, technology, education, sports, and other related topics.

Established on 3 October 2009 as the Cooperation Council of Turkic Speaking States (commonly referred to as the Turkic Council), the organization was initially seen as a regional platform primarily focused on social and cultural cooperation. However, the subsequent evolution of the organization, notably Hungary's attainment of observer status in November 2018 and its rebranding as the OTS in 2021, alongside the inclusion of the Turkish Republic of Northern Cyprus as an observer member in 2022, are considered successful developments regarding its expansion. In particular, Hungary's accession, albeit in an observer capacity, has gently broadened the OTS focus from socio-cultural matters towards increased political cooperation.

Indeed, Hungary's heightened cooperation with Turkic-speaking states was a part of an Eastern Opening policy initiated by Prime Minister Viktor Orban's government, officially declared and actively pursued starting in 2010. The policy aimed to foster relations and enhance economic partnerships by strengthening ties with non-European countries. The

разработка общих позиций по внешнеполитическим вопросам, борьба с международным терроризмом и экстремизмом, укрепление социального и культурного сотрудничества, расширение взаимодействия в областях науки, технологий, образования, спорта и других смежных темах.

Основанная 3 октября 2009 года как Совет по сотрудничеству тюркоязычных государств (чаще всего называемый Тюркский совет), организация изначально рассматривалась как региональная платформа, в основном сосредоточенная на социальном и культурном сотрудничестве. Однако последующее развитие организации, в частности, получение Венгрией статуса наблюдателя в ноябре 2018 года и переименование в ОТГ в 2021 году, а также включение Турецкой Республики Северного Кипра в качестве наблюдателя в 2022 году, рассматриваются как успешные шаги в её расширении. В частности, присоединение Венгрии, хоть и в качестве наблюдателя, слегка расширило фокус ОТГ с социокультурных вопросов на увеличение политического сотрудничества.

Усиленное сотрудничество Венгрии с тюркоязычными государствами стало частью политики "Восточного открытия", иници-

main objective of this policy is to open a new frontier in Budapest's foreign policy objectives and its cooperation frameworks beyond the European Union. The ruling party, Fidesz – Hungarian Civic Alliance, came to power in Hungary after winning the parliamentary elections held on April 11 and April 25, 2010. Following their victory, Viktor Orban became the Prime Minister of Hungary.

Fidesz is a right-wing with a distinct array of characteristics, ideologies, and values that it promotes. Therefore, it sometimes could be referred to as the far-right party also concerning their views regarding immigrants, advocacy for economic protectionism, and resistance to economic liberalization. Moreover, the defense of national sovereignty and identity, and the support of traditional values are some of the other areas in which they emphasize their stance. In coalition with the smaller Christian Democratic People's Party (KDNP), which also aligns within the right political spectrum, Fidesz has held a supermajority in the Hungarian Parliament since coming to power in 2010 winning every election. In the most recent 2022 election, this coalition secured 117 out of 199 seats, receiving the majority of the votes (National Election Commission, 2023).

ированной правительством премьер-министра Виктора Орбана, официально объявленной и активно реализуемой с 2010 года. Эта политика направлена на развитие отношений и укрепление экономических партнерств за счет усиления связей с неевропейскими странами. Основная цель этой политики — открыть новый фронт в внешнеполитических целях Будапешта и его рамках сотрудничества за пределами Европейского Союза. Партия “Фидес – Венгерский гражданский союз” пришла к власти в Венгрии после победы на парламентских выборах, проведенных 11 и 25 апреля 2010 года. После их победы Виктор Орбан стал премьер-министром Венгрии.

Фидес — это правая партия с чётко выраженным набором характеристик, идеологий и ценностей, которые она продвигает. Поэтому иногда её также можно назвать крайне правой партией, особенно в связи с их взглядами на иммиграцию, поддержкой экономического протекционизма и сопротивлением экономической либерализации. Кроме того, защита национального суверенитета и идентичности, поддержка традиционных ценностей — это некоторые другие области, в которых они подчёркивают свою позицию. В коали-

The concept of national identity frequently figures in the political agenda of the Hungarian right-wing, as is common among many European rightist parties, particularly in Eastern Europe. Within the context of the European Union and its deepening integration, a fundamental tension emerges between the expansion of a common European identity and the preservation of distinct national identities. Those who feel their national identity is threatened by the intrusion of a broader European identity often become defensive of their national identity. This dynamic is evident to varying degrees across numerous European right-wing political forces (Xin, 2023). Unlike in other European nations, however, Hungarian right-wing parties have uniquely integrated the metanarrative of "Neo-Turanism" into their political discourse as a means of safeguarding national identity. This narrative reminds and emphasizes the deep Uralo-Altaic origins of Hungarians, transforming it into a political argument for strengthening cultural, political, and economic alliances with a broad array of Eastern nations, including Turkic-speaking countries, Slavic nations, and countries of the Far East (Akcali and Korkut, 2012). It is interesting that two seemingly opposing paradigms, the Christian bulwark and Turanism, not only coexist within the political sphere but also have been intertwined within the Hungarian mindset for centuries. These two geopolitical traditions have historically reinforced each other, primarily through cultural fusion. More recently, they have contributed to Hungary's self-image as a bridgehead linking East and West. On the one hand, despite the prevailing narrative of a thousand-year-old Christian state, ancient Eastern traditions such as e.g. nomadism have persistently figured in Hungarian historical memory. On the other hand, the concept of Hungary as a Christian bulwark has been

**HUNGARIAN
RIGHT-WING PARTIES
HAVE UNIQUELY
INTEGRATED THE
METANARRATIVE OF
"NEO-TURANISM"
INTO THEIR POLITICAL
DISCOURSE AS
A MEANS OF
SAFEGUARDING
NATIONAL IDENTITY**

**ВЕНГЕРСКИЕ
ПРАВЫЕ ПАРТИИ
УНИКАЛЬНЫМ
ОБРАЗОМ
ИНТЕГРИРОВАЛИ
МЕТАНАРРАТИВ
"НЕО-ТУРАНСТВА"
В СВОЙ
ПОЛИТИЧЕСКИЙ
ДИСКУРС КАК
СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ
НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ**

ции с меньшей Христианско-демократической народной партией (КДНП), которая также находится в правом политическом спектре, Фидес удерживает абсолютное большинство в Венгерском парламенте с момента прихода к власти в 2010 году, выигрывая все выборы. На последних выборах 2022 года эта коалиция получила 117 из 199 мест, завоевав большинство голосов (Национальная избирательная комиссия, 2023).

Концепция национальной идентичности часто фигурирует в политической повестке венгерских правых, как это принято среди многих европейских правых партий, особенно в Восточной Европе. В контексте Европейского Союза и его углубляющейся интеграции возникает фундаментальное напряжение между расширением общеевропейской идентичности и сохранением отдельных национальных идентичностей. Те, кто чувствуют угрозу своей национальной идентичности от вторжения более широкой европейской идентичности, часто становятся защитниками своей национальности. Эта динамика проявляется в разной степени среди многочисленных европейских правых политических сил (Синь, 2023). В отличие от других европейских стран, венгерские правые партии уникальным образом интегрировали метанарратив "Нео-Туранства" в свой политический дискурс как средство защиты национальной идентичности. Этот нарратив напоминает и подчеркивает глубокие урало-алтайские корни венгров, превращая его в политический аргумент для укрепления культурных, политических и экономических альянсов с широким кругом восточных стран, включая тюркоязычные страны, славянские народы и страны Дальнего Востока (Акджали и Кorkut, 2012). Интересно, что две казлось

instrumental in reinforcing its European identity, providing a form of defense against perceived threats from the East or South (Balogh, 2022).

However, it is crucial to recognize that attempts to appeal to an alternative identity have limited practical utility when it comes to the political instrumentalization of these concepts. For example, the notion of Turanism, coupled with anti-Western and Eurosceptic rhetoric, was heavily utilized by another far-right conservative party, Jobbik. Despite this, Jobbik never succeeded in securing a majority of the votes and remained a relatively marginal party with a very limited voter base. These and other setbacks have made the party to soften its rhetoric and shift toward a more centrist and moderate position in recent years. Hence, despite its historical role in shaping Hungarian identity, we can assert that the Turanist identity metanarrative did not garner substantial support for other parties among voters except Fidesz.

On the other hand, the ruling Fidesz party has had more success in converting this metanarrative into a more moderate and practical form mainly expressed in conservatism, vigorous nationalism and considerable Euroscepticism. The Turanist identity metanarrative in this context serves to safeguard and distinguish Hungarian cultural identity from various forms of cultural liberalism and cosmopolitanism, which can be referred to as the “liberal interpretation of modernity (Blackburn, 2021)” strongly promoted by the European Union. At the same time, a nuanced appeal to the Turanist origins of Hungarians in modern political discourse has been successfully used to defend Hungary’s European cultural essence together with its affiliation with the community of Christian European nations. This political value system was communicated to the voters in more explicit and understandable ways e.g.

THE EUROSCEPTICISM OFTEN ATTRIBUTED TO FIDESZ AND OTHER RIGHT-WING POLITICAL FORCES IN HUNGARY DOES NOT REPRESENT PURE EUROSCEPTICISM

ЕВРОСЕКПТИЦИЗМ, ЧАСТО ПРИПИСЫВАЕМЫЙ ФИДЕСУ И ДРУГИМ ПРАВЫМ ПОЛИТИЧЕСКИМ СИЛАМ В ВЕНГРИИ, НЕ ЯВЛЯЕТСЯ ЧИСТЫМ ЕВРОСЕКПТИЦИЗМОМ

бы противоположные парадигмы, христианский бастион и туранство, не только сосуществуют в политической сфере, но и на протяжении веков переплетаются в венгерском мировоззрении. Эти две геополитические традиции исторически укрепляли друг друга, в основном через культурное слияние. В последнее время они способствовали формированию самоидентификации Венгрии как плацдарма, связывающего Восток и Запад. С одной стороны, несмотря на господствующий нарратив о тысячелетнем христианском государстве, древние восточные традиции, такие как кочевничество, постоянно присутствуют в венгерской исторической памяти. С другой стороны, концепция Венгрии как христианского бастиона играла важную роль в укреплении её европейской идентичности, обеспечивая защиту от в perceived проятных угроз с востока или юга (Балог, 2022).

Тем не менее, важно признать, что попытки обратиться к альтернативной идентичности имеют ограниченную практическую пользу, когда речь идет о политической инструментализации этих концепций. Например, идея Туранства, сочетающаяся с антизападной и евроскептической риторикой, активно использовалась другой ультраправой консервативной партией, Йоббик. Несмотря на это, Йоббик так и не смогла добиться большинства голосов и осталась относительно маргинальной партией с очень ограниченной избирательной базой. Эти и другие неудачи заставили партию смягчить свою риторику и сдвинуться в сторону более центристских и умеренных позиций в последние годы. Следовательно, несмотря на ее историческую роль в формировании венгерской идентичности, мы можем утверждать, что туранская идентичностная метанарратива не смогла привлечь

emphasizing the protection of Hungarian traditions, culture, and language, the promotion of religious values, and opposition to liberal movements such as LGBTQ+ rights and gender liberalism. Thus, the Euroscepticism often attributed to Fidesz and other right-wing political forces in Hungary does not represent pure Euroscepticism. Instead, it reflects an effort to redefine their commitment to a more conservative set of European values, which resonates strongly within Hungarian society. An indicator of this can be the measure of Euroscepticism. For instance, the Eurobarometer survey of 2023, published annually by the European Commission, shows that 45% of Hungarians feel neutral about the European Union. However, the combined share of those who were very positive (4%) and fairly positive (33%) significantly outweighs those who were fairly negative (16%) and very negative (2%) (European Commission, 2023). The same report also indicates that 51% of Hungarians identify themselves as both "Hungarian and European", a figure that is significantly higher than those who identify solely as "Hungarian" (European Commission, 2023). These figures are quite average compared to the rest of the EU member-states.

значительную поддержку среди избирателей для других партий, кроме Фидес.

С другой стороны, правящая партия Фидес добилась большего успеха в превращении этой метанарративы в более умеренную и практичную форму, которая в основном выражается в консерватизме, активном национализме и значительном евроскептицизме. В этом контексте туранская идентичностная метанарратива служит для защиты и выделения венгерской культурной идентичности от различных форм культурного либерализма и космополитизма, которые можно назвать "либеральной интерпретацией современности" (Блэкберн, 2021), активно продвигаемой Европейским Союзом. В то же время тонкое обращение к туранским корням венгров в современной политической риторике успешно использовалось для защиты европейской культурной сущности Венгрии вместе с её принадлежностью к сообществу христианских европейских наций. Эта система политических ценностей была донесена до избирателей более ясными и понятными способами, например, подчеркивая защиту венгерских традиций, культуры и языка, продвижение религиозных ценностей и противодействие либеральным движениям, таким как права ЛГБТ+ и гендерный либерализм. Таким образом, евроскептицизм, часто приписываемый Фидесу и другим правым политическим силам в Венгрии, не является чистым евроскептицизмом. Вместо этого он отражает усилия по переопределению их приверженности более консервативному набору европейских ценностей, которые находят сильный отклик в венгерском обществе. Индикатором этого может служить уровень евроскептицизма. Например, по данным опроса Евробарометра 2023 года, который ежегодно публикуется Европейской комиссией, 45% венгров относятся к Европейскому Союзу нейтрально. Однако суммарная доля тех, кто относится очень положительно (4%) и довольно положительно (33%), значительно превышает долю тех, кто относится довольно негативно (16%) и очень негативно (2%) (Европейская комиссия, 2023). Тот же отчет также показывает, что 51% венгров идентифици-

The Eastern Opening policy by Hungary and its attempts to create cooperation schemes with Turkic states is therefore not economically motivated but rather the preservation of their national identity and potential energy cooperation. For instance, all countries of the OTS account for less than 2% of Hungary's trade, and Hungary is not a significant trade partner for these countries either (UN Comtrade, 2023). Economically, Hungary is well integrated into the EU, with approximately four-fifths of its foreign trade conducted with other EU member states. However, one of the most important aspects of closer cooperation with Eastern partners that Hungary's current leadership may be considering is preferential access to energy resources. Currently, Hungary remains heavily dependent on imports of Russian oil, which makes more than one-third of its total imports of hydrocarbons. However, the future of this energy trade is increasingly uncertain. Tightening sanctions, rising discontent among European partners, and the frustration of Ukraine - a neighboring country - are prompting the Hungarian leadership to explore alternative strategies for ensuring the country's energy security. In this light, it is highly probable that the Hungarian leadership might be planning to significantly expand its energy cooperation and trade with its Eastern partners. Specifically, Hungary might be interested in increasing its engagement with Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan, countries known for their hydrocarbon exports. Hungary might also be aiming to enhance its connections with Türkiye, which is known for its role as a major energy hub in the region.

In this context, it should be mentioned that the energy sector is one of the most sensitive issues for Budapest. Firstly, being a landlocked country limits Hungary's ability to easily switch from one energy supplier to

ONE OF THE MOST IMPORTANT ASPECTS OF CLOSER COOPERATION WITH EASTERN PARTNERS THAT HUNGARY'S CURRENT LEADERSHIP MAY BE CONSIDERING IS PREFERENTIAL ACCESS TO ENERGY RESOURCES

ОДНИМ ИЗ ВАЖНЕЙШИХ АСПЕКТОВ УКРЕПЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА С ВОСТОЧНЫМИ ПАРТНЕРАМИ, КОТОРОЕ, ВОЗМОЖНО, РАССМАТРИВАЕТ НЫНЕШНЕЕ РУКОВОДСТВО ВЕНГРИИ, ЯВЛЯЕТСЯ ДОСТУП К ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ

руют себя как «венгры и европейцы», что значительно выше, чем те, кто идентифицирует себя только как «венгры» (Европейская комиссия, 2023). Эти показатели довольно средние по сравнению с остальными странами-членами ЕС.

Политика «Восточного открытия», проводимая Венгрией, и попытки создать схемы сотрудничества с тюркскими государствами, таким образом, не мотивированы экономически, а скорее направлены на сохранение национальной идентичности и потенциальное энергетическое сотрудничество. Например, все страны ОТГ составляют менее 2% внешней торговли Венгрии, и сама Венгрия также не является значимым торговым партнером для этих стран (ООН Комтрейд, 2023). Экономически Венгрия хорошо интегрирована в ЕС, примерно четыре пятых её внешней торговли приходится на другие государства-члены ЕС. Однако одним из важнейших аспектов укрепления сотрудничества с восточными партнерами, которое, возможно, рассматривает нынешнее руководство Венгрии, является предпочтительный доступ к энергетическим ресурсам. В настоящее время Венгрия сильно зависит от импорта российской нефти, которая составляет более одной трети всего импорта углеводородов. Однако будущее этой энергетической торговли становится всё более неопределенным. Ужесточение санкций, растущее недовольство среди европейских партнеров и разочарование Украины - соседней страны - заставляют венгерское руководство искать альтернативные стратегии для обеспечения энергетической безопасности страны. В этом контексте весьма вероятно, что венгерское руководство планирует значительно расширить своё энергетическое сотрудничество и торговлю с восточными

another, which is one of the reasons Hungary finds it challenging to significantly reduce its reliance on Russian oil imports. Secondly, the success of the manufacturing sector, which is the backbone of the Hungarian economy, is highly sensitive to energy costs. Consequently, access to affordable energy is crucial for the growth of the Hungarian economy. Thirdly, one of the key factors contributing to public support for the ruling Fidesz party has been its ability to provide cheap energy to the population, a success largely due to diversified energy sources and preferential energy import deals. For example, in 2023, the average electricity prices for household consumers in Hungary were only 40% of the EU average and the second cheapest among EU countries. Therefore, energy cooperation remains one of the most critical areas that Hungary will consistently prioritize in its dealings with Eastern partners.

In conclusion, it can be said that Hungary's Eastern Opening policy resulted from a complex combination of factors, including the acknowledgment of a deeply rooted historical identity and the interplay of various current internal and regional political factors. To a large extent, the policy emerged from the political success of the ruling party, Fidesz, and other right-wing political forces. We can also clearly see that the scope of Hungary's cooperation with Turkic states and other Eastern partners substantially exceeds the frameworks of the OTS and other existing cooperation schemes. This expansion provides reason

партнерами. В частности, Венгрия может заинтересоваться в увеличении взаимодействия с Азербайджаном, Казахстаном и Туркменистаном, странами, известными своим экспортом углеводородов. Также Венгрия может стремиться улучшить связи с Турцией, которая известна как крупный энергетический узел в регионе.

В этом контексте следует отметить, что энергетическая отрасль является одной из самых чувствительных сфер для Будапешта. Во-первых, из-за своего внутриконтинентального положения Венгрии сложно быстро переключаться с одного энергопоставщика на другого, что является одной из причин, по которой стране трудно значительно сократить зависимость от импорта российской нефти. Во-вторых, успех производственного сектора, который является основой венгерской экономики, в высокой степени зависит от стоимости энергии. Следовательно, доступ к доступной энергии крайне важен для роста экономики Венгрии. В-третьих, одним из ключевых факторов, способствующих поддержке населения правящей партией Фидес, была ее способность обеспечивать население дешевой энергией, успех которой во многом был обусловлен разнообразием источников энергии и предпочтительными сделками по импорту энергии. Например, в 2023 году средние цены на электроэнергию для домашних потребителей в Венгрии составляли всего 40% от среднего уровня по ЕС и были вторыми по дешевизне среди стран ЕС. Поэтому сотрудничество в области энергетики остается одной из наиболее критических областей, которую Венгрия будет последовательно приоритизировать в своих отношениях с восточными партнерами.

В заключение можно сказать, что политика "Восточного открытия" Венгрии является результатом сложного сочетания факторов, включая признание глубоко укоренившейся исторической идентичности и взаимодействие различных текущих внутренних и региональных политических факторов. В значительной степени эта политика возникла на волне политического успеха правящей партии Фидес и других правых политических сил. Мы так-

to expect further developments in extending ties of international cooperation.

References:

- Balogh, Peter (2022). Clashing geopolitical self-images? The strange co-existence of Christian bulwark and Eurasianism (Turanism) in Hungary. *Eurasian Geography and Economics*, 63: 726-752.
- Baranyi, Tamás, Péter (2022). Hungary's role in the Organization of Turkic States as an observer state: Limitations and opportunities. *Perceptions*, 27 (1): 121-136.
- Blackburn, Matthew (2021). Mainstream Russian nationalism and the state-civilization identity: perspectives from below. *Nationalities Papers* 49 (1): 89-107.
- Akali, Emel and Umur, Korkut (2012). Geographical metanarratives in East-Central Europe: Neo-Turanism in Hungary". *Eurasian Geography and Economics*, 53 (5): 596-614.
- European Commission (2023). Standard Eurobarometer 2023. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1359668/euroscepticism-public-opinion-eu-image/>. Accessed on 18.04.2024.
- European Commission (2023). Eurobarometer shows the percentage of Europeans who identify as being European. Retrieved from <https://www.eupedia.com/forum/threads/eurobarometer-shows-percentage-of-europeans-who-identify-with-being-european.44282/>. Accessed on 18.04.2024.
- National Election Commission (2023). Elections and referendums. Retrieved from <https://www.valasztas.hu/web/national-election-office/national-election-commission>. Accessed on 18.04.2024.
- UN Comtrade (2023). Trade data. Retrieved from <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>. Accessed on 15.04.2024.
- Xin, Xiong (2023). "The Rise of Far-right Politics in Europe: Examples from Italy, Hungary and France". Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/369868860_The_Rise_of_Far-right_Politics_in_Europe_Examples_from_Italy_Hungary_and_France. Accessed on 15.04.2024.

же можем четко видеть, что масштабы сотрудничества Венгрии с турецкими государствами и другими восточными партнерами значительно превышают рамки Организации Турецких Государств и других существующих схем сотрудничества. Это расширение дает основания ожидать дальнейшего развития укрепления международных связей.

Источники:

- Балог, Петер (2022). Столкновение геополитических представлений о себе? Странное сосуществование христианского оплота и евразийства (туранизма) в Венгрии. *Eurasian Geography and Economics*, 63: 726-752.
- Бараньи, Тамаш, Петер (2022). Роль Венгрии в Организации турецких государств в качестве государства-наблюдателя: ограничения и возможности. *Perceptions*, 27 (1): 121-136.
- Блэкберн, Мэтью (2021). Мейнстрим русского национализма и государственно-цивилизационная идентичность: взгляд снизу. *Nationalities Papers*, 49 (1): 89-107.
- Акджали, Эмель и Умур, Коркут (2012). Географические метанарративы в Восточно-Центральной Европе: неотуранизм в Венгрии. *Eurasian Geography and Economics*, 53 (5): 596-614.
- Европейская комиссия (2023). Стандартный евробарометр 2023 г. Доступно по адресу: <https://www.statista.com/statistics/1359668/euroscepticism-public-opinion-eu-image/>. Дата обращения: 18.04.2024.
- Европейская комиссия (2023). Евробарометр показывает процент европейцев, которые идентифицируют себя как европейцы. Доступно по адресу: <https://www.eupedia.com/forum/threads/eurobarometer-shows-percentage-of-europeans-who-identify-with-being-european.44282/>. Дата обращения: 18.04.2024.
- Национальная избирательная комиссия Венгрии (2023). Выборы и референдумы. Доступно по адресу: <https://www.valasztas.hu/web/national-election-office/national-election-commission>. Дата обращения: 18.04.2024.
- ООН Комтрейд (2023). Торговые данные. Доступно по адресу: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Синь, Сюн (2023). Подъем ультраправой политики в Европе: примеры Италии, Венгрии и Франции. Доступно по адресу: https://www.researchgate.net/publication/369868860_The_Rise_of_Far-right_Politics_in_Europe_Examples_from_Italy_Hungary_and_France. Дата обращения: 15.04.2024.

PERSPECTIVES OF CENTRAL ASIA FOR INDIAN STUDENTS

DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

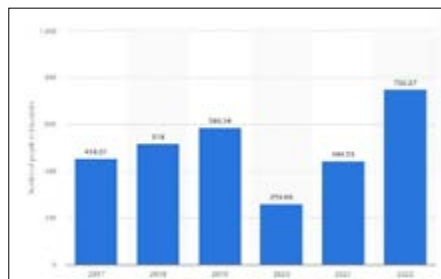
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ПЕРСПЕКТИВЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ДЛЯ ИНДИЙСКИХ СТУДЕНТОВ

As the world's most populous country with rapidly increasing economic and social wealth, India has established itself as the global leader in providing international students. It is now competing with China to become the major source of international students worldwide. India's outmigration in search of education hit new records with over 765.000 students going to study abroad in 2023, growing from 750.000 in 2022. In 2023, over 1.32 million Indian students were pursuing their higher education abroad (Rajan and Kumar, 2023).

Figure 1. Number of Indian students studying abroad (in thousands)

Рисунок 1. Число индийских студентов, обучающихся за границей (в тысячах)

Source: Statista, 2024.

Ресурсы: Statista, 2024.

IN 2023, OVER 1.32 MILLION INDIAN STUDENTS WERE PURSUING THEIR HIGHER EDUCATION ABROAD

В 2023 ГОДУ БОЛЕЕ 1,32 МЛН ИНДИЙСКИХ СТУДЕНТОВ ПОЛУЧАЛИ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЗА РУБЕЖОМ

Будучи самой густонаселенной страной в мире с быстро растущим экономическим и социальным благосостоянием, Индия зарекомендовала себя как мировой лидер по экспорту иностранных студентов. Конкурируя с Китаем в количестве отправляемых иностранных студентов, Индия с каждым годом достигает новых рекордных показателей: только в 2023 году более 765 000 студентов отправились учиться за границу по сравнению с 750 000 в 2022 году. В 2023 году более 1,32 млн индийских студентов получили высшее образование за рубежом (Раджан и Кумар, 2023).

В числе наиболее популярных направлений обучения у индийских студентов пользуются большим спросом англоязычные страны, среди которых США, Канада, Великобритания и Австралия становятся основным выбором. Значительная часть индийских студентов (35,2%) выбирает Соединенные Штаты, за ними следует Канада, привлекая более 13,8% индийских студентов, обучающихся за границей. Хотя Соединенное Королевство исторически было предпочтительным местом для индийских студентов, сейчас оно занимает лишь третье место

Among the prominent study destinations, anglophone nations are highly favored by Indian students, with the United States (USA), Canada, the United Kingdom (UK), and Australia emerging as primary choices. A substantial proportion of Indian students, totaling 35.2%, opt for the United States, while Canada attracts over 13.8% of the Indian student population studying abroad. Although the United Kingdom has historically been a preferred destination for Indian students, it now ranks as the third most popular destination for student migration with over 12.4% of Indian students studying there. Australia accommodates around 7.5% of India's outbound students (Rajan and Kumar, 2023).

Russia has experienced a notable surge in its appeal to Indian students despite the geopolitical tensions, while Germany continues to solidify its position as an attractive option for academic pursuits being the fifth most attractive destination for study. Neighboring Asian states remain among the popular destinations for Indian students with Singapore leading the list, followed by Bangladesh, and the Philippines. China decreased its position, along with Gulf countries. After a significant decline, China hosts only around 10.000 Indian students (The Indian Express, 2023). Whereas the Gulf countries of the UAE, Saudi Arabia, Qatar, and Oman host over 300.000 Indian students, constituting nearly a quarter of the current Indian student body studying abroad. Namely, the UAE hosts around 12.4% of the total Indian students studying abroad, followed by Saudi Arabia with 5%, Qatar with 3.5% and Oman with 3% of Indian students (Rajan and Kumar, 2023).

AMONG THE PROMINENT STUDY DESTINATIONS, ANGLOPHONE NATIONS ARE HIGHLY FAVORED BY INDIAN STUDENTS, WITH THE UNITED STATES, CANADA, THE UNITED KINGDOM, AND AUSTRALIA EMERGING AS PRIMARY CHOICES

В ЧИСЛЕ НАИБОЛЕЕ ПОПУЛЯРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ОБУЧЕНИЯ У ИНДИЙСКИХ СТУДЕНТОВ ПОЛЬЗУЮТСЯ БОЛЬШИМ СПРОСОМ АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ СТРАНЫ, А ИМЕННО США, КАНАДА, ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И АВСТРАЛИЯ

по популярности для студенческой миграции: там обучаются чуть более 12,4% индийских студентов. Австралия принимает около 7,5% выезжающих из Индии студентов (Раджан и Кумар, 2023).

В России наблюдается заметный рост индийских студентов, несмотря на геополитическую напряженность. Германия же продолжает укреплять свои позиции как привлекательный вариант для академической деятельности, занимая пятое место среди наиболее привлекательных стран для обучения. Соседние азиатские государства по-прежнему остаются одними из популярных направлений для индийских студентов. Первое место занимает Сингапур, за ним следуют Бангладеш и Филиппины. Китай снизил свои позиции вместе со странами Персидского залива. После значительного спада интереса в Китае обучается всего около 10 000 индийских студентов (The Indian Express, 2023). При этом, страны Персидского залива, такие как ОАЭ, Саудовская Аравия, Катар и Оман, принимают более 300 000 индийских студентов, что составляет почти четверть нынешнего индийского студенческого контингента, обучающегося за границей. Например, в ОАЭ проживает около 12,4% от общего числа индийских студентов, обучающихся за границей, за ними следуют Саудовская Аравия с 5%, Катар с 3,5% и Оман с 3% индийских студентов (Раджан и Кумар, 2023).

Top-10 student outmigration destinations from India in 2023

1	USA	190.000
2	Canada	185.000
3	UK	132.000
4	Australia	59.000
5	Germany	20.600
6	Russia	19.700
7	Singapore	17.000
8	Bangladesh	17.000
9	Kyrgyzstan	14.700
10	Philippines	11.200
11	Kazakhstan	8.800

Source: Rajan & Kumar, 2023.

India is also recognized as a leading source of students for major educational destinations. For example, in the USA, India is the foremost provider of international students, representing 25% of all foreign students, with a total of approximately 268.923 international students. The number of Indian students in the USA is increasing on average by 35% annually (Open Doors, 2023). Similarly, in Canada, Indian students formed the largest group of international students in 2022, with over 41% of the total international student bodies, which

Топ-10 направлений эмиграции студентов из Индии в 2023 году

1	США	190,000
2	Канада	185,000
3	Великобритания	132,000
4	Австралия	59,000
5	Германия	20,600
6	Россия	19,700
7	Сингапур	17,000
8	Бангладеш	17,000
9	Кыргызстан	14,700
10	Филиппины	11,200
11	Казахстан	8,800

Ресурс: Раджан и Кумар, 2023.

Индия также признана ведущим экспортером студентов для основных образовательных направлений мира. Так, в США Индия является крупнейшим поставщиком иностранных студентов, представляя 25% всех иностранных студентов (около 268 923 иностранных студентов). Число индийских студентов в США ежегодно в среднем увеличивается на 35% (Open Doors, 2023). Аналогичным образом, в Канаде индийские студенты сформировали самую большую группу иностранных студентов в 2022 году, составив более 41% от общего числа иностранных студентов, что соответствует 225 835 студентам (Шерер, 2024). В Великобритании в 2022 году число индийских студентов превысило количество китайских студентов, тем самым, выведя Индию в лидеры по количеству отправляемых студентов с более 139 152 студентами (Прест, 2024). В Австралии индийские студенты составляют 17% всех иностранных студентов, это вторая по величине группа иностранных студентов с 96 000 студентами (Джаван, 2023). Таким образом, Индия стала ведущим поставщиком иностранных студентов в мире, имея значительную долю в наиболее популярных странах для обучения.

Примечательно, что менее интернационализованные государства Центральной Азии становятся популярными местами обучения для индийских студентов из-за сравнительно доступных цен на образование и жизнь. Кыргызстан стал одной из

is equal to 225.835 students (Scherer, 2024). In the UK, Indian students surpassed Chinese students in 2022, making India the top source country for students, with more than 139.152 students enrolled (Prest, 2024). In Australia, Indian students make up 17% of all international students, the second largest international student group with 96.000 students (Dhawan, 2023). Hence, India has become the foremost exporter of international students globally, having a significant share of the most popular countries for foreign enrollment.

Remarkably, less internationalized Central Asian states are becoming popular study destinations for Indian students due to comparatively affordable education and living costs. Kyrgyzstan has become among the most favored countries for Indian students, with over 17.400 students studying there in 2023 (Embassy of India, Bishkek, 2023). Kazakhstan is another destination in Central Asia where the preference of Indian students is rising, with over 9.500 students already choosing Kazakhstani education (Embassy of India, Astana, 2023). In Uzbekistan, the number of students similarly grows, reaching around 4.000 students, while Tajikistan hosts 1.350 Indian students (Embassy of India, Tashkent, 2024; Embassy of India, Dushanbe, 2023). As seen in Table 1, the number of Indian students in Kyrgyzstan and Kazakhstan is substantial not only nationwide but also globally, with Kyrgyzstan holding the 9th position among the most preferred choices of Indian students' admission in 2023.

The major difference among the Central Asian contingent is that most of Indian students are pursuing their education in MBBS. According to the Indian education system, MBBS is the Bachelor of Medicine and Bachelor of Surgery degree, which serves as the standard entry-to-practice degree in medicine. In comparison to the an-

THE NUMBER OF INDIAN STUDENTS IN KYRGYZSTAN AND KAZAKHSTAN IS SUBSTANTIAL NOT ONLY NATIONWIDE BUT ALSO GLOBALLY

КОЛИЧЕСТВО ИНДИЙСКИХ СТУДЕНТОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ И КАЗАХСТАНЕ ЗНАЧИТЕЛЬНО НЕ ТОЛЬКО ПО СТРАНЕ, НО И В МИРЕ

самых благоприятных стран для индийских студентов: в 2023 году там обучалось более 17 400 студентов (Посольство Индии, Бишкек, 2023). Казахстан является еще одним направлением Центральной Азии, где предпочтения индийских студентов продолжает расти: более 9 500 студентов уже выбрали казахстанское образование (Посольство Индии, Астана, 2023). В Узбекистане количество студентов аналогично растет, достигая около 4 000 студентов, тогда как в Таджикистане обучается 1 350 индийских студентов (Посольство Индии, Ташкент, 2024; Посольство Индии, Душанбе, 2023). Как видно из Таблицы 1, количество индийских студентов в Кыргызстане и Казахстане значительно не только по стране, но и в мире: Кыргызстан занимает 9-е место среди наиболее предпочтительных вариантов приема индийских студентов в 2023 году.

Основное отличие центральноазиатского контингента заключается в том, что большинство индийских студентов обучаются на программах MBBS. Согласно индийской системе образования, MBBS — это степень бакалавра медицины и бакалавра хирургии, которая служит стандартной степенью для начала медицинской практики. По сравнению с англоязычными странами, где индийские студенты в большинстве изучают бизнес, менеджмент или информатику, в Центральную Азию они приезжают получать начальные степени по медицине. Причина этого кроется в особенностях индийской системы образования.

В Индии необходимо пройти национальный вступительный тест (NEET) - предварительный медицинский вступительный тест для поступления на бакалавриат по медицинским (MBBS), стоматологическим (BDS) и некоторым другим смежным специальностям. По ре-

glophone nations, where Indian students in the majority study business, management, or computer science, in Central Asia they came to obtain their medical degrees. The peculiarities of the Indian education system underpin the reason.

In India, it is mandatory to pass the National Eligibility cum Entrance Test (NEET) - a pre-medical entrance test for admission to undergraduate medical (MBBS), dental (BDS), and some other allied courses. The results of the NEET are considered the Eligibility Certificate that allows one to apply for medical courses in the country and abroad. However, qualifying for the NEET UG requirements does not ensure entrance to medical courses. The reason is rooted in the constraints of Indian medical education. By 2023, there were 106.333 places available for medical courses throughout 695 medical colleges in India. Of these students, 43.915 are in private MBBS colleges and 48.012 are in government colleges (Vedantu, 2024). Yet, in 2023, 2.038.596 applicants submitted documents for NEET UG, as a result of which 1.145.976 received the right to enter medical specialties (National Testing Agency, 2023). It means that 1.145.976 applicants were competing for 106.333 places at Indian medical institutions, which translates to only 9.3% of qualified applicants being able to apply for an Indian medical degree. Despite the increase in seats at Indian medical institutions each year, the number of applicants grows simultaneously, resulting in only around 10% of qualifying candidates being accommodated in India's

зультатам NEET выдается квалификационный сертификат, позволяющий подавать заявку на медицинские курсы в стране и за рубежом. Однако соответствие требованиям NEET UG не гарантирует поступления на медицинские курсы. Это обусловлено ограничениями индийского медицинского образования. В 2023 году в 695 медицинских колледжах Индии было доступно 106 333 места. Из них 43 915 в частных и 48 012 в государственных медицинских колледжах (Vedantu, 2024). При этом, в 2023 году документы для сдачи NEET UG подали 2 038 596 абитуриентов, по результатам которого 1 145 976 получили право поступления на медицинские специальности (Национальное агентство тестирования, 2023). Это означает, что 1 145 976 абитуриентов боролись за 106 333 места в индийских медицинских образовательных учреждениях; то есть, лишь 9,3% квалифицированных абитуриентов могут обучаться медицинским специальностям в Индии.

Несмотря на увеличение количества мест в индийских медицинских учреждениях каждый год, число абитуриентов продолжает расти, в результате чего только около 10% отвечающих критериям кандидатов попадают в систему медицинского образования Индии. Ограниченное количество мест в медицинских колледжах приводит к низким шансам на поступление служит основной причиной миграции индийских студентов, получающих медицинскую степень. Это обстоятельство формирует чрезмерно высокую конкуренцию, при которой только те, кто имеет наивысшие ранги, могут обеспечить себе место. Высокая плата за обучение в частных учебных заведениях является еще одной причиной, по которой абитуриенты не имеют возможности учиться в стране. В совокупности эти факторы вынуждают индийских абитуриентов искать образование за границей.

В этих условиях Россия, Филиппины, Грузия, Кыргызстан и Китай стали ведущими направлениями для индийских студентов-медиков (Шанкар, 2023). Все популярные направления предлагают англоязычные программы MBBS и сравнительно низкую стоимость жизни и платы за обучение по сравнению с западными учебны-

ru.sputnik.kz

medical education system. This means that the limited number of seats in medical colleges, leading to low chances of admission, is the primary reason for the migration of Indian students pursuing a medical degree. This results in very high competitiveness, where only those with very high ranks can secure their places. The high tuition fees at private institutions are another reason why applicants may be unable to study in the country. Collectively, these factors are forcing Indian students to seek education abroad.

In these circumstances, Russia, the Philippines, Georgia, Kyrgyzstan, and China emerged as the top destinations for Indian medical students (Shankar, 2023). All popular destinations feature English-medium MBBS programs and comparatively low cost of living and tuition fees compared to Western institutions. Ukraine, before the war, was among the most popular destinations for medical studies. The outflow of Indian students from Ukraine led to their transfer to other countries, resulting in approximately 20,000 Indian students being relocated from Ukrainian universities to alternative destinations. Cen-

ми заведениями. Украина до войны была одним из наиболее популярных направлений для получения медицинского образования. Отток индийских студентов из Украины привел к их переводу в другие страны, в результате чего около 20 000 индийских студентов украинских университетов продолжили свое обучение в альтернативных местах назначения. Вузы Центральной Азии также выиграли от этой миграции, что побудило их пересмотреть свои учебные заведения, чтобы принять больше студентов-медиков.

Год за годом вузы Центральной Азии становятся все более востребованным направлением для обучения медицине индийских студентов. По данным посольств Индии, в Казахстане 11 авторизованных медицинских университетов, в Кыргызстане – 12, в Узбекистане – 11 и в Таджикистане – один. Стоимость обучения варьируется от 1 500 до 6 000 долларов США. Все они предоставляют программы на английском языке, которые соответствуют рекомендациям Национальной медицинской комиссии (NMC) Индии и выпускают вы-

tral Asian institutions also benefited from this migration, leading them to transform their institutions to accommodate more medical students.

Year after year, Central Asian institutions are increasingly becoming compatible destinations for Indian medical studies. According to the Indian embassies, Kazakhstan has 11 authorized medical universities, Kyrgyzstan has 12, Uzbekistan has 11, and Tajikistan has one. Their tuition fee varies from 1.500 USD to 6.000 USD. They all provide English-medium programs that adhere to the guidelines of the National Medical Commission (NMC) of India and produce graduates capable of practicing medicine in India. In compliance with the NMC's guidelines, in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan students' study in a six-year study program of Continuous Integrated Medical Education (CIME) (Bachelors + Masters + Internship), while Tajikistan teaches for MBBS in 5 years. A sufficient level of study in combination with comfortable living conditions and affordable prices stimulates more lower-middle income students to study in Central Asia.

However, education in Central Asia could be criticized due to the low pass rates in the FMGE Screening Test. The performance of Indian graduates who studied abroad is assessed through the Foreign Medical Graduates Examination (FMGE), which is mandatory for all students who have obtained their medical education abroad. According to the National Board of Examinations of India's Medical Sciences report, in 2021, only around 20% of graduates from Central Asia passed the exam. When considering the previous applicants from 2015 to 2018, the percentage is much lower than 20% (Embassy of India, Bishkek, 2023). Even compared with other post-Soviet states such as Georgia, Ukraine, and Russia, the performances of Central Asian

FOR CENTRAL ASIAN UNIVERSITIES, WHICH HAVE COMPARATIVELY LIMITED EXPERIENCE AS INTERNATIONALIZED INSTITUTIONS, INDIAN STUDENTS COULD REPRESENT A PERFECT OPPORTUNITY TO TRANSFORM THEIR INSTITUTIONS

ДЛЯ УНИВЕРСИТЕТОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ, ИМЕЮЩИМ СРАВНИТЕЛЬНО ОГРАНИЧЕННЫЙ ОПЫТ РАБОТЫ В КАЧЕСТВЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ, ИНДИЙСКИЕ СТУДЕНТЫ МОГУТ ПРЕДСТАВЛЯТЬ СОБОЙ ПРЕКРАСНУЮ ВОЗМОЖНОСТЬ ДЛЯ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ СВОИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

пускников, способных заниматься медицинской практикой в Индии. В соответствии с рекомендациями NMC Индии в Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане студенты обучаются по шестилетней программе непрерывного интегрированного медицинского образования (CIME) (бакалавриат + магистратура + стажировка), а в Таджикистане преподавание на MBBS осуществляется в течение 5 лет. Достаточный уровень обучения в сочетании с благоприятными условиями проживания и доступными ценами стимулирует больше студентов со средним доходом учиться в Центральной Азии.

Несмотря на это, образование в Центральной Азии можно подвергнуть критике из-за низких показателей прохождения сертификационного теста FMGE. Успеваемость индийских выпускников, обучавшихся за границей, оценивается с помощью экзамена для иностранных медицинских выпускников (FMGE), являющийся обязательным для всех студентов, получивших медицинское образование за границей. Согласно отчету Национального экзаменационного совета медицинских наук Индии, в 2021 году экзамен сдали лишь около 20% выпускников из Центральной Азии. При рассмотрении результатов с 2015 по 2018 годы процент значительно ниже 20% (Посольство Индии, Бишкек, 2023). Даже по сравнению с другими постсоветскими государствами, такими как Грузия, Украина и Россия, результаты выпускников из Центральной Азии очень скромны. Это указывает на то, что баллы FMGE, за исключением нескольких университетов, показавших хорошие результаты, указывают низкую степень подготовленности. Это также означает, что индийские студенты в Центральной Азии, ищущие менее конкурентную среду для по-

graduates are very modest. It means that the FMGE scores, with the exception of a few universities that perform well, indicate a low degree of preparedness. It also means that Indian students in Central Asia, seeking a less competitive environment for pursuing medical degrees, face the challenge of recognition by the Indian medical system.

Given that India is among the youngest and fastest-developing economies globally, the number of students is expected to increase annually. It is evident that the demand for foreign medical degrees will grow exponentially. Central Asian states have the opportunity to adapt to this market accordingly. The outflow of Indian students from Ukraine due to the war showed the existing capabilities of Central Asian universities when all rushed in search of transfers from their Ukrainian universities. It has also highlighted the urgent need to expand the local market for them, but the capacity of institutions that have long focused on domestic rather than international students remain limited.

Besides, the results of the FMGE indicate that if Central Asian states wish to attract more qualified Indian students to practice medicine in India, their institutions need to enhance their programs and curricula to meet global standards. Taking an examples of Ukraine and Georgia, which have similar educational backgrounds, where Indian students perform better in FMGE results, Central Asian medical institutions could also enhance their ap-

лучения медицинских степеней, сталкиваются с проблемой признания со стороны индийской медицинской системы.

Учитывая тот факт, что Индия входит в число самых молодых и быстро развивающихся экономик мира, ожидается, что число студентов будет ежегодно увеличиваться. Очевидно, что спрос на иностранные медицинские степени будет расти в геометрической прогрессии. Государства Центральной Азии имеют возможность соответствующим образом адаптироваться к этому рынку. Отток индийских студентов из Украины из-за войны показал новые возможности для центральноазиатских вузов, когда они ударились в поиски переводов из своих украинских вузов. Это также подчеркнуло острую необходимость расширения местного рынка для них, но возможности учебных заведений, которые долгое время ориентировались на отечественных, а не на иностранных студентов, остаются ограниченными.

Кроме того, результаты FMGE показывают, что, если государства Центральной Азии желают привлечь более квалифицированных индийских студентов для медицинской практики в Индии, их учреждениям необходимо усовершенствовать свои программы и учебные планы, чтобы соответствовать мировым стандартам. Взяв примеры Украины и Грузии, которые имеют схожее образование, где индийские студенты показывают более высокие результаты по FMGE, медицинские учреждения Центральной Азии могли бы также улучшить свои подходы, чтобы лучше подготовить индийских выпускников к более быстрому переходу к практике.

Помимо образовательных подходов, индийские студенты сталкиваются с проблемами, связанными с плохими условиями жизни. Проживая в общежитиях с низким уровнем комфорта, они подвержены чрезвычайным ситуациям в быту. Хотя это и не применимо ко всем, с расширением факультетов для индийских студентов следует также учитывать и их условия жизни.

В целом, перспективы роста числа индийских студентов во всем мире впечат-

proaches to better prepare Indian graduates for faster entry into practice.

In addition to the educational approaches, Indian students face challenges related to poor living conditions. Sharing hostels with low living standards, they are prone to household emergencies. Although not applicable to all, with the broadening of faculties for Indian students, living conditions should also be considered.

Overall, the prospects for the growing number of Indian students globally are dramatic. In Central Asia, it is evident in the increasing interest in medical studies in the region. For Central Asian universities, which have comparatively limited experience as internationalized institutions, these students could represent a perfect opportunity to transform their institutions, making them more appealing to students from other countries who seek a Central Asian education. Moreover, following the example of medical faculties, Central Asian universities have every opportunity to attract Indian students for other majors, including popular science degrees.

References:

- Dhawan, Sunil (2023). Canada, US, UK or Australia? Where are Indian students heading to – find out. Retrieved from <https://www.financialexpress.com/business/investing-abroad-how-is-indian-student-mobility-changing-in-2023-3329938/>. Accessed on 11.04.2024.
- Embassy of India, Astana (2023). Information for Indian students studying/willing to study in Kazakhstan. Retrieved from <https://www.indembastana.gov.in/page/education-in-kazakhstan/>. Accessed on 15.04.2024.
- Embassy of India, Bishkek (2023). India-Kyrgyz Republic bilateral relations. Retrieved from <https://indemb-bishkek.gov.in/docs/1693202747India-Kyrgyz%20Bilateral%20Relations.pdf>. Accessed on 15.04.2024.
- Embassy of India, Bishkek (2023). Performance of candidates in FMGE screening test. Retrieved from <https://indemb-bishkek.gov.in/docs/16887169922021.pdf>. Accessed on 15.04.2024.
- Embassy of India, Dushanbe (2023). Indian community in Tajikistan. Retrieved from <https://www.eoidushanbe.gov.in/page/indian-community-in-tajikistan/>. Accessed on 15.04.2024.
- Embassy of India, Tashkent (2024). Advisory for Indian students studying/intending to study in the Republic of Uzbekistan. Retrieved from <https://eoi.gov.in/tashkent/?18477?000#:~:text=In%20the%20last%20few%20years,Indian%20students%20studying%20in%20Uzbekistan>. Accessed on 15.04.2024.

ляют. В Центральной Азии это проявляется в растущем интересе к медицинским специальностям. Для университетов Центральной Азии, имеющим сравнительно ограниченный опыт работы в качестве интернационализированных учебных заведений, эти студенты могут представлять собой прекрасную возможность для преобразования своих учебных заведений, сделав их более привлекательными для желающих получить центральноазиатское образование. Наряду с этим, по примеру медицинских факультетов, университеты Центральной Азии также имеют все возможности для привлечения индийских студентов на другие специальности, в том числе и научно-популярные.

Источники:

- Дхаван, Сунил (2023). Канада, США, Великобритания или Австралия? Куда едут индийские студенты – узнайте. Доступно по адресу: <https://www.financialexpress.com/business/investing-abroad-how-is-indian-student-mobility-changing-in-2023-3329938/>. Дата обращения: 11.04.2024.
- Посольство Индии, Астана (2023). Информация для индийских студентов, обучающихся/желающих учиться в Казахстане. Доступно по адресу: <https://www.indembastana.gov.in/page/education-in-kazakhstan/>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Посольство Индии, Бишкек (2023). Двусторонние отношения Индия-Кыргызская Республика. Доступно по адресу: <https://indemb-bishkek.gov.in/docs/1693202747India-Kyrgyz%20Bilateral%20Relations.pdf>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Посольство Индии, Бишкек (2023). Результаты кандидатов на отборочном тесте FMGE. Доступно по адресу: <https://indemb-bishkek.gov.in/docs/16887169922021.pdf>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Посольство Индии, Душанбе (2023). Индийская община в Таджикистане. Доступно по адресу: <https://www.eoidushanbe.gov.in/page/indian-community-in-tajikistan/>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Посольство Индии, Ташкент (2024). Консультации для индийских студентов, обучающихся/собирающихся учиться в Республике Узбекистан. Доступно по адресу: <https://eoi.gov.in/tashkent/?18477?000#:~:text=In%20the%20last%20few%20years,Indian%20students%20studying%20in%20Uzbekistan>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Национальное агентство тестирования (2023). NTA объявляет результат/баллы NTA/ранг национального соответствия по результатам вступительного испытания (UG) – 2023 г. – Пер. Доступно по адресу: <https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s37bc1ec1d9c3426357e69acd5bf320061/uploads/2023/06/2023061375.pdf>. Дата обращения: 15.04.2024.

- National Testing Agency (2023). NTA Declares the Result/NTA Scores/Rank of National Eligibility cum Entrance Test (UG) – 2023 – Reg. Retrieved from <https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s37bc1ec1d9c3426357e69acd5bf320061/uploads/2023/06/2023061375.pdf>. Accessed on 15.04.2024.
- Open Doors (2023). The Open Doors 2023 Report on international educational exchange. Retrieved from <https://opendoorsdata.org/annual-release/international-students/#key-findings>. Accessed on 09.04.2024.
- Prest, Kevin (2024). UK student visas down 5.5 per cent in 2023. Retrieved from <https://opportunities-insight.britishcouncil.org/blog/uk-student-visa-dip-55-2023-driven-drops-india-and-nigeria>. Accessed on 11.04.2024.
- Rajan, Irudaya and Kumar, Rakesh, Ranjan (2023). India's great student out migration. Retrieved from <https://blogs.worldbank.org/en/peoplemove/indias-great-student-out-migration-0>. Accessed on 09.04.2024.
- Scherer, Steve (2024). Exclusive: Canada minister says study permits to students from India drop due to dispute. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/canada-minister-says-study-permits-students-india-drop-due-dispute-2024-01-17/>. Accessed on 09.04.2024.
- Shankar, Ravi (2023). Study MBBS abroad: 5 popular destinations for Indian students. Retrieved from http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/105493029.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst. Accessed on 17.04.2024.
- Statista (2024). Number of Indian students studying abroad from 2017 to 2022. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1378042/india-number-of-students-studying-abroad/>. Accessed on 09.04.2024.
- The Indian Express (2023). Nearly 10,000 Indian students pursuing higher education in China: Minister. Retrieved from <https://indianexpress.com/article/education/study-abroad/nearly-10000-indian-students-in-china-govt-neet-ug-8887501/>. Accessed on 09.04.2024.
- Vedantu (2024). List of total MBBS seats in India - private and government colleges. Retrieved from <https://www.vedantu.com/neet/mbbs-seats-in-india>. Accessed on 09.04.2024.
- Open Doors (2023). Отчет Open Doors 2023 о международном образовательном обмене. Доступно по адресу: <https://opendoorsdata.org/annual-release/international-students/#key-findings>. Дата обращения: 09.04.2024.
- Прест, Кевин (2024). Количество студенческих виз в Великобританию сократится на 5,5% в 2023 году. Доступно по адресу: <https://opportunities-insight.britishcouncil.org/blog/uk-student-visa-dip-55-2023-driven-drops-india-and-nigeria>. Дата обращения: 11.04.2024.
- Раджан, Ирудая и Кумар, Ракеш, Ранджан (2023). Большая миграция студентов из Индии. Доступно по адресу: <https://blogs.worldbank.org/en/peoplemove/indias-great-student-out-migration-0>. Дата обращения: 09.04.2024.
- Шерер, Стив (2024). Эксклюзив: Министр Канады заявил, что разрешения на учебу для студентов из Индии отменяются из-за спора. Доступно по адресу: <https://www.reuters.com/world/canada-minister-says-study-permits-students-india-drop-due-dispute-2024-01-17/>. Дата обращения: 09.04.2024.
- Шанкар, Рави (2023). Обучение MBBS за рубежом: 5 популярных направлений для индийских студентов. Доступно по адресу: http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/105493029.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst. Дата обращения: 17.04.2024.
- Statista (2024). Количество индийских студентов, обучающихся за границей с 2017 по 2022 год. Доступно по адресу: <https://www.statista.com/statistics/1378042/india-number-of-students-studying-abroad/>. Дата обращения: 09.04.2024.
- The Indian Express (2023). Около 10 000 индийских студентов получают высшее образование в Китае - министр. Доступно по адресу: <https://indianexpress.com/article/education/study-abroad/nearly-10000-indian-students-in-china-govt-neet-ug-8887501/>. Дата обращения: 09.04.2024.
- Vedantu (2024). Список общего количества мест MBBS в Индии - частные и государственные колледжи. Доступно по адресу: <https://www.vedantu.com/neet/mbbs-seats-in-india>. Дата обращения: 09.04.2024.

TÜRKİYE'DE DİJİTAL TÜRK LİRASI ÇALIŞMALARI

ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
MÜDÜR YARDIMCISI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ДИРЕКТОР
ОРЫНБАСАРЫ

ТҮРКИЯДАҒЫ САНДЫҚ ТҮРІК ЛІРАСЫН ЗЕРТТЕЛУІ

Küreselleşme süreci, dünya çapında ekonomi, finans, ticaret ve teknoloji altyapısının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasının önemini artırmaktadır. Bu süreç, özellikle gelişmekte olan teknolojik altyapı sayesinde finans sektöründe hızlı bir dönüşümü tetiklemekte ve ekonomik ilişkileri güçlendirmede büyük rol oynamaktadır. Günümüz bankacılık sistemleri, hem bireylerin hem de kurumların dünya genelindeki pazarlara hızlı ve güvenilir erişim sağlamalarına olanak tanıyarak, küresel ticari ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmaktadır. İnternet ve web sitelerinin sağladığı olanaklar, ticari ilişkileri yeni bir seviyeye taşıyarak, herkes için küresel pazarlara erişim imkanı sunmaktadır. Bu durum, alıcıların ve satıcıların veya ticaret ortaklarının, SWIFT benzeri sistemler aracılığıyla finansal işlemlerini rahatlıkla yapmalarını sağlamaktadır. 2000'li yılların başından itibaren gelişen internet bankacılığı, bu süreci daha da ileriye taşıyarak, birçok işlemi banka şubesine gitmeden yapma imkanı sunmaktadır.

Son 10 yılda mütevazı bir şekilde gelişen blokzincir teknolojisi, bu yenilikler döngüsüne katılarak yeni bir çağın başlangıcına öncülük etmektedir. Blokzincir, sıralı bilgiler içeren bir not defteri olarak tanımlanabilir ve en popüler kullanım alanı şu anda krip-

**KÜRESEL TİCARETİN
%98'İNDEN
FAZLASINA
SAHİP OLAN 134
ÜLKEDE MBDD
ÇALIŞMALARININ
BAŞLATILDIĞI
BİLİNMEKTEDİR**

**DÜNİE JҮЗІ
САУДАСЫНЫҢ
98%-ДАН АСТАМЫ
ТИЕСІЛІ 134 ЕЛДЕ
ОБСВ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
БАСТАЛҒАНЫ
БЕЛГІЛІ**

Жаһандану үдерісі бүкіл әлемде экономикалық, қаржылық, сауда және технологиялық инфрақұрылымды дамыту мен кеңейтудің маңыздылығын көрсетеді. Бұл үдеріс дамып келе жатқан технологиялық инфрақұрылымның арқасында қаржы секторы мен экономикалық байланыстарды нығайтуда жедел трансформацияны іске қосу бағытында маңызды рөл атқарады. Бүгінгі банк жүйелері жаһандық коммерциялық байланыстарды орнатуға көмектесіп, жеке тұлғаларға да, мекемелерге де дүние жүзіндегі нарықтарға жылдам әрі сенімді түрде қол жеткізуге жол ашады. Интернет пен веб-сайттар ұсынатын мүмкіндіктер коммерциялық қатынастарды жаңа деңгейге көтеріп, барлығына жаһандық нарықтарға шығуға ұсыныс жасайды. Бұл сатып алушылар мен сатушыларға немесе сауда серіктестеріне SWIFT сынды жүйелер арқылы қаржылық транзакцияларды оңай орындауға мүмкіндік береді. 2000-жылдардың басынан бері дамып келе жатқан интернет-банкінг бұл үдерісті одан әрі арттырып, көптеген транзакцияларды банк бөлімшесіне бармай-ақ орындауға мүмкіндік ұсынады.

Соңғы 10 жылда тұрақты түрде дамып келе жатқан блокчейн тех-

to paralardır (Binance Academy, 2022). Kripto para piyasası, hızlı bir büyüme süreciyle 2013'te 1 milyar dolarlık hacimden 2024'te 2.5 trilyon dolara yükseldi (Coinmarketcap.com, 2022). Kripto paralar, güvenli ticaret ve mülkiyeti sağlayan dijital varlıklar olarak, tamamen dijital ortamdadır. Bu paralar, devletler tarafından desteklenen ulusal para birimlerinden farklı olarak, piyasa koşullarına göre değerlenir ve yalnızca çıkarıldıkları kişi veya kurumlar tarafından desteklenir. Bu yapısıyla spekülative hareketlere açık olan kripto paralara karşı, sabit kripto paralar gibi stabil seçenekler de bulunmaktadır. Bu sabit kripto paralar, dolar gibi güçlü para birimlerine endekslenir ve tutmakta oldukları dolar rezervleriyle güven sağlar.

Merkez bankaları da bu teknolojik yenilikten faydalanarak kendi Merkez Bankası Dijital Para Birimi (MBDD) projelerini başlattı. 2023 yılı itibariyle dünya genelinde 130'dan fazla ülkede MBDD çalışmaları yürütülmektedir (Bloomberg, 2023). MBDD'ler, teknolojik altyapı olarak kripto paralarla benzerlik gösterse de, kripto paraların merkezizetsiz yapısının aksine, ilgili ülkenin merkez bankası tarafından desteklenmekte ve tek bir merkez tarafından kontrol edilmektedir. MBDD'ler, yerel para biriminin dijital bir versiyonu olarak görülebilir ve internet bankacılığında farklı olarak, geleneksel bankacılık işlemlerinin diji-

nologiası oсы инновациялар цикліне қосылу арқылы жаңа дәуірдің басталуын білдіріп отыр. Блокчейнді реттік ақпаратты қамтитын кітапша ретінде анықтауға болады. Қазіргі уақытта оның ең танымал қолданысы – криптовалюта (Binance Academy, 2022). Криптовалюта нарығы 2013 жылы 1 миллиард доллардан қарқынды өсе отырып 2024 жылы 2,5 триллион долларға дейін жетті (Coinmarketcap.com, 2022). Криптовалюта толық сандық валюта. Ол қауіпсіз сауда жасауға және оған иелік етуге мүмкіндік беретін цифрлық актив. Үкіметтер қолдайтын ұлттық валюталарға қарағанда бұл валюталар нарықтағы жағдайға сәйкес бағаланып, оларға тек шығарған адам немесе арнайы мекеме ғана қолдау көрсетеді. Алыпсатар қимылдарына бейім криптовалюталармен бірге тиянақталған криптовалюта сияқты тұрақты нұсқалар да бар. Бұлар доллар сияқты мықты валюталарға байланып, өздері ие доллар резервтерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Орталық банктер де бұл технологиялық инновацияны пайдаланып, Орталық банк сандық валютасының (ОБСВ) өз жобаларын іске қосты. 2023 жылғы жағдайға сәйкес ОБСВ зерттеулері әлемнің 130-дан астам елінде жүргізіліп жатыр (Bloomberg, 2023). ОБСВ технологиялық инфрақұрылымы бойынша криптовалюталарға ұқсас болғанымен, криптовалюталардың орталықтандырылмаған құрылымына қарағанда, олар тиісті елдің орталық банкі тарапынан қолдау тауып, бір орталықтан басқарыла алады. ОБСВ жергілікті валютаның цифрлық нұсқасы ретінде қарастырылуы мүмкін. Интернет-банкінгтен айырмашылығы – бұл дәстүрлі банк транзакцияларын цифрлау емес, керісінше, блокчейн немесе үлестірілген реестр технологиясы арқылы жергілікті валютаны цифрлауды білдіреді (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Дүние жүзі саудасының 98%-дан астамы тиесілі 134 елде ОБСВ зерттеулері басталғаны белгілі (Bloomberg, 2023). Олардың ішінде ОБСВ 3 елде жүзеге асырылып, 36 ел енгізудің пилотты кезеңінде, 30 ел оны дайындау, ал 44 ел әлі бірінші зерттеу сатысында тұр. Қалған кейбір елдерде зерттеулер басталғанымен, олар түрлі себептерге

talleştirilmesinden çok, yerel para biriminin blokzincir veya dağıtık defter teknolojisinde dijitalleştirilmiş halidir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Küresel ticaretin %98'inden fazlasına sahip olan 134 ülkede MBDD çalışmalarının başlatıldığı bilinmektedir (Bloomberg, 2023). Bunların içerisinde 3 ülkede MBDD'ler hayata geçirilirken, 36 ülke pilot uygulamada ve 30 ülke geliştirme safhasında iken 44 ülke ise henüz ilk araştırma evresindedir. Geri kalan bazı ülkelerde çalışmalar başlatılmasına karşın çeşitli nedenlerden ötürü durdurulmuştur. MBDD'lerini piyasaya süren ülkeler arasında Bahamalar, Nijerya ve Jamaika yer alırken bu listeye her ne kadar resmi olarak pilot aşaması bitmese de Çin'i dahil edebiliriz (Atlantic Council, 2023). Çünkü Çin 2017'de başlattığı dijital para birimi elektronik ödemeler projesini 2019'da pilot uygulamaya almış olup 2023'de ise e-CNY'yi - dijital para birimini - dolaşım hesaplarına dahil etmiştir. Halihazırda 2023 verilerine göre e-CNY Çin merkez bankasının rezervlerinin %0.13'ünü oluşturmaktadır (Zengin, 2023).

MBDD'leri daha yakından inceleyecek olursak, kullanım alanı olarak toptan ve perakende olarak ikiye ayrıldığını görebilmekteyiz. Bu konuda 78 ülke perakende kullanım türünü seçerken 41 ülke toptan seçeneğini benimsemiş olup 33 ülke ise bu konuda henüz net bir karara varmamıştır. Bu noktada bazı ülkeler her iki seçeneği de birlikte değerlendirmektedir. Dahası altyapı itibarıyla de direk dağıtım veya aracı kullanımı konusunda da ülkeler farklı bakış açılarına sahiptirler. Bu konuda 20 ülke MBDD'lere erişim noktasında aracı kullanmayı uygun görürken, geri kalan ülkeler bu konuda henüz bir karar vermemişlerdir (Atlantic Council, 2023). Bu ana detaylardan da görüldüğü üzere her ülke kendi gereksinimleri konusunda farklı bir strateji izleyebilmektedir.

**MBDD'LERİNİ
PIYASAYA SÜREN
ÜLKELER ARASINDA
BAHAMALAR, NİJERYA
VE JAMAİKA YER
ALIRKEN BU LİSTEYE
HER NE KADAR
RESMİ OLARAK PİLOT
AŞAMASI BİTMESE
DE ÇİN'İ DAHİL
EDEBİLİRİZ**

**БАГАМА АРАЛДАРЫ,
НИГЕРИЯ ЖӘНЕ
ЯМАЙКА ӨЗ
ОБСВ-ТЕРІН ІСКЕ
ҚОСҚАН ЕЛДЕРДІҢ
ҚАТАРЫНА
КІРГЕНІМЕН, ОЛАРҒА
ПИЛОТТЫҚ КЕЗЕҢІ
РЕСМИ ТҮРДЕ ӘЛІ
АЯҚТАЛМАҒАН
ҚЫТАЙДЫ ДА ҚОСА
АЛАМЫЗ**

байланысты тоқтатылған. Багама аралдары, Нигерия және Ямайка өз ОБСВ-терін іске қосқан елдердің қатарына кіргенімен, оларға пилоттық кезеңі ресми түрде әлі аяқталмаған Қытайды да қоса аламыз (Атлантикалық кеңес, 2023). Өйткені, Қытай сандық валютадағы электронды төлемдер жобасын 2017 жылы бастап, 2019 жылы оны пилоттық түрде іске асырды, ал 2023 жылы e-CNY сандық валютасын айналым шоттарына енгізді. Қазіргі уақытта, 2023 жылғы деректерге сәйкес, e-CNY Қытай орталық банкі резервтерінің 0,13% құрайды (Зенгин, 2023).

Егер біз ОБСВ-ларды мұқият зерделейтін болсақ, олар көтерме және бөлшек қолданыс аясына бөлінетінін байқаймыз. Осыған байланысты 78 ел бөлшек түрін таңдаса, 41 ел көтерме түрін нұсқасын қабылдаған болатын ал 33 ел нақты шешімге әлі келген жоқ. Қазіргі таңда кейбір елдер екі нұсқаны бірдей қарастырып жатыр. Оның үстіне, инфрақұрылым тұрғысынан алғанда тікелей үлестіру немесе делдалдарды пайдалануға қатысты әртүрлі елдердің көзқарастар әркелкі. 20 ел ОБСВ-ларына қол жеткізу үшін осы құралды пайдалануды орынды деп тапқанымен, басқалары бұл мәселе бойынша әлі шешім қабылдап үлгермеген (Атлантикалық кеңес, 2023). Осы негізгі мәліметтерден көрініп тұрғандай, әр ел өз қажеттіліктеріне қарай түрлі стратегияны ұстана алады.

ОБСВ жобасының үдерістеріне қараған кезде, көптеген елдерде алдын ала зерттеу кезеңі әдетте 2 жылға дейін созылуы мүмкін, содан кейін пилоттық қолдану үшін іс жүзіндегі тәжірибе жабық және шектеулі қолжетімділік ортасында жинақталады. Осы барлық сынақ үдерістерін сараптағаннан кейін, егер орталық банктер осы зерттеулерді жалғастыруға шешім қабылдаса, соңғы кезеңге өткен соң,

MBDD'lerin proje süreçlerine baktığımızda genelde ilk aşama olarak ön araştırma safhası çoğu ülkede 2 yılı bulabilmektedir. Daha sonrasında pilot uygulama için kapalı devre ve kısıtlı erişim imkanı tanınan ortamda pratik deneyim kazanılmaktadır. Tüm bu deneme süreçlerinin değerlendirilmesi sonrasında eğer merkez bankaları bu çalışmalarına devam etme kararı alırlarsa son aşamaya geçilerek yasal altyapı ve düzenlemeler tamamlanarak, herkesin kullanımına açılır ve yaygınlaştırma çalışmaları yürütülür (Atlantic Council, 2023; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

MBDD'lerin küresel çapta ilgi görme nedenlerine gelecek olursak MBDD'ler, sınır ötesi para transferlerinde sağladığı kolaylıklar ve merkez bankalarının para politikalarını daha etkin yönetme imkanı sağlaması nedeniyle küresel çapta yoğun ilgi görmektedir (Balaylar, 2023). Öte yandan kağıt ve madeni paraların dijital ortama dönüştürülmesiyle elde edilen tasarruflar, bankacılık hizmetlerine erişimin kısıtlı olduğu bölgelerde yaşayan kişilere sunulan yeni fırsatlar ve ticari ilişkilerden finansal aktivitelere kadar pek çok alanda sağladığı olumlu katkılar da bu ilginin diğer nedenleri arasında yer almaktadır. MBDD'ler, sınır ötesi işlemlerde aracılardan azalmasıyla işlem hızını artırmakta ve maliyetleri düşürmektedir (Tong

құқықтық инфрақұрылым мен ережелер аяқталып, оларды барлығына қолжетімді ету және барынша тарату әрекеттері жүзеге асырылады (Атлантикалық кеңес, 2023; Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Орталық банктер трансшекаралық ақша аударымдарын қолайлылығын қамтамасыз етуі және ақша-несие саясатын анағұрлым тиімді басқару мүмкіндіктеріне ие болуына байланысты бүкіл әлемнің назарын өздеріне аударып отыр (Балайлар, 2023). Бұл қызығушылықтың басқа себептеріне қағаз бен монеталарды сандық нұсқаға ауыстыру арқылы жасалған үнемдеу, банк қызметтеріне қол жетімділігі шектеулі аймақтарда тұратын адамдарға ұсынылатын жаңа мүмкіндіктер, коммерциялық қатынастардан бастап қаржылық қызметке дейін көптеген салаларда оң үлес қосып келе жатыр. ОБСВ трансшекаралық транзакциялардағы делдалдардың санын азайту арқылы шығындарды қысқартып, транзакциялардың жылдамдығын арттырады (Тонг және Цзяю, 2021; Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

ОБСВ әсіресе банк инфрақұрылымы шектеулі және ұялы телефонды кеңінен қолданатын аймақтарда қаржылық қызметтерге қолжетімділікті арттырып, банк қызметтерін пайдалана алмайтын тұлғаларды қаржы жүйесіне қосады. Блокчейн, ОБСВ сияқты технологияларды пайдалану қауіпсіз және ашық транзакцияларды қамтамасыз етіп, алаяқтық пен жалған тәуекелдерді азайтады. Олар орталық банктерге ақша-несие саясатын жүзеге асырудың анағұрлым тиімді құралдарын ұсынады. Мысалы, бұл технологиялар азаматтар арасында сандық ақшаны тарату арқылы теріс пайыздық мөлшерлемелерді тиімдірек қолдануға немесе экономикалық белсенділікті тікелей ынталандыруға мүмкіндік береді (Балайлар, 2023). Сонымен бірге, ОБСВ дәстүрлі банк жүйелерімен және көлеңкелі банкингпен байланысты жүйелі істен шығу қаупін төмендету арқылы ақшаның сандық және әлеуеті жағынан анағұрлым тұрақты ақша түрін ұсынады (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

ve Jiayu, 2021; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Özellikle bankacılık altyapısının sınırlı olduğu ve ancak mobil telefon kullanımının yaygın olduğu bölgelerde, finansal hizmetlere erişimi artırarak banka hizmetlerinden yararlanmayan bireyleri finansal sisteme dahil etmektedir. Blokzincir gibi teknolojiler kullanarak güvenli ve şeffaf işlemler sunan MBDD'ler, dolandırıcılık ve sahtecilik risklerini azaltırken, merkez bankalarına para politikasını uygulama konusunda daha etkin araçlar sunmaktadır. Örneğin negatif faiz oranlarını daha etkili bir şekilde uygulama veya vatandaşlara dijital para dağıtarak ekonomik faaliyeti doğrudan teşvik etme imkanı sağlamaktadır (Balaylar, 2023). Ayrıca, MBDD'ler geleneksel bankacılık sistemleri ve gölge bankacılıkla ilişkilendirilen sistemik arızaların riskini azaltarak, dijital ve potansiyel olarak daha stabil bir para formu sunmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Bu konuda Türkiye'deki gelişmelere baktığımızda Temmuz 2019'da yayımlanan 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda "blokzincir tabanlı dijital merkez bankası parası uygulamaya konulacaktır" ibaresine yer verildiği görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı,

Бұл мәселеге қатысты Түркиядағы оқиғалардың даму желісіне қарасақ, 2019 жылдың шілдесінде жарияланған 2019-2023 жылдарды қамтитын 11-ші Даму жоспарында «блокчейннің негізіндегі орталық банктің сандық ақшасы қолданысқа енеді» деген сөз бар (Түркия Республикасының Президенті, Стратегия және бюджеттік төрағалық, 2019). Аталмыш жобаны жүзеге асыру үшін Түркия Республикасының Орталық банкі (ТРОБ), Aselsan, Havelsan және Tübitak-Bilgem-мен бірлесіп жұмыс істеп, сандық түрік лирасы аясында Ынтымақтастық платформасы құрылды (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2021). ТРОБ сандық түрік лирасының желідегі алғашқы төлем транзакциялары 2022 жылдың 29 желтоқсанында сәтті өткендігін хабарлады. 2023 жылы сынақ жұмыстары жалғасып, 2023 жылдың 31 желтоқсанында ТРОБ алғашқы кезеңінің нәтижелерін көпшілікке ұсынды (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Алдағы кезеңде жекелеген банктермен кешенді сынақ үдерісі іске асырылып, смарт төлемдер, офлайн төлемдер, аппараттық әмияндар, құқықтық экономикалық реттеулер, жалпы сәйкестік бағыттарында жұмыс жалғасады. Егер бұл кезең сәтті

2019). Bu projenin gerçekleştirilmesi adına Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Aselsan, Havelsan ve Tübitak-Bilgem ortak olarak çalışmalarını yürütmekte olup, aynı zamanda Dijital Türk Lirası İşbirliği Platformu da kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2021). TCMB 29 Aralık 2022'de Dijital Türk Lirası Ağı üzerindeki ilk ödeme işlemlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini açıkladı. 2023 yılı içerisinde denemeler devam ettirilmiş olup 31 Aralık 2023'de TCMB Faz-1 aşamasının sonuçlarını kamuoyu ile paylaştı (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Önümüzdeki süreçte ise seçilen bankalar ile daha geniş kapsamlı deneme sürecine geçilerek akıllı ödemeler, çevrimdışı ödemeler, donanım cüzdanlar, hukuki iktisadi düzenlemeler ve genel olarak birlikte çalışabilirlik alanlarında çalışmalara devam edilecektir. Bu aşamanın da başarılı bir şekilde tamamlanması halinde tedavül kararı ve yaygınlaştırma dönemine geçilerek sertifikasyon ile lisanslama işlemlerinin de tamamlanmasının ardından yaygınlaştırma çalışmaları sürdürülecektir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Faz-1'de gerçekleştirilen çalışmalar, MBDD hakkında genel bir perspektif sahibi olmamızın yanı sıra merak edilen pek çok detay bilgilere ulaşmamıza imkan tanımaktadır. Faz-1'de, Dijital Türk Lirası Sistemi'nin temelini oluşturan teknik çalışma ortamı kurularak, sistem için gerekli test altyapısı hazırlandı ve dağıtık defter teknolojisi platformunun temelleri atıldı. Bu platform üzerinde çalışacak akıllı sözleşmeler ve uygulamaların tasarımı ve geliştirme çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürüldü. Aynı zamanda, prototip dijital kimlik sistemi, Dijital Türk Lirası Sistemine başarıyla entegre edildi (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Kurulan altyapı ve çalışma sisteminin önemli bölümlerini oluşturan konu-

**DİĞER YANDAN,
DİJİTAL PARA
SİSTEMİNİ
KULLANMAK İSTEYEN
BİR KATILIMCININ,
ÖNCELİKLE KENDİSİNİ
TANIMLAYAN VE
MERKEZİ OLMAYAN
TANIMLAYICI
(MOTA) DEĞERİNE
SAHİP OLMASI
GEREKMEKTEDİR**

**EKİNCİ JAĞYINAN,
SANDYQ AҚША
ЖҮЙЕСİN
ПАЙДАЛАНҒЫСЫ
КЕЛЕТІН
ҚАТЫСУШЫ
АЛДЫМЕН
СӘЙКЕСТЕНДІРЕТІН
ОРТАЛЫҚТАНДЫ-
РЫЛМАҒАН
ИДЕНТИФИКАТОР
МӘНДІ (ОМИ)
ИЕЛЕНУІ ШАРТ**

аяқталса, айналым және тарату кезеңі туралы шешім қабылдау басталып, сертификаттау және лицензиялау процедуралары аяқталғаннан кейін таратуды күшейту бойынша жұмыстар жалғасын табатын болады (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Алғашқы кезеңде жүргізілген зерттеулерді мұқият зерделеу бізге ОБСВ туралы жалпы көрініс беріп, бізге қызық болатын әлдеқайда толық ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Алдымен сандық түрік лирасы жүйесінің негізін құрайтын техникалық жұмыс ортасы түзіліп, жүйе үшін қажетті сынақ инфрақұрылымы дайындалды және үлестірілген реестрдің технологиялық платформасының негізі жасалды. Осы платформада жұмыс істейтін смарт келісімшарттар мен қосымшаларды жобалау және әзірлеу қарқынды түрде жүргізілді. Сонымен қатар, сандық сәйкестендіру жүйесінің прототипі сандық түрік лирасы жүйесіне сәтті түрде орнатылды (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Орнатылған инфрақұрылым мен жұмыс жүйесінің маңызды бөлігін құрайтын мәселелерде сандық түрік лирасы транзакциялары үшін міндетті болатын сандық әмиян қосымшасы жобаланып, жасап шығарылды. Сонымен қатар, осы кезеңде шығару мен үлестіру, онлайн төлем және аударым транзакциялары мен осы валютаны өтеу сценарийлерінің модельдеуі мен сынағы аяқталды. Киберқауіпсіздік шараларын қабылдау, пилоттық тестілеу үдерісі жүргізу, жүйенің өнімділігі мен пайдаланушылар тәжірибесі саралау бағытында жұмыстар атқарылды (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Есепте көрсетілген тұжырымдарға екі деңгейлі үлестіру үлгісі, тіркелу жазбасының тәуелсіздігі, ортақ тіркелу жазбасы және пайдала-

larda ise Dijital Türk Lirası işlemleri için zorunlu olan dijital cüzdan uygulaması tasarlandı ve geliştirildi. Ayrıca, bu para biriminin ihraç edilmesi, dağıtımı, çevrimiçi ödeme ve transfer işlemleri ile itfa senaryolarının simülasyonları ve testleri bu fazda tamamlandı. Siber güvenlik önlemleri alındı, pilot test süreçleri yürütüldü ve sistem performansı ile kullanıcı deneyimi değerlendirildi (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Raporda öne çıkan kavramlar arasında İki Katlı Dağıtım Modeli, Hesap Bağımsızlığı, Tek Hesap ve Kullanıcı Egemen Kimlikler yer almaktadır. İki Katlı Dağıtım Modeli çerçevesinde, Dijital Türk Lirası'na erişim, ticari bankalar ve diğer finansal aracı kurumlar aracılığıyla sağlanacak; bu modelde Dijital Türk Lirası'nın dağıtımını bankalar ve lisanslı katılımcılar üstlenecektir. Dahası hesap bağımsızlığı yaklaşımı, banka hesabı gerektirmeyen ve işletici altyapısından bağımsız dijital Türk Lirası hesaplarını mümkün kılacaktır. Bu hesaplar, finansal aracı bilgisi içermeyen hesap tanımlayıcıları kullanarak işletilecektir. Her kullanıcı için özel, tek bir hesap oluşturulacak ve bu hesaba tüm aracı kurumlar üzerinden erişim sağlanabilecektir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Dijital kimlik ve dijital para sistemleri, Faz-1 çalışmalarında temel sistemler olarak yer almaktadır. Bu sistemlere erişim ve finansal işlemlerin yapılabilmesi için cüzdan uygulaması ana bileşen olarak konumlandırıldı. Kullanıcı Egemen Kimlikler aracılığıyla, kullanıcılar kendi bilgilerini içeren temin belgelerini yönetim altında tutmakta ve bu bilgileri yalnızca seçtikleri kişilerle paylaşmaktadır. Bilgileri alan taraf, bu verilerin kaynağını doğrulayabilmekte lakin veriler üzerinde herhangi bir değişiklik yapamamakta ve kendisiyle paylaşılanların dışındaki bir bilgiye erişememektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

GELECEK DÖNEMLERDE, FAZ-2 VE FAZ-3 ÇALIŞMALARININ BAŞARIYLA TAMAMLANMASI DURUMUNDA, DİJİTAL TÜRK LİRASI'NIN PİYASAYA SÜRÜLMESİ BÜYÜK BİR OLASILIK OLARAK GÖRÜLMEKTEDİR

TÜRKİYA BÜKİL DÜNİE JÜZİNDE ОБСВ ЗЕРТТЕУЛЕРІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫП ЖАТҚАН ЖЕТЕКШІ ЕЛДЕРДІҢ БІРІ. БОЛАШАҚТА 2-ШІ ЖӘНЕ 3-ШІ КЕЗЕҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СӘТТІ АЯҚТАЛСА, САНДЫҚ ТҮРІК ЛІРАСЫНЫҢ ІСКЕ ҚОСЫЛУ МҮМКІНДІГІ ЖОҒАРЫ

нушының тәуелсіз идентификациялары кіреді. Екі деңгейлі үлестіру моделі аясында сандық түрік лирасына қолжетімділік коммерциялық банктер және басқа да қаржылық делдалдық мекемелер арқылы жүзеге асырылады. Бұл модельде банктер мен лицензияланған қатысушылар сандық түрік лирасын үлестіруді өз мойнына алады. Сонымен бірге, тіркелу жазбалары тәуелсіздігінің тәсілі банк шотын талап етпейтін және оператор инфрақұрылымынан тәуелсіз түрік лирасына сандық шоттарды ашуға мүмкіндік береді. Бұл шоттар қаржылық делдалдар туралы ақпаратты қамтымайтын шоттардың идентификаторларды пайдалану арқылы басқарылатын болады. Әрбір пайдаланушы үшін арнайы, бірыңғай тіркелу жазбасы ашылып, оған қолжетімділік барлық делдалдық мекемелер арқылы жүзеге асырылады (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Сандық сәйкестендіру және сандық ақша жүйелері алғашқы кезеңнің зерттеулеріне негізгі жүйелер ретінде енгізілген. Әмиян қосымшасы осы жүйелерге қол жеткізу және қаржылық транзакцияларды жасау үшін негізгі компонент ретінде жайғастырылды. Пайдаланушының егемендік идентификациялары арқылы тұтынушылар өз жеке ақпаратына ие сатып алу туралы құжаттарын басқарып, бұл ақпаратты тек өздері таңдаған адамдармен бөліседі. Ақпаратты алатын тарап бұл деректердің көзін тексере алғанымен, деректерге еш өзгеріс енгізе алмайды, сондай-ақ оған ұсынылған ақпараттан басқа қандай-да бір мәліметке қол жеткізу мүмкіндігі жоқ (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Екінші жағынан, сандық ақша жүйесін пайдаланғысы келетін қатысушы алдымен сәйкестендіретін Орталықтандырылмаған идентификация мәнді (ОМИ) иеленуі

Diğer yandan, dijital para sistemini kullanmak isteyen bir katılımcının, öncelikle kendisini tanımlayan ve Merkezi Olmayan Tanımlayıcı (MOTA) değerine sahip olması gerekmektedir. MOTA, kullanıcıları birbirinden ayıran benzersiz bir tanımlayıcı olarak işlev görmektedir ve IBAN gibi hesap numaralarından farklı olarak işletici veya finansal aracı kurum bilgisi içermemektedir. Ayrıca, MOTA değerinin yalnızca finansal işlemler için değil, Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Numarası (TCKN) gibi diğer sistemlerde de tanımlayıcı olarak kullanılması ihtimali bulunmaktadır, bu da MOTA'nın finansal sistemlerin dışında geniş bir alanda kullanılmasının önünü açacaktır. Genel itibarıyla Faz-1'de gerçekleştirilen çalışmalar arasında dikkat çekici altyapıya dair bilgiler bununla sınırlı kalmamakla beraber daha kapsamlı bilgiye TCMB'nin yayınladığı rapordan ulaşılabılır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

Türkiye, dünya çapında MBDD çalışmalarını yürüten önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Gelecek dönemlerde, Faz-2 ve Faz-3 çalışmalarının başarıyla tamamlanması durumunda, Dijital Türk Lirası'nın piyasaya sürülmesi büyük bir olasılık olarak görülmektedir. Bu süreçte TCMB, MBDD altyapısını ve erişimini sağlamak amacıyla perakende dağıtım modelini tercih etmektedir ve dağıtımını araçlar aracılığıyla gerçekleştirecektir. Ayrıca, teknolojik altyapıda hem geleneksel hem de yenilikçi teknolojileri bir arada kullanmayı planlamaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023).

MBDD'lerle ilgili yapılan değerlendirmelerde, bu dijital para biriminin sunduğu avantajların yanı sıra olası sorunlar ve dezavantajlar da gündeme getirilmektedir. Bu görüşlerin

шарт. ОМИ пайдаланушыларды бір-бірінен ерекшелендіретін бірегей идентификатор ретінде жұмыс істеп, Халықаралық банк шотының нөмірі (IBAN) сияқты шот нөмірлерінен айырмашылығы, оператор немесе қаржы делдалы туралы ақпаратты қамтымайды. Сонымен қатар, ОМИ тек қаржылық транзакциялар үшін ғана емес, Түркия Республикасының жеке куәлік нөмірі (ТРЖКН) сияқты басқа жүйелерде қолдану мүмкіндігі бар, бұл өз кезегінде ОМИ-дің қаржылық жүйелерден тыс кең ауқымда қолдануына жол ашады. Жалпы алғанда, 1-кезеңде жүргізілген зерттеулердің озық инфрақұрылымы туралы ақпарат мұнымен шектелмегенімен, анағұрлым толық ақпаратты ТРОБ жариялаған есептен табуға болады (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

Түркия бүкіл дүние жүзінде ОБСВ зерттеулерін жүзеге асырып жатқан жетекші елдердің бірі. Болашақта 2-ші және 3-ші кезең зерттеулері сәтті аяқталса, сандық түрік лирасының іске қосылу мүмкіндігі жоғары. Бұл үдерісте ТРОБ ОБСВ инфрақұрылымын және қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін жеке үйлестіру моделіне басымдық беріп, оны делдалдар арқылы тарататын болады. Сонымен бірге, оны технологиялық инфрақұрылымда дәстүрлі және инновациялық технологиялармен қатар қолдануды жоспарлап отыр (Түркия Республикасының Орталық банкі, 2023).

ОБСВ туралы жасалған сараптамаларда осы цифрлық валюта ұсынатын ықтимал мәселелер мен кемшіліктер, сондай-ақ артықшылықтар күн тәртібіне шығарылады. Бұл пікірлердің негізгі тұстарының бірі – сандық түрік лирасының банктердегі депозиттерге тигізетін ықтимал әсері. ТРОБ-тың мәлімдемесі бойынша адамдардың депозиттерін сандық түрік лирасына ауыстыру мүмкіндігі күн тәртібіне қойылды. Атап айтқанда, егер ТРОБ сандық түрік лирасына пайыздар қолданса, банктердегі депозиттер кемуі мүмкін, бұл жағдай банктердің табыс көрсеткіштерін азайтып, несие пайыздарының өсуіне алып келуі мүмкін деген пікірлер бар (Ажар, 2024). Сонымен қатар, егер жақсы инфрақұрылым мен басқару жүйесі қалыптаспаса, басқа елдердің сандық валюталарына ауысуы мүмкін, өз кезе-

odak noktalarından biri, Dijital Türk Lirası'nın bankalardaki mevduatlara olası etkisidir. TC-MB'nin sağladığı güvence altında, insanların mevduatlarını Dijital Türk Lirası'na kaydırma ihtimali gündeme gelmektedir. Özellikle, TC-MB'nin Dijital Türk Lirası'na faiz uygulaması durumunda, bankalardaki mevduatların azalabileceği ve bu durumun bankaların karlılık oranlarını düşürerek kredi faiz oranlarının artmasına sebep olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır (Acar, 2024). Dahası iyi bir altyapı ve yönetim sistemi kurulamaması durumunda başka ülkelerin dijital paralarına kayış yaşanarak ülkedeki dolarizasyonun artmasına sebebiyet vererek para politikalarının yönetiminde yeni kısıtlamalar getirebileceği öne sürülmektedir. Bununla beraber MBDD'lerin yaygınlaştırılması sürecinde daha önce karşılaşılmamış yeni sorunlara yol açması ile kişisel bilgi ve teknolojik altyapı güvenliği noktalarında da çeşitli düşünceler ortaya atılmaktadır (Acar, 2024).

Özetle, Türkiye'nin MBDD çalışmalarında ilerleyişi, global arenada dikkat çekmektedir. Faz-1 sürecinde, teknik altyapının kurulumu, Dijital Türk Lirası için gerekli sistem testlerinin yapılması ve dağıtık defter teknolojisine geçiş, önemli adımlar arasında yer almaktadır. Bu aşamada, dijital kimlik sistemlerinin entegrasyonu ve güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi de gerçekleştirildi. Bu ilerlemeler, Türkiye'nin dijital finans alanında kendini güçlü bir konuma taşımasını sağlayarak, ulusal ve uluslararası düzeyde finansal işlemlerinin yeniden şekillendirilmesine olanak tanımaktadır. Önümüzdeki süreçte geri kalan fazların da başarıyla tamamlanmasının ardından hayata geçirilecek olan Dijital Türk Lirası hakkında daha somut bilgilere ulaşarak hedeflenen amaçlara ne denli erişilebileceğini izleyip göreceğiz.

Kaynakça:

- Acar, Murat (2024). Merkez Bankası Dijital Para birimlerinin geleneksel bankacılık sistemi üzerindeki etkisi. Alınan yer: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3582386>. Erişim tarihi: 12.04.2024.
- Atlantic Council (2023). Merkez Bankaları dijital döviz takipçisi. Alınan yer: <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>. Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Balaylar, Nilgün (2023). Merkez Bankası Dijital Parası ve para politikasının etkinliği. Alınan yer: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/75548/1171217>. Erişim tarihi: 10.04.2024.

гінде бұл жағдай елде долларланудың өсуіне және ақша-несие саясатын басқаруға жаңа шектеулер алып келуі мүмкін. Осыған қоса, ОБСВ тарату үдерісінде жеке ақпарат пен технологиялық инфрақұрылымның қауіпсіздігіне қатысты түрлі идеялар алға тартылып жатыр және бұрын-сонды болмаған жаңа мәселелердің туындау мүмкіндіктері жиі алға тартылады (Ажар, 2024).

Осылайша, Түркияның ОБСВ зерттеулеріндегі ілгерілеуі әлемдік аренада назар аударарлық жағдай. Алғашқы кезең барысындағы техникалық инфрақұрылымды құру, сандық түрік лирасы үшін қажетті жүйелі сынақтар және үйлестірілген реестр технологиясына көшу маңызды қадамдардың қатарына жатады. Бұл кезеңде сонымен бірге сандық сәйкестендіру жүйелерін ендіру және қауіпсіздік шараларын күшейту де жүзеге асырылған болатын. Бұл жетістіктер Түркияға сандық қаржы саласындағы мықты позицияларын нығайтуға мүмкіндік беріп, ұлттық және халықаралық деңгейде қаржылық транзакцияларды түбегейлі өзгертуге жол ашып отыр. Алдағы уақытта барлық кейінгі кезеңдер жүзеге асқан соң, біз сандық түрік лирасы туралы анағұрлым нақты ақпарат алу арқылы белгіленген мақсаттар қалай орындалатынын көретін боламыз.

Дереккөз:

- Ажар, Мұрат (2024). Орталық банктің сандық валюталарының дәстүрлі банк жүйесіне әсері. Сілтеме: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3582386>. Қаралған уақыты: 12.04.2024.
- Атлантикалық кеңес (2023). Орталық банктердің сандық валюта трекері. Сілтеме: <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>. Қаралған уақыты: 10.04.2024.
- Балайлар, Нилгүн (2023). Орталық банктің сандық валютасы және ақша-несие саясатының тиімділігі. Сілтеме: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/75548/1171217>. Қаралған уақыты: 10.04.2024.
- Binance академиясы (2021). Криптовалюта дегеніміз не? Сілтеме: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KCQIA0eOPBhCGARIsAFIwTs6iwwkHGkpcn39DSf1SjZYpG9-CLFiv58iT8cF_l67mk7lKo2j3WaPQaAkOdEALw_wcB. Қаралған уақыты: 19.02.2022.
- Bloomberg (2023). Орталық банктердің сандық валюта жарысы. Сілтеме: <https://www.bloomberght.com/merkez-bankalarından-dijital-para-yarisi-2338189>. Қаралған уақыты: 10.04.2024.

- Binance Academy (2021). Kripto paralar nedir? Alınan yer: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KCQiA0eOPBhCGARIsAFIwTs6iwkHGkpcn39DSf1SjZYPG9-C-LFlv58iT8cF_I67mk7lKo2j3WaPQaAkOdEALw_wcB. Erişim tarihi: 19.02.2022.
- Bloomberg (2023). Merkez bankalarından dijital para yarışı. Alınan yer: <https://www.bloomberght.com/merkez-bankalarından-dijital-para-yarisi-2338189>. Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Coinmarketcap.com (2022). Küresel kripto paralar grafiği. Alınan yer: <https://coinmarketcap.com/charts/>. Erişim tarihi: 08.04.2022.
- Tong, Wu ve Jiayou, Chen (2021). Küresel rekabet koşulları altında Merkez Bankası Dijital Paralarının ekonomik etkileri üzerine bir çalışma. Alınan yer: https://www.researchgate.net/publication/348931992_A_study_of_the_economic_impact_of_Central_Bank_Digital_Currency_under_global_competition. Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2023). Dijital Türk Lirası birinci faz değerlendirme raporu. Alınan yer: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a/DUY2023-56.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a-oO.9538>. Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Alınan yer: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>. Erişim tarihi: 09.04.2022.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2021). Merkez Bankası Dijital Türk Lirası ar-ge projesi hakkında basın duyurusu. Alınan yer: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2023). Dijital Türk Lirası birinci faz değerlendirme raporuna ilişkin basın duyurusu. Alınan yer: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2023/duy2023-56>. Erişim tarihi: 10.04.2022.
- Zengin, Dilara (2023). Merkez bankaları, «finansal istikrar» amacıyla dijital paralarını piyasaya sürmek için yarışıyor. Alınan yer: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/merkez-bankalari-finansal-istikrar-ama-ciyla-dijital-paralarini-piyasaya-surmek-icin-yarisi-yor/2989847>. Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Coinmarketcap.com (2022). Jahандық криптовалюталардың диаграммасы. Сілтеме: <https://coinmarketcap.com/charts/>. Қаралған уақыты: 08.04.2022.
- Тонг, Ву және Цзяю, Чен (2021). Жаһандық бәсекелестік жағдайында Орталық банктің сандық валюталарының экономикалық әсері туралы зерттеу. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/348931992_A_study_of_the_economic_impact_of_Central_Bank_Digital_Currency_under_global_competition. Қаралған уақыты: 10.04.2024.
- Түркия Республикасының Орталық банкі (2023). Сандық түрік лирасының алғашқы кезеңінің бағалау есебі. Сілтеме: [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a-oO.9538](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a/DUY2023-56.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ed05533f-09af-4391-a7bb-ba884fad049a-oO.9538). Қаралған уақыты: 10.04.2024.
- Түркия Республикасы Президентінің Стратегиясы және Бюджет Төрағалығы (2019). Он бірінші даму жоспары (2019-2023). Сілтеме: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>. Қаралған уақыты: 09.04.2022.
- Түркия Республикасының Орталық банкі (2021). Орталық банк сандық түрік лирасының ғылыми-зерттеу жобасы туралы баспасөз мәлімдемесі. Сілтеме: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
- Түркия Республикасының Орталық банкі (2023). Сандық түрік лирасының алғашқы кезеңінің бағалау есебіне қатысты баспасөз мәлімдемесі. Сілтеме: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2023/duy2023-56>. Қаралған уақыты: 10.04.2022.
- Зенгин, Дилара (2023). Орталық банктер «қаржылық тұрақтылық» үшін сандық валюталарды шығаруға жарысуда. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/merkez-bankalari-finansal-istikrar-ama-ciyla-dijital-paralarini-piyasaya-surmek-icin-yarisi-yor/2989847>. Қаралған уақыты: 10.04.2024.

SOCIAL PROGRESS IN THE CENTRAL ASIAN REGION: 2024 UPDATE

PROF. DR. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ: ОБНОВЛЕНИЕ 2024 ГОДА

Saying that the past 3 years since the previous assessment of the Central Asian region through the prism of the Social Progress Index have been turbulent would be an enormous understatement. Since 2021 the world as a whole and the Central Asian region in particular have gone through immensely significant processes and events, both human-caused and natural, that forever altered the global status quo. This is illustrated explicitly by the global average Social Progress Score - according to the Social Progress Imperative (2024) "after a decade of steady growth, for the first time the world has fallen into a social progress recession". Regarding the local events and factors that have directly influenced the situation in the region and people's everyday lives, those are the Russian aggression against Ukraine and all of its consequences, including the country's isolation (Abdrahmanov and Zhumagulova, 2023); an ongoing and ever-increasing climate crisis (Azour et al., 2023); a steady slide of all of the countries in the region towards having stagnating progress and many more (Eurasianet, 2024).

Focusing on Central Asia itself, there are numerous trends for the region in particular that can be observed between 2020 and 2023. Firstly, since

SINCE 2021 THE WORLD AS A WHOLE AND THE CENTRAL ASIAN REGION IN PARTICULAR HAVE GONE THROUGH IMMENSELY SIGNIFICANT PROCESSES AND EVENTS

С 2021 ГОДА В МИРЕ В ЦЕЛОМ И ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ В ЧАСТНОСТИ ПРОИСХОДИЛИ ЧРЕЗВЫЧАЙНО ЗНАЧИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ И СОБЫТИЯ

Сказать, что последние три года с момента предыдущей оценки региона Центральной Азии через призму Индекса социального прогресса были беспокойными, было бы огромным преуменьшением. С 2021 года мир в целом и регион Центральной Азии в частности пережили чрезвычайно значимые процессы и события, как антропогенные, так и природные, которые навсегда изменили глобальный статус-кво. Это наглядно иллюстрируется глобальным средним показателем социального прогресса – согласно «Императиву социального прогресса» (2024 г.), «после десятилетия устойчивого роста мир впервые впал в рецессию социального прогресса». Что касается местных событий и факторов, которые непосредственно повлияли на ситуацию в регионе и повседневную жизнь людей, то это российская агрессия против Украины и все ее последствия, включая изоляцию страны (Абдрахманов и Жумагулова, 2023); продолжающийся и постоянно усиливающийся климатический кризис (Азур и др., 2023); устойчивое сползание всех стран региона к застою в прогрессе и многое другое (Eurasianet, 2024).

Если сосредоточить внимание на самой Центральной Азии, то в ре-

the previous look at the Social Progress Index, there has been an upward shift in the Tiers - currently, three out of five Central Asian countries, namely Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan are a part of Tier 3, a level that mostly includes developing countries with sizable and dynamic economies and relatively stable statehoods and societies. Some of the prominent members of Tier 3 are China, Türkiye, Brazil, Indonesia, and Saudi Arabia. Turkmenistan and Tajikistan currently reside in Tier 4, which includes most of the Northern African countries, India, Iran, and Azerbaijan as some of its most well-known members. This highlights a rather tangible and long-standing divide within the region that has not disappeared yet, and which does not seem to be narrowing down currently.

Secondly, despite all of the crises of recent years, the average score of the Central Asian region has managed to increase slightly between 2020 and 2023 - from 64.09 in 2020 to 64.15, indicating a minuscule yet positive trend in terms of social progress. This result is based on two opposing momentums - while four countries of the region

гионе, в частности, проявляются многочисленные тенденции, которые можно наблюдать в период с 2020 по 2023 год. Во-первых, с момента предыдущего рассмотрения Индекса социального прогресса произошел сдвиг вверх по уровням – в настоящее время пять стран Центральной Азии, а именно Казахстан, Узбекистан и Кыргызстан, входят в уровень 3. Этот уровень в основном включает развивающиеся страны с крупной и динамичной экономикой и относительно стабильной государственностью и обществом. Некоторые из видных членов третьего уровня — Китай, Турция, Бразилия, Индонезия и Саудовская Аравия. Туркменистан и Таджикистан в настоящее время относятся к уровню 4, который включает в себя большинство стран Северной Африки, Индию, Иран и Азербайджан как наиболее известных членов. Это подчеркивает довольно ощутимый и давний разрыв внутри региона, который еще не исчез и, похоже, не сужается в настоящее время.

Во-вторых, несмотря на все кризисы последних лет, средний балл Центральноазиатского региона сумел незначительно по-

demonstrated small levels (between 0.62% and 1.19%) of Social Progress Index growth, Kyrgyzstan's score has decreased steadily (-2.9%) during the period, dragging the average regional score down with it. A similar picture can be observed regarding the ranking of the countries - three countries of the region (Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan) improved their positions. At the same time, Kyrgyzstan and Tajikistan fell in the ranking by 11 and 1 positions, respectively. Overall, most of the countries of the Central Asian region seem to demonstrate a relatively high level of homogeneity when it comes to the dynamics of social progress.

However, on closer inspection, it can be observed that individual countries have their paths and trends that may distinguish their positions more significantly in the future. Kazakhstan achieved its all-time peak Social Progress Index score of 70.09 in 2021 and has started its first significant decline in terms of scoring in 2022. Before that the republic was steadily climbing the Index for seven consecutive years, since 2014. To be more precise, in comparison with 2020 results (Nadirova, 2021) it can be observed that the decrease happened in two out of three main domains: Foundations of Wellbeing and Opportunity, they fell by 4.66 points and 4.22 points, respectively. At the same time, the final domain of Basic Needs had its score increase by 0.1 to 85.7 by 2023. Undoubtedly, the domain of Basic Needs is important, as it represents such fields of social progress as Safety, Housing, Water and Sanitation, Nutrition, and Medical Care, which are essential to maintain the most basic foundations of the state and society. However, the recent results for Kazakhstan still compose a worrying trend, as the domains of the Foundation of Wellbeing and Opportunity are the ones on which a country's long-term development is

INDIVIDUAL COUNTRIES HAVE THEIR PATHS AND TRENDS THAT MAY DISTINGUISH THEIR POSITIONS MORE SIGNIFICANTLY IN THE FUTURE

ОТДЕЛЬНЫЕ СТРАНЫ ИМЕЮТ СВОИ ПУТИ И ТЕНДЕНЦИИ, КОТОРЫЕ МОГУТ ЗНАЧИТЕЛЬНО РАЗЛИЧАТЬ ИХ ПОЗИЦИИ В БУДУЩЕМ

выситься в период с 2020 по 2023 год – с 64,09 в 2020 году до 64,15, что указывает на скромную, но положительную тенденцию с точки зрения социального прогресса. Этот результат основан на двух противоположных тенденциях: в то время как четыре страны региона продемонстрировали небольшие уровни (от 0,62% до 1,19%) роста Индекса социального прогресса, показатель Кыргызстана стабильно снижался (-2,9%) в течение этого периода, отставая от среднего регионального показателя. Аналогичную картину можно наблюдать и в рейтинге стран – три страны региона (Казakhstan, Узбекистан и Туркменистан) улучшили свои позиции. При этом Кыргызстан и Таджикистан опустились в рейтинге на 11 и 1 позицию соответственно. В целом, большинство стран Центральноазиатского региона демонстрируют относительно высокий уровень однородности, когда речь идет о динамике социального прогресса.

Однако при более внимательном рассмотрении можно заметить, что отдельные страны имеют свои пути и тенденции, которые могут более существенно различать их позиции в будущем. Казахстан достиг своего рекордного показателя Индекса социального прогресса в 70,09 в 2021 году и начал свое первое значительное снижение показателей в 2022 году. До этого Индекс республики стабильно поднимался семь лет подряд, начиная с 2014 года. Точнее, по сравнению с результатами 2020 года (Надилова, 2021) можно заметить, что снижение произошло по двум из трех основных областей: «Основы Благополучия» и «Возможности», они упали на 4,66 пункта и 4,22 пункта соответственно. В то же время, итоговая область «Основные потребности» к 2023 году увеличила свой балл на 0,1 до 85,7. Несомненно, область «Основные потребности» важна, поскольку

based. This is the case as those domains include such fields as Basic Education, Rights, Freedoms, Inclusivity, Health, and Environment. The two fields that show the worst dynamics are Rights and Voice, and Basic Education with the former steadily falling since 2011, indicating a further contraction in people's political rights, freedom of peaceful assemblies, and equality. Generally, the domain of Opportunity that incorporates Rights and Voice, Freedom and Choice, and Inclusive Society is the weakest of the three in the case of Kazakhstan, as it scores below the statistical expectations for the country, while Basic Needs and Foundations of Wellbeing perform within the expected range.

On the other hand, the two sectors that have developed the most in recent years in Kazakhstan are Advanced Education and Information and Communications. The former consists of measurements of the number of citable documents produced, overall academic freedom, the proportion of women with advanced education, expected years of tertiary schooling, and the number of quality-weighted universities, demonstrating an overall growth in terms of higher education. The latter is composed of the measurement of the availability of e-government, the number of Internet users, the number of mobile telephone subscriptions, and the World Press Freedom Index, implying a growth in people's

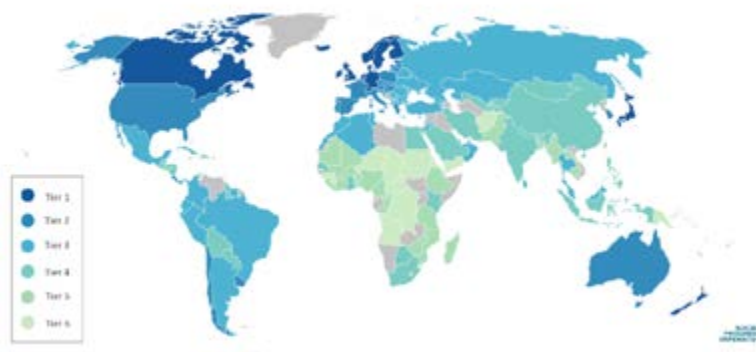
THERE ARE NUMEROUS TRENDS FOR THE REGION IN PARTICULAR THAT CAN BE OBSERVED BETWEEN 2020 AND 2023

В РЕГИОНЕ, В ЧАСТНОСТИ, ПРОЯВЛЯЮТСЯ МНОГОЧИСЛЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, КОТОРЫЕ МОЖНО НАБЛЮДАТЬ В ПЕРИОД 2020-2023 ГОДА

ку она представляет такие сферы социального прогресса, как Безопасность, Жилье, Водоснабжение и санитария, Питание и Медицинское обслуживание, которые необходимы для поддержания самых базовых основ государства и общества. Однако недавние результаты для Казахстана по-прежнему представляют собой тревожную тенденцию, поскольку именно сферы Фонда благосостояния и Возможностей являются основой долгосрочного развития страны. Это так, поскольку эти области включают такие сферы, как Базовое образование, Права, Свободы, Инклюзивность, Здоровоохранение и Окружающая среда. Две области, которые показывают наихудшую динамику, — это «Права и голос» и «Базовое образование», причем первая неуклонно падает с 2011 года, что указывает на дальнейшее сокращение политических прав людей, свободы мирных собраний и равенства. В целом, область Возможностей, включающая Права и Голос, Свободу и Выбор и Инклюзивное общество, является самой слабой из трех в случае Казахстана, поскольку ее показатели ниже статистических ожиданий для страны, в то время как Основные Потребности и Основы Благополучия работают в пределах ожидаемого диапазона.

С другой стороны, двумя секторами, которые в последние годы в Казахстане получили наибольшее развитие, являются Высшее образование и Информация и Коммуникации. Первый состоит из измерений количества подготовленных цитируемых документов, общей академической свободы, доли женщин с высшим образованием, ожидаемых лет высшего образования и количества университетов, взвешенных по качеству, что демонстрирует общий рост с точки зрения высшего образования. Последний состоит из измерения доступности электронного

access to information. Both of the mentioned spheres are significant in terms of the further development of the republic, and they demonstrate that it is possible to achieve growth in the sectors that are deemed as important by the government. However, it is also important to pay more attention to the lacking sectors within the index.

When it comes to Uzbekistan, the picture of the recent trends is brighter than that of the country's neighbors, demonstrating a steady increase in most of the fields since 2011, and showing especially high growth in such measurements as Information and Communications, Rights and Voice, and Advanced Education. While this is still not enough to overtake Kazakhstan, the traditional regional leader, Uzbekistan managed to leave Kyrgyzstan behind and take a solid second place. Taking into account Kazakhstan's slowly declining score, Uzbekistan might become the most socially progressive country in the region in the coming decade if it continues at its current place. Most of the recent growth is associated with the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev era, which witnessed subsequent reforms in political and economic fields (Haas, 2023). Yet both the international community and internal stakeholders are kept guessing about the extent to which the government is ready to go with the reforms, and their future potential impacts (Benson, 2023).

Concerning Kyrgyzstan, the country still performs above statistical expectations in terms of Basic Needs and Foundations of Wellbeing, while maintaining its Opportunity domain within the expected range, which means that despite the recent negative social

правительства, количества пользователей Интернета, количества абонентов мобильных телефонов и Мирового Индекса Свободы прессы, подразумевающего рост доступа людей к информации. Обе названные сферы значимы с точки зрения дальнейшего развития республики и демонстрируют возможность достижения роста в тех отраслях, которые правительство считает важными. Однако также важно уделять больше внимания отсутствующим в индексе секторам.

Что касается Узбекистана, то картина последних тенденций ярче, чем у соседней страны, демонстрирующей устойчивый рост в большинстве областей с 2011 года и особенно высокий рост в таких измерениях, как Информация и Коммуникации, Права и Голос, и Дополнительное Образование. Хотя этого все еще недостаточно, чтобы обогнать Казахстан, традиционного регионального лидера, Узбекистану удалось обойти Кыргызстан и занять твердое второе место. Принимая во внимание медленно снижающийся рейтинг Казахстана, Узбекистан может стать самой социально прогрессивной страной региона в ближайшее десятилетие, если останется на нынешнем месте. Большая часть недавнего роста связана с эпохой президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, которая стала свидетелем последующих реформ в политической и экономической областях (Хаас, 2023). Тем не менее, как международное сообщество, так и внутренние заинтересованные стороны продолжают гадать о степени, в которой правительство готово пойти на реформы, и об их будущих потенциальных последствиях (Бенсон, 2023).

Что касается Кыргызстана, страна по-прежнему превосходит статистические ожидания с точки зрения Основных Потребностей и Основ Благополучия, сохраняя при этом свою область Возможностей в ожидаемом диапазоне. Это означает, что, несмотря на недавние негативные тенденции социального прогресса и общие экономические ограничения, страна справляется с теми немногими ресурсами, имеющимися у нее, лучше, чем большинство ее соседей. Однако, если говорить о последних тенденциях, то кажется, что одно из главных региональных преимуществ Кыргызстана с

progress trends and overall economic constraints, the country manages what little resources it has better than most of its neighbors. However, when it comes to the recent trends, it seems that one of Kyrgyzstan's main regional advantages in terms of Social Progress Index - the country's score for Rights and Voices has plummeted. Since 2017 the score in that category has fallen so low that it is currently below the republic's 2011 numbers, erasing years of the previous progress. This is supported by the widely recognized facts of systemic pressure on journalists and international non-profit organizations (Zehrunг, 2023). Moreover, Japarov used his post-revolutionary popular support to reform the Kyrgyz constitution and strengthen his presidential power, allowing himself to appoint people to various influential governmental and judicial positions, including judges and heads of law enforcement agencies (Radio Liberty, 2021).

Regarding Turkmenistan, the country demonstrates a small growth in 9 out of 12 metrics in the Index, including even the category of Freedom and Choice. While it is difficult

THE SOCIAL PROGRESS INDEX IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA AS A WHOLE DEMONSTRATES INSTABILITY AND DEPENDENCE ON MANY FACTORS, BOTH INTERNAL AND EXTERNAL

НЕСМОТЯ НА УНИКАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КАЖДОЙ СТРАНЫ НА ЕЕ ПУТИ РОСТА, НА КОТОРЫЙ ВЛИЯЮТ МЕСТНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ СОБЫТИЯ, ВСЕ ОНИ ПРОДОЛЖАЮТ СВОЙ ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ

точки зрения Индекса Социального Прогресса – рейтинг страны по Правам и Голосам – резко снизилось. С 2017 года рейтинг в этой категории упал настолько низко, что оказался ниже показателей республики в 2011 году, стирая годы предыдущего прогресса. В пользу этого говорят общепризнанные факты системного давления на журналистов и международные некоммерческие организации (Зерунг, 2023). Более того, Жапаров использовал свою послереволюционную народную поддержку для реформирования конституции Кыргызстана и укрепления своей президентской власти, позволив себе назначать людей на различные влиятельные правительственные и судебные должности, включая судей и руководителей правоохранительных органов (Радио Свобода, 2021).

Что касается Туркменистана, то страна демонстрирует небольшой рост по 9 из 12 показателей Индекса, включая даже категорию «Свобода и Выбор». Хотя сложно связать этот рост с каким-либо конкретным внутренним фактором, частично это может быть вызвано незапланированными непредвиденными дохо-

to link this growth with any specific internal factor, this might partially be caused by Turkmenistan's unplanned gas revenue windfall of 2022 - according to the Asian Development Bank (2023), the country's GDP has grown by more than 6% due to increase in the volume and price of gas exports. This was the result of Russian aggression against Ukraine and the subsequent fall in Russian gas exports to Europe, which created a vacuum for such countries as Turkmenistan and Azerbaijan to fill. As the conflict does not show any signs of ending in the foreseeable future, Turkmenistan might be able to benefit continuously from that.

Finally, on the subject of Tajikistan, the country has been the lowest scoring in the region since the start of the Social Progress Index measurements in 2011. Structurally, the strengths and weaknesses of Tajikistan regarding the Index are very similar to those of Turkmenistan - scoring average in Basic Needs, low in Foundations of Wellbeing, and extremely low in Opportunity domain, and just a little less than Turkmenistan. The same can be said about the country's score trends - while Tajikistan is improving slowly, it does so at a rate below that of Turkmenistan. Still, the country is growing, which correlates with the economic side of its advancement as well - according to the World Bank (n.d.) Tajik economy has expanded on average by 7.1% in the last decade. Nevertheless, once more similarly to Turkmenistan one of the biggest sources of growth of the Tajik economy is external and highly volatile - foreign remittances, which in total equal to one-third of the country's GDP, have a critical place in supporting the household economy (Statista, 2023).

In conclusion, the last 3 years, most of which were spent in the COVID-19 era, have brought some post-COVID-19 consequences that have stalled the development of Central Asian countries in the Social Progress Index. Despite the unique nature of each country on its growth path which is affected by local and international events all of them continue their development process which will be observed closely shortly to see post-COVID-19 era performance.

дами Туркменистана от газа в 2022 году - по данным Азиатского банка развития (2023), ВВП страны вырос более чем на 6% за счет увеличения объемов и цен экспорта газа. Это стало результатом российской агрессии против Украины и последующего падения экспорта российского газа в Европу, что создало вакуум, который должны были заполнить такие страны, как Туркменистан и Азербайджан. Поскольку конфликт не имеет никаких признаков окончания в обозримом будущем, Туркменистан, возможно, сможет постоянно извлекать из этого выгоду.

Наконец, что касается Таджикистана, то страна набрала самый низкий балл в регионе с момента начала измерения Индекса Социального Прогресса в 2011 году. Структурно сильные и слабые стороны Таджикистана в отношении Индекса очень похожи на сильные и слабые стороны Туркменистана - средний балл по Основным Потребностям, низкий по Основам Благополучия и чрезвычайно низкий по сфере Возможностей, и лишь немногим меньше, чем у Туркменистана. То же самое можно сказать и о тенденциях в рейтинге страны: хотя Таджикистан медленно улучшается, темпы его роста ниже, чем в Туркменистане. Тем не менее, страна растет, что коррелирует и с экономической стороной ее развития - по данным Всемирного банка (б. д.), экономика Таджикистана за последнее десятилетие выросла в среднем на 7,1%. Тем не менее, опять же, как и в Туркменистане, один из крупнейших источников роста экономики Таджикистана является внешним и крайне нестабильным - денежные переводы из-за рубежа, которые в общей сложности составляют одну треть ВВП страны, играют решающую роль в поддержке экономики домохозяйств (Статистика, 2023).

В заключение отметим, что последние три года, большая часть которых была проведена в эпоху Covid-19, принесли некоторые последствия, которые затормозили развитие стран Центральной Азии в Индексе Социального Прогресса. Несмотря на уникальный характер каждой страны на ее пути роста, на который влияют местные и международные события, все они продолжают свой процесс развития, за которым необходимо внимательно наблюдать, чтобы увидеть результаты следующей после Covid-19 эпохи.

References:

- Abdrahmanov, Rahimbek and Zhumagulova, Kamshat (2023). How Kazakhstan helps Russia bypass Western sanctions. Retrieved from <https://thedi diplomat.com/2023/10/how-kazakhstan-helps-russia-bypass-western-sanctions/>. Accessed on 14.04.2024.
- Asian Development Bank (2023). Turkmenistan - Asian Development Outlook April 2023. Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/863591/tkm-ado-april-2023.pdf>. Accessed on 15.04.2024.
- Azour, Jihad, Dudu, Hasan and Zhu, Ling (2023). How the Middle East and Central Asia can better address climate challenges. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/11/29/how-the-middle-east-and-central-asia-can-better-address-climate-challenges>. Accessed on 15.04.2024.
- Benson, Brawley (2023). Uzbekistan's reformist president makes a U-turn. Foreign Policy. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2023/07/28/uzbekistan-mirziyoyev-reelection-reform-democratic-backsliding/>. Accessed on 13.04.2024.
- Eurasianet (2024). Central Asia is a bastion of "consolidated" authoritarianism – report. Retrieved from <https://eurasianet.org/central-asia-is-a-bastion-of-consolidated-authoritarianism-report>. Accessed on 15.04.2024.
- Haas, Devin (2023). Understanding Uzbekistan: Three key trends to watch. Retrieved from <https://emerging-europe.com/news/understanding-uzbekistan-three-key-trends-to-watch/>. Accessed on 14.04.2024.
- Nadirova, Gulnar (2021). The Social Progress Index Gives its independent assessment. Eurasian Research Institute. Retrieved from <https://www.eurasian-research.org/publication/the-social-progress-index-gives-its-independent-assessment/>. Accessed on 15.04.2024.
- Radio Liberty (2021). Kyrgyz voters approve constitutional changes to strengthen the presidency. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-constitution-strengthen-japarov-presidency-/31197472.html>. Accessed on 14.04.2024.
- Social Progress Imperative (2024). 2024 Social Progress Index. Retrieved from <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index/>. Accessed on 10.04.2024.
- Statista.com (2023). Estimated share of remittances in the gross domestic product (GDP) in the Commonwealth of Independent States (CIS) in 2022, by country. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1365826/remittances-to-gdp-europe-and-central-asia>. Accessed on 12.04.2024.
- The World Bank (n.d.). The World Bank in Tajikistan. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview>. Accessed on 13.04.2024.
- Zehrun, Haley (2023). New wave authoritarianism in Kyrgyzstan. The Diplomat. Retrieved from <https://thedi diplomat.com/2023/05/new-wave-authoritarianism-in-kyrgyzstan/>. Accessed on 13.04.2024.

Источники:

- Абдрахманов, Рахимбек и Жумагулова, Камшат (2023). Как Казахстан помогает России обходить западные санкции. Доступно по адресу: <https://thedi diplomat.com/2023/10/how-kazakhstan-helps-russia-bypass-western-sanctions/>. Дата обращения: 14.04.2024.
- Азиатский банк развития (2023). Туркменистан – Перспективы развития Азии, апрель 2023 г. Доступно по адресу: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/863591/tkm-ado-april-2023.pdf>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Азур, Джихад, Дуду, Хасан и Чжу, Линг (2023). Как Ближний Восток и Центральная Азия могут лучше решать климатические проблемы. Доступно по адресу: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/11/29/how-the-middle-east-and-central-asia-can-better-address-climate-challenges>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Бенсон, Броули (2023). Президент-реформатор Узбекистана делает разворот. Внешняя политика. Доступно по адресу: <https://foreignpolicy.com/2023/07/28/uzbekistan-mirziyoyev-reelection-reform-democratic-backsliding/>. Дата обращения: 13.04.2024.
- Всемирный банк (б. д.). Всемирный банк в Таджикистане. Доступно по адресу: <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview>. Дата обращения: 13.04.2024.
- Eurasianet (2024). Центральная Азия является оплотом «консолидированного» авторитаризма – репортаж. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/central-asia-is-a-bastion-of-consolidated-authoritarianism-report>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Зехрунг, Хейли (2023). Новая волна авторитаризма в Кыргызстане. Дипломат. Доступно по адресу: <https://thedi diplomat.com/2023/05/new-wave-authoritarianism-in-kyrgyzstan/>. Дата обращения: 13.04.2024.
- Хаас, Девин (2023). Понимание Узбекистана: три ключевые тенденции, за которыми стоит следить. Доступно по адресу: <https://emerging-europe.com/news/understanding-uzbekistan-three-key-trends-to-watch/>. Дата обращения: 14.04.2024.
- Надилова, Гульнар (2021). Индекс социального прогресса дает свою независимую оценку. Евразийский научно-исследовательский институт. Доступно по адресу: <https://www.eurasian-research.org/publication/the-social-progress-index-gives-its-independent-assessment/>. Дата обращения: 15.04.2024.
- Радио Свобода (2021). Кыргызские избиратели одобряют изменения в конституции, направленные на усиление президентской власти. Доступно по адресу: <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-constitution-strengthen-japarov-presidency-/31197472.html>. Дата обращения: 14.04.2024.
- Императив социального прогресса (2024). Индекс социального прогресса 2024 года. Доступно по адресу: <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index/>. Дата обращения: 10.04.2024.
- Statista.com (2023). Ориентировочная доля денежных переводов в валовом внутреннем продукте (ВВП) Содружества Независимых Государств (СНГ) в 2022 году по странам. Доступно по адресу: <https://www.statista.com/statistics/1365826/remittances-to-gdp-europe-and-central-asia>. Дата обращения: 12.04.2024.

STARSHIP: UZAY ARAŞTIRMALARININ GELECEĞİNE ÖNCÜLÜK ETMEK

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

STARSHIP-ҒАРЫШТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ БОЛАШАҒЫНЫҢ БАСТАУШЫСЫ

Starship, Space Exploration Technologies Corporation (Uzay Keşif Teknologileri Şirketi, kısaca "SpaceX") tarafından geliştirilen gerek mürettabat gerekse ağır yük taşıma kapasitesine sahip yeniden kullanılabilen uzay aracıdır. Dünya yörüngesi ile Ay ve Mars yolculukları için tasarlanan bu uzay aracının yeniden kullanılabilmesi fırlatma maliyetlerini önemli ölçüde azaltarak uzay araştırmalarına ve kargo taşımacılığına büyük katkı sağlaması beklenmektedir. Dünya yörüngesi üzerinde seyahat edebilme kabiliyeti sayesinde dünyanın herhangi bir noktasına yaklaşık 1 saat içerisinde ulaşım imkanına sahiptir. Örneğin New York'tan Şangay'a yapılacak bir uçuşun yaklaşık 39 dakika sürmesi beklenmektedir.

Starship iki aşamalı itici sisteminden oluşmaktadır, birincisi Starship uzay aracı, ikincisi ise süper ağır güçlendirici (Super Heavy) ve her iki aşamada da sıvı metan ve sıvı oksijen yakıt Raptor motorları bulunmaktadır. Starship ve Super Heavy'nin yakıtla doldurulmuş haliyle birleşik ağırlığı yaklaşık 5.000 ton, genişliği 9 metre, yüksekliği ise 121 metre olup 100-150 ton arasında yük taşıma kapasitesine sahiptir. Raptor motoru, Starship sistemine güç sağlayan ve Falcon 9 Merlin motorunun iki katı itiş gücüne sahip, yeniden kullanılabilir bir

STARSHIP VE SUPER HEAVY'NİN YAKITLA DOLDURULMUŞ HALİYLE BİRLEŞİK AĞIRLIĞI YAKLAŞIK 5.000 TON, GENİŞLİĞİ 9 METRE, YÜKSEKLİĞİ İSE 121 METRE OLUP 100-150 TON ARASINDA YÜK TAŞIMA KAPASİTESİNE SAHİPTİR

STARSHIP ЖӘНЕ SUPER HEAVY ОТЫНМЕН ТОЛТЫРЫЛҒАН КЕЗДЕГІ ЖИЫНТЫҚ САЛМАҒЫ ШАМАМЕН 5.000 ТОННА, ЕНІ 9 МЕТР, БИІКТІГІ 121 МЕТР ЖӘНЕ ЖҮК КӨТЕРГІШТІГІ 100-150 ТОННА

Starship – Space Exploration Technologies Corporation (қысқаша SpaceX) әзірлеген экипажды да, ауыр жүкті де тасымалдауға қабілетті қайта пайдалануға болатын ғарыш кемесі. Жер орбитасына және Ай мен Марсқа сапарларға арналған бұл ғарыш кемесі ұшыру шығындарын айтарлықтай азайту арқылы ғарыштық зерттеулер мен жүк тасымалдауға үлкен үлес қосуы күтілуде. Жер орбитасында қозғалу мүмкіндігінің арқасында әлемнің кез келген нүктесіне шамамен 1 сағатта жету мүмкіндігіне ие. Мысалы, Нью-Йорктен Шанхайға ұшу шамамен 39 минутты алуы жоспарлануда.

Starship екі сатылы қозғалтқыш жүйесінен тұрады, біріншісі Starship ғарыш кемесі, екіншісі супер ауыр күшейткіш (Super Heavy) және екі сатыда сұйық метан мен сұйық оттегін жағатын Raptor қозғалтқыштарына ие. Starship және Super Heavy отынмен толтырылған кездегі жиынтық салмағы шамамен 5.000 тонна, ені 9 метр, биіктігі 121 метр және жүк көтергіштігі 100-150 тонна. Raptor қозғалтқышы - Starship жүйесін қуаттандыратын және Falcon 9 Merlin қозғалтқышынан екі есе көп күшке ие, қайта пайдалануға болатын метан-оттегі сатылы жану қозғал-

метан-оксиген кademeli yanmalı motorudur. Starship, uzay boşluğunda kullanılmak üzere tasarlanmış altı motor, üç Raptor motoru ve üç Raptor Vakum (RVac) motoruyla güçlendirilmektedir. Super Heavy, 13'ü merkezde ve geri kalan 20'si güçlendiricinin arka ucunun çevresinde olmak üzere 33 Raptor motoruyla kuvvetlendirilmektedir (SpaceX, 2024). Karşılaştırma yapmak gerekirse, Amerikan astronotlarının Ay'a gidiş görevleri için kullanılan efsanevi Saturn V'nin yüksekliği 110 metre, ağırlığı ise 2.965 tondur. Roket, düşük Dünya yörüngesine kadar 140 tona kadar olan kargoları taşıyabiliyordu (Litvinov, 2024).

Starship'in uzayda yakıt ikmali yapma konusundaki benzersiz yeteneği, yörüngede ya-

тқышы. Starship ғарыш кеңістігінде пайдалануға арналған алты қозғалтқыш, үш Raptor қозғалтқыш және үш Raptor Vacuum (RVac) қозғалтқышы арқылы жұмыс істейді. Super Heavy 33 Raptor қозғалтқышымен жұмыс істейді, оның 13-і орталықта және қалған 20-сы күшейткіштің артқы жағында (SpaceX, 2024). Салыстыру үшін, америкалық астронавтардың Айға миссиясы үшін пайдаланылған аңызға айналған Сатурн V-тің биіктігі 110 метр, салмағы 2.965 тонна болды. Зымыран Жердің төменгі орбитасына салмағы 140 тоннаға дейінгі жүкті тасымалдай алатын (Литвинов, 2024).

Starship ғарышта жанармай құюдың бірегей мүмкіндігі нәтижесінде орбитада жанармай құйылғаннан кейін, Ай немесе Марс беттеріндегі ауыр жүктерді қоса алғанда, Күн жүйесінің кез келген жерінде бірдей 100 метрикалық тоннаны орналастыра алады. Бұл сондай-ақ ұлттық қауіпсіздік активтері үшін орбиталық маневр жасауға мүмкіндік береді. Starship-тің жанармай құю мүмкіндігі көлікке әлдеқайда алыс қашықтықтарды жүруге мүмкіндік береді, бұл оны барлық басқа супер ауыр жүк көтергіштерінен жоғары етеді (Гарретсон және Хавард, 2023).

SpaceX Starship-ті Марсты зерттеу және отарлау жобасының негізі ретінде қарастырады. Ғарыш аппаратының тағы бір модификациясы Артемида бағдарламасы аясында америкалық астронавтарды Айдың оңтүстік полюсіне қондыру үшін пайдаланылады. SpaceX негізін қалаушы Илон Масктың айтуынша, 2-3 жыл ішінде Starship ұшыру құны 10 миллион доллардан төмендейді. Егер бұл көрсеткішті Starship-ке қарағанда жүк көтергіштігі аз NASA SLS зымырандарының шамамен 4 миллиард долларлық құнымен салыстыратын болсақ, Starship жобасының қаншалықты маңызды екенін көруге болады (Литвинов, 2024).

Сондай-ақ Starship өзінің қазіргі түріне айналу үшін көптеген ұшу сынақтарынан өткенін атап өткен жөн. Ол өзінің алғашқы ұшу сынағын 2023 жылдың 20 сәуірінде жасады, жүйе құрамдастарын кеңінен сынап, компьютерлік модельдеу арқылы алу мүмкін емес көптеген далалық деректерді жинады. Сынақ ұшуы кезінде аспанға көтерілу

kit ikmali yapıldıktan sonra aynı 100 metrik tonu, Ay veya Mars yüzeylerine ağır yükler de dâhil olmak üzere güneş sisteminin herhangi bir yerine yerleştirebileceği anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda ulusal güvenlik varlıkları için yörünge manevrasına da olanak sağlamaktadır. Starship'in yakıt ikmali yapabilme özelliği, aracın çok daha uzak mesafelere gitmesine olanak tanımakta ve onu diğer tüm süper ağır kaldırma fırlatıcılarından daha üstün kılmaktadır (Garretson ve Havard, 2023).

SpaceX, Starship'i, Mars'ı keşfetme ve kolonileştirme projesinin temel taşı olarak görmektedir. Uzay aracının başka bir modifikasyonu, Artemis programının bir parçası olarak Amerikalı astronotları Ay'ın güney kutbuna indirmek için kullanılacaktır. SpaceX'in kurucusu Elon Musk'a göre, 2-3 yıllık kullanım süresi içinde, Starship'in bir fırlatma maliyeti 10 milyon doların altına düşecektir. Bu rakamı NASA'nın Starship'den daha az yük taşıma kapasitesine sahip olan SLS roketlerinin yaklaşık 4 milyar dolarlık maliyetleri ile karşılaştıracak olursak, Starship projesinin ne denli önemli bir gelişme olduğu rahatça anlaşılabilir (Litvinov, 2024).

Starship'in geliştirilerek şu anki haline gelebilmesi için pek çok uçuş denemesi yaptığını da ifade etmek gerekir. İlk uçuşunu 20 Nisan 2023 tarihinde gerçekleştirerek sistem bileşenlerini kapsamlı bir şekilde test etmiş ve bilgisayar simülasyonlarıyla elde edilmesi mümkün olmayan pek çok saha verisi toplamıştır. Starship, deneme uçuşu sırasında gökyüzüne tırmanırken itici motorlardan birinde oluşan arıza nedeniyle yerden 39 kilometre yüksekte kontrolü kaybederek patlamıştır (Wattles, Strickland, 2023). 18 Kasım 2023 tarihinde gerçekleşen ikinci deneme testinde itici roketlerde herhangi bir sorun yaşanmamasına karşın, 50 metrelik üst kısmında yaşanan bir aksaklık nedeniyle Starship gökyüzünde patlamıştır (Litvinov,

SPACEX'İN KURUCUSU ELON MUSK'A GÖRE, 2-3 YILLIK KULLANIM SÜRESİ İÇİNDE, STARSHIP'İN BİR FIRLATMA MALİYETİ 10 MİLYON DOLARIN ALTINA DÜŞECEKTİR

SPACEX HEĞİZİN ҚАЛАУШЫ ИЛОН МАСКТЫҢ АЙТУЫНША, 2-3 ЖЫЛ ІШІНДЕ STARSHIP ҰШЫРУ ҚҰНЫ 10 МИЛЛИОН ДОЛЛАРДАН ТӨМЕНДЕЙДІ

кезінде отын қозғалтқыштарының бірінің ақауы салдарынан Starship басқаруды жоғалтып, жерден 39 шақырым биіктікте жарылған (Уолтс, Стрикленд, 2023). 2023 жылдың 18 қарашасында өткен екінші сынақта үдеткіш зымырандарда ақау болмаса да, Starship 50 метрлік жоғарғы бөлігіндегі ақауға байланысты аспанда жарылып кетті (Литвинов, 2024). Үшінші сынақ ұшуын 2024 жылдың 14 наурызында сәтті аяқтаған Starship зымыран тасығышы Мексика шығанағы үстінде ғарыштағы орбитасына жетіп, бірқатар сынақ ұшуларын орындады (Брумфил, 2024). Соңғы сынақ ұшуының сәтті аяқталуы, ғарыш саласындағы барлық басқа компаниялар мен ұйымдардың SpaceX Starship жобасында көзделген мақсаттарға қол жеткізе алатынын көрсете отырып жаңа бәсекелестік ортаны тудырды. Бұл NASA және Роскосмос сияқты ғарыш тасымалы саласындағы жетекші ұйымдардан зымыран және зымыран тасығыштар технологияларына жан-жақты өзгерістер енгізуді талап ететін кезеңнің басталғанын көрсетеді (Детинич, 2024).

1950 жылдардан бастап ғарышты игеру қырғи-қабақ соғыс кезіндегі технология мен қару-жарақ саласындағы басымдық үшін Америка Құрама Штаттары мен Кеңес Одағы арасындағы жарыстан айтарлықтай пайда әкелді. 1957 жылы 4 қазанда Кеңес Одағы R-7 құрлықаралық баллистикалық зымыранын және әлемдегі алғашқы жасанды жер серігін жасақтап, «Спутникті» жер орбитасына шығарды. Жауап ретінде Америка Құрама Штаттары 1958 жылы зымыраншы ғалым Вернхер фон Браунның басшылығымен американдық әскерилер әзірлеген Explorer I-ді ғарышқа ұшырды. Кейінірек АҚШ президенті Дуайт Эйзенхауэр Ұлттық аэроавтика және ғарыш басқармасы деп аталатын NASA-ны құруға бұйрық берді

2024). 14 Mart 2024'te gerçekleştirilen üçüncü deneme uçuşunu sorunsuz bir şekilde gerçekleştiren Starship fırlatma aracı Meksika Körfezi üzerinde uzaydaki yörüngesine ulaşarak bir dizi test uçuşunu gerçekleştirdi (Brumfiel, 2024).

Son deneme uçuşunu başarıyla tamamlaması SpaceX'in Starship projesinde öngördüğü hedeflere ulaşabileceğini uzay sektöründeki diğer tüm firma ve kuruluşlara göstermiş olmasıyla yeni bir rekabet ortamının fitilini ateşledi. Bu da başta NASA ve Roscosmos gibi uzay taşımacılığı alanındaki lider kuruluşların roket ve fırlatma araçları teknolojilerinde kapsamlı bir değişime gitmelerini zorunlu kılacak bir dönemin başladığını göstermektedir (Detiniç, 2024).

Uzay araştırmaları 1950'lerden başlayarak, soğuk savaş sırasında ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki teknoloji ve silahlanma konusundaki üstünlük sağlama yarışından önemli ölçüde yararlandı. 4 Ekim 1957'de Sovyetler Birliği R-7 kıtalararası balistik füzesini ve dünyanın ilk yapay uydusunu tannitti ve dünya yörüngesine Sputnik'i

**SOĞUK SAVAŞ
DÖNEMİNDE R-7'NİN
BAŞLATMIŞ OLDUĞU
YARIŞI BİR BAŞKA
SEVİYEYE TAŞIYAN
STARSHIP YENİ BİR
YARIŞIN BAŞLAMASINI
TETİKLEMEKTEDİR**

**ҚЫРҒИ ҚАБАҚ
СОҒЫС КЕЗІНДЕ R-7
БАСТАҒАН ЖАРЫСТЫ
БАСҚА ДЕҢГЕЙГЕ
КӨТЕРІП, STARSHIP
ЖАҢА ЖАРЫСТЫҢ
БАСТАЛУЫНА СЕБЕП
БОЛАДЫ**

(History.com, 2020). Қырғи қабақ соғыс кезінде R-7 бастаған жарысты басқа деңгейге көтеріп, Starship жаңа жарыстың басталуына себеп болады.

Бұл жарысқа саяси және технологиялық артықшылықпен қатар, экономикалық табыстар да қосылады. Өйткені қазіргі уақытта ғарыштық ұшулардағы ең аз шығынды тасымалдайтын зымыран тасығыш SpaceX шығарған Falcon 9-ға тиесілі және оның бір килограммы шамамен 3.000 доллар тұрады. Бұл секторды дамыту және Starship сияқты ауыр жүктерді көтере алатын қайта пайдалануға болатын зымыран тасығыштармен бірінші кезеңде оны килограммына 100 долларға дейін төмендетуді көздейді. Бұл жағдай SpaceX және оның бәсекелестері арасында қандай үлкен шығын айырмашылығы болатынын көрсетеді (Детинич, 2024). Бұл жағдай SpaceX-ке NASA мен Роскосмостың ғарыштық тасымалдаудағы үстемдігін қысқа мерзімде теңестіру мүмкіндігін береді.

yerleştirdi. Buna karşılık ABD 1958'de roket bilimcisi Wernher von Braun'un yönetimi altında ABD ordusu tarafından tasarlanan Explorer I'i uzaya fırlattı. Daha sonrasında ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi olarak bilinen NASA'nın kurulma emrini verdi (History.com, 2020). Soğuk savaş döneminde R-7'nin başlatmış olduğu yarış bir başka seviyeye taşıyan Starship yeni bir yarışın başlamasını tetiklemektedir.

Bu yarışa politik ve teknolojik üstünlüklere ek olarak ekonomik kazanımlar da eklenmektedir. Çünkü uzay uçuşlarında halihazırda en düşük maliyetle yük taşıyan fırlatma aracı yine SpaceX tarafından üretilen Falcon 9'a ait olup kilogram başına yaklaşık 3.000 dolar maliyeti bulunmaktadır. Bu sektörün gelişmesi ve Starship gibi yeniden kullanılabilir ağır yük taşıyabilen fırlatma araçlarıyla ilk etapta kilogram başına 100 dolara kadar indirilmesi hedeflenmektedir. Bu durum da SpaceX ve rakipleri arasında ne denli büyük bir maliyet farkı oluşacağını gözler önüne sermektedir (Detiniç, 2024). Bu durum uzay taşımacılığında SpaceX'e NASA ile Roscosmos'un hakimiyetini kısa sürede egale etme imkanı sağlamaktadır.

Uzay araştırmalarında hızla gelişmekte olan ülkelerden birisi olan Çin'e baktığımızda, Çin'in Long March 9 roketi, aynı SpaceX'in Starship modelinde olduğu gibi sürdürülebilirlik ve verimliliğe odaklanarak maliyetleri azaltacak ve Çin'in uzay sektörünün kapasitesini geliştirecek bir anlayışla yeniden kullanılabilir bir şekilde tasarlanmaktadır. Ülke uzay programını geliştirmeye devam ederken, bu roket Çin'in stratejisinde önemli bir unsuru temsil ederek, küresel sahnede yenilikçiliğe ve rekabetçiliğe olan bağlılığını sergilemektedir. Çin'in uzay tutkusu, başarılı ay görevlerinden ağır yük taşıyabilen yeniden kullanılabilir roketlerin geliştirilmesine kadar pek çok farklı alanda istikrarlı bir şekilde

BU SEKTÖRÜN GELİŞMESİ VE STARSHIP GİBİ YENİDEN KULLANILABİLİR AĞIR YÜK TAŞIYABİLEN FIRLATMA ARAÇLARIYLA İLK ETAPTA KİLOGRAM BAŞINA 100 DOLARA KADAR İNDİRİLMESİ HEDEFLENMEKTEDİR

BÜL SEKTÖRDY DAMYTU ЖӘНЕ STARSHIP СИЯҚТЫ АУЫР ЖҮКТЕРДІ КӨТЕРЕ АЛАТЫН ҚАЙТА ПАЙДАЛАНУҒА БОЛАТЫН ЗЫМЫРАН ТАСЫҒЫШТАРМЕН БІРІНШІ КЕЗЕҢДЕ ОНЫ КИЛОГРАММЫНА 100 ДОЛЛАРҒА ДЕЙІН ТӨМЕНДЕТУДІ КӨЗДЕЙДІ

Ғарыштық зерттеулерде қарқынды дамып келе жатқан елдердің бірі Қытайға қарасақ, Қытайдың Long March 9 зымыраны SpaceX-тің Starship моделі сияқты тұрақтылық пен тиімділікке назар аударатырып, шығындарды азайтады және Қытайдың ғарыш секторының әлеуетін жақсарту мақсатында қайта пайдалануға болатындай етіп жасалуда. Бұл зымыран Қытай стратегиясының негізгі элементі болып табылады және Қытай өзінің ғарыштық бағдарламасын дамытуды жалғастырып жатқан кезде жаһандық аренада оның инновациялар мен бәсекеге қабілеттілігін көрсетеді. Қытайдың айдағы сәтті миссиялардан ауыр жүктерді көтере алатын көп рет қолданылатын зымырандарды жасауға дейін ғарыштық амбициялары көптеген түрлі салаларда тұрақты түрде алға жылжуда. Бұл стратегиялық қадам Қытайды жалғасып жатқан АҚШ-Қытай ғарыш бәсекесінде негізгі ойыншы ретінде көрсетеді (Муштак, 2024).

Осы оқиғалардың барлығынан қалып қоймау үшін Ресей президенті Владимир Путин бірінші кезеңі 2027 жылға дейін іске қосылуы күтілетін жаңа орбиталық ғарыш станциясының жоспарларын жариялады. Путин адам басқарылатын ғарыш кеңістігіне ілесу үшін станцияның дер кезінде жетілдірілуі керектігін баса айтты. Бұл жаңа станция озық ғылыми-техникалық жетістіктерді біріктіріп, алдағы міндеттерді орындауға бағытталған. Ай бағдарламасы артта қалса да, Путин Айды зерттеуді жалғастыру міндетмесін растады және Айға ұшырудың келесі кестесі 2026 жылға ауыстырылғанын жариялады (Interfax.ru, 2023).

АҚШ болса, NASA арқылы ғарыштық зерттеулерде өзінің жетекші позициясын сақтап қалды және соңғы жылдары жеке сектордағы оқиғаларға бақылаушы болып қал-

ілерлемектеді. Бу стратегияк һамле, Қһн'и девам еден АБД-Қһн узай рекабетинде өнөмли бир ойунцу оларак конумландырмактадыр (Mush-taque, 2024).

Түм бу гелишмелерден гериде калынмамасы адина Русыа Devlet Башканы Владимир Путин, ilk ашамасынын 2027 ылына катар фаалиете ге-чмеси бекленен yeni бир йөрүнге узай истас-yonu планларыны дуйурду. Путин, инсанлы узай учушунда гериде калмамак ичин истасйонун заманында гелиштилmesi геректигини вургула-ды. Бу yeni истасйон, гелишмиш билимсел ве те-кнологияк башарлары бирлештирмөйи ве геелектеки гөвөвлери yerine гетирмөйи амачламактадыр. Her не катар ай програминда гериде калынма-сына каршин Путин, Ай араштырмаларына девам етме тааһһүдүнү доғрулады ве бу конуда бир сонраки Ай'а фыратма таквиминин 2026'ya ерте-лендигини ачкылады (Interfax.ru, 2023).

АБД ise узай араштырмаларындаки лидер кону-муну NASA үзеринден девам еттирмөкте олуп, сон ыллarda өзел сектөрдеки гелишмелере де сейircи калмайарак бу аландаки фирмаларла иш birliklerini артырмактадыр. Örneğин SpaceX Mayıs 2020'de NASA астронотларыны Uluslara-rасы Узай İstasyону'на ташиян ilk өзел ширкет олмуштур (Mushtaque, 2024). Түрkiye'nin узай програминин бир парчасы оларак Alper Geze-ravci ilk Түрк астронот оларак 19 Ocak 2024'de

май, осы саладағы компаниялармен ынты-мақтастығын арттыруда. Мысалы, SpaceX 2020 жылдың мамыр айында NASA астро-навттарын Халықаралық ғарыш станци-ясына тасымалдаған алғашқы жеке ком-пания болды (Муштак, 2024). Түркияның ғарыш бағдарламасының бір бөлігі ретінде Алпер Гезеравджи бірінші түрік астронав-ты ретінде 2024 жылдың 19 қаңтарында SpaceX компаниясының Falcon 9 ұшыру аппаратымен ғарыш станциясына жетті. Мұнда ол 13 әртүрлі эксперимент жасаған-нан кейін, 2024 жылдың 9 ақпанында сәтті түрде жерге қайтып оралды (Дуяр, 2024).

Нәтижесінде 1950 жылдардан бері АҚШ пен Кеңес Одағы арасындағы қақтығыспен корпоративтік деңгейде басталған бұл жарысқа SpaceX сияқты жеке компания-лардың қатысуы және ғарыштық тасымал саласындағы серпіліс болып табылатын Starship сияқты қайта пайдалануға болатын зымыран тасығыштардың іске қосылуымен ғарыштық жарыстың жандануы күтілуде. Алдағы кезеңде ғарышты зерттеудегі жаңа бағдарламалар мен бастамалар туралы жаңалықтарды АҚШ-тан бөлек Ресей мен Қытай сияқты елдерден де естуіміз әбден мүмкін.

SpaceX'in Falcon 9 fırlatma aracı ile Uzay istasyonuna ulaşmıştır. Burada 13 farklı deneyi gerçekleştirmesinin ardından 9 Şubat 2024'de başarılı bir şekilde dünya geri dönmüştür (Duyar, 2024).

Sonuç olarak, 1950'lerden itibaren ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki çekişmeyle kurumsal düzeyde başlayan bu yarışa SpaceX gibi özel şirketlerinde iştirak etmesi ve uzay taşımacılığı alanında çığır açan Starship gibi yeniden kullanılabilir fırlatma araçlarının hizmete alınmasıyla uzay yarışının yeniden canlanması beklenmektedir. Önümüzdeki dönemde ABD'ye ek olarak Rusya ve Çin gibi ülkelerden uzay araştırmaları konusunda yeni program ve girişimleri hakkında haberler duymamız kuvvetle muhtemeldir.

Кайнақча:

Aex.ru (2023). Roscosmos başkanı Yuri Borisov, Rus ay programının koordinasyonunda kaydedilen ilerleme hakkında konuştu. Alınan yer: <https://www.aex.ru/news/2023/4/12/255992/>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

Brumfiel, Geoff (2024). Üçüncü seferin cazibesi: SpaceX'in devasa Starship'i uzaya ulaşıyor. Alınan yer: <https://www.npr.org/2024/03/14/1238532760/spacex-starship-launch-test-flight-elon-musk>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

Detiniç, Gennadi (2024). SpaceX, Starship'i patlamadan uzaya fırlattı. Alınan yer: <https://3dnews.ru/1101696/tretiy-zapusk-starship-v-kosmos?CDOM=1>. Erişim tarihi: 09.04.2024.

Дереккөз:

Aex.ru (2023). Роскосмос басшысы Юрий Борисов Ресейдің Ай бағдарламасын үйлестірудегі жетістіктер туралы айтты. Сілтеме: <https://www.aex.ru/news/2023/4/12/255992/>. Қаралған күні: 21.04.2024.

Брумфил, Геофф (2024). Үшінші рет сүйкімділік: SpaceX-тің үлкен жұлдыздық кемесі ғарышқа жетеді. Сілтеме: <https://www.npr.org/2024/03/14/1238532760/spacex-starship-launch-test-flight-elon-musk>. Қаралған күні: 21.04.2024.

Детинич, Геннадий (2024). SpaceX Starship кемесін ғарышқа жармай ұшырды. Сілтеме: <https://3dnews.ru/1101696/tretiy-zapusk-starship-v-kosmos?CDOM=1>. Қаралған күні: 09.04.2024.

Дуяр (2024). Ғарышкер Альпер Гезеравжы, Түркияның алғашқы ғарыштық шытырман оқиғасымен тарихқа енді. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/astronot-alper-gezeravci-turkiyenin-ilk-insanli-uzay-seruveniyle-tarihe-gecti/3132345>. Қаралған күні: 09.04.2024.

Гарретсон, Питер және Хавард, Самуэль (2023). Starship-тің бірегейлігі. Сілтеме: [https://www.afrc.org/uploads/documents/Starship_\(SPR\)_-_2.22.23.pdf](https://www.afrc.org/uploads/documents/Starship_(SPR)_-_2.22.23.pdf). Қаралған күні: 21.04.2024.

History.com (2020). Ғарыш жарысы. Сілтеме: <https://www.history.com/topics/cold-war/space-race>. Қаралған күні: 21.04.2024.

Interfax.ru (2023). Путин ресейлік жаңа станцияның бірінші бөлігін орбитаға шығару мерзімін 2027 жылға дейін жариялады. Сілтеме: <https://www.interfax.ru/russia/927831>. Қаралған күні: 21.04.2024.

Литвинов, Никита (2024). Ғарыштық төңкеріс қарсаңында: Starship дегеніміз не және оның жаңа

Duyar (2024). Astronot Alper Gezeravcı, Türkiye'nin ilk insanlı uzay serüveniyle tarihe geçti. Alınan yer: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/astronot-alper-gezeravci-turkiyenin-ilk-insanli-uzay-seruveniyle-tarihe-gecti/3132345>. Erişim tarihi: 09.04.2024.

Garretson, Peter ve Havard, Samuel (2023). The Starship tekilliği. Alınan yer: [https://www.afpc.org/uploads/documents/Starship_\(SPR\)_-_2.22.23.pdf](https://www.afpc.org/uploads/documents/Starship_(SPR)_-_2.22.23.pdf). Erişim tarihi: 21.04.2024.

History.com (2020). The Space Race. Alınan yer: <https://www.history.com/topics/cold-war/space-race>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

Interfax.ru (2023). Putin, Rus yeni istasyonunun ilk bölümünün yörüngeye fırlatılması için 2027 tarihi'ni açıkladı. Alınan yer: <https://www.interfax.ru/russia/927831>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

Litvinov, Nikita (2024). Uzay devriminin eşiğinde: Starship nedir ve yeni uçuşundan neler beklenebilir? Alınan yer: <https://universemagazine.com/ru/na-poroge-kosmicheskoy-revolyuczii-cto-takoe-starship-i-chego-zhdat-ot-ego-pervogo-poleta/>. Erişim tarihi: 09.04.2024.

Mushtaque, Afifa (2024). Dünyanın en gelişmiş 5 ülkesi. Alınan yer: <https://www.insidermonkey.com/blog/5-most-advanced-countries-in-space-exploration-1247031/3/>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

SpaceX.com (2024). Dünya yörüngesine, Ay'a, Mars'a ve ötesine Starship hizmeti. Alınan yer: <https://www.spacex.com/vehicles/starship/>. Erişim tarihi: 21.04.2023.

Wattles, Jackie ve Strickland, Ashley (2023). SpaceX'in Starship roketi, açılış test uçuşu için havalandı ancak havada patladı. Alınan yer: <https://edition.cnn.com/2023/04/20/world/spacex-starship-launch-thursday-scn/index.html>. Erişim tarihi: 21.04.2024.

ұшуынан не күтуге болады? Сілтеме: <https://universemagazine.com/ru/na-poroge-kosmicheskoy-revolyuczii-cto-takoe-starship-i-chego-zhdat-ot-ego-pervogo-poleta/>. Қаралған күні: 09.04.2024.

Муштак, Афи́фа (2024). Әлемдегі ең дамыған 5 мемлекет. Сілтеме: <https://www.insidermonkey.com/blog/5-most-advanced-countries-in-space-exploration-1247031/3/>. Қаралған күні: 21.04.2024.

SpaceX.com (2024). Жер орбитасына, Айға, Марсқа және одан тыс жерге жұлдызды кеме қызметі. Сілтеме: <https://www.spacex.com/vehicles/starship/>. Қаралған күні: 21.04.2023.

Уотлес, Джэ́кки және Стри́кленд Эшлей (2024). SpaceX Starship зымыраны алғашқы сынақ ұшуы үшін көтерілді, бірақ ауада жарылып кетті. Сілтеме: <https://edition.cnn.com/2023/04/20/world/spacex-starship-launch-thursday-scn/index.html>. Қаралған күні: 21.04.2024.

INDUSTRIAL POLICY OF UZBEKISTAN

ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

Uzbekistan's economic reform and development are different than in other countries of Central Asia. The country's initial, post-independence policy was mainly based on gradual economic reforms, which allowed it to mitigate the negative effects of the collapse of the Soviet Union and maintain higher economic growth rates. Initially, dependent on raw materials exports such as gold and cotton, Uzbekistan's authorities decided to make its economy independent and self-sustainable. Industrial policy played a key role in achieving these goals.

According to Bae and Mah (2018), after the mid-1990s the government adopted a strategy to transform the economy from heavy dependence on agriculture and natural resources to a modern industrial economy. Instead of experiencing rapid deindustrialization, Uzbekistan conducted an industrialization policy, which had three aspects. First, the government tried to reduce its heavy reliance on the production and export of cotton and to achieve self-sufficiency in food by increasing grain production. Second, it pursued self-sufficiency in energy to become a net fuel exporter. Finally, it tried to increase the share of industry in GDP and that of machinery and equipment in both total

UZBEKISTAN PURSUED SELF-SUFFICIENCY IN ENERGY TO BECOME A NET FUEL EXPORTER

УЗБЕКИСТАН СТРЕМИЛСЯ К САМООБЕСПЕЧЕННОСТИ В ЭНЕРГЕТИКЕ, ЧТОБЫ СТАТЬ ЧИСТЫМ ЭКСПОРТЕРОМ ТОПЛИВА

Экономические реформы и развитие Узбекистана отличаются от других стран Центральной Азии. Первоначальная политика страны после обретения независимости была в основном основана на постепенных экономических реформах, которые позволили ей смягчить негативные последствия распада Советского Союза и сохранить более высокие темпы экономического роста. В начальный период, сохраняя зависимость от экспорта сырья, такого как золото и хлопок, власти Узбекистана решили сделать свою экономику независимой и самодостаточной. Индустриальная политика сыграла ключевую роль в достижении этих целей.

По мнению Бэ и Мах (2018), после середины 1990-х годов правительство приняло стратегию по преобразованию экономики от сильной зависимости от сельского хозяйства и природных ресурсов к современной индустриальной экономике. Вместо быстрой деиндустриализации Узбекистан проводил политику индустриализации, которая имела три аспекта. Во-первых, правительство пыталось уменьшить свою сильную зависимость от производства и экспорта хлопка и достичь самообеспеченности продовольствием за счет

industrial outputs and exports. Uzbekistan's government has taken industrial policy measures, including tax and financial incentives, state orders, a policy selectively welcoming FDI, protection from import and promotion of export, and exchange-rate management.

According to the Strategy of Development of New Uzbekistan for 2022-2026, to accelerate the development of the national economy and provide high growth rates, the country's industrial policy aimed at increasing the share of industry in GDP and the volume of industrial production by 1.4 times. Within the Strategy, Uzbekistan planned to liberalize energy markets, organize copper industry clusters, and develop the chemical and gas chemical industries, bringing the level of natural gas processing from 8 to 20%. Furthermore, the government planned continuing localization efforts in the auto industry with an increase in production volume by 1.4 times and its export by 2 times. It was expected that an industrial cluster of agricultural machinery would be created; the volume of leather and footwear and pharmaceutical industries production would increase by 3 times. The electrical industry production was planned to double and exports to triple (President.uz, na). Later, Uzbekistan adopted the Strategy – 2030, where the previous goals were adjusted and updated. In particular, by 2030, the country plans to increase the share of industrial-technological products from 25 to 32%. At the same time, the country's labor productivity processing industry will be doubled. Uzbekistan will create a competitive environment in the automotive industry and increase production vol-

увеличения производства зерна. Во-вторых, оно стремилось к самообеспеченности энергоресурсами, чтобы стать чистым экспортером топлива. Наконец, оно попыталось увеличить долю промышленности в ВВП, а также долю машин и оборудования как в общем объеме промышленного производства, так и в экспорте. Правительство Узбекистана приняло меры промышленной политики, включая налоговые и финансовые стимулы, государственные заказы, политику избирательного поощрения прямых иностранных инвестиций, меры по защите от импорта и поощрения экспорта, а также управление обменным курсом.

Согласно Стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы, для ускорения развития национальной экономики и обеспечения высоких темпов роста индустриальная политика страны направлена на увеличение доли промышленности в ВВП и объемов промышленного производства в 1,4 раза. В рамках данной стратегии Узбекистан планировал либерализовать энергетические рынки, организовать кластеры медной промышленности, развивать химическую и газохимическую промышленность, доведя уровень переработки природного газа с 8% до 20%. Кроме того, правительство планировало продолжить работу по локализации в автопроме с увеличением объемов производства в 1,4 раза и экспорта в 2 раза. Ожидалось, что будет создан промышленный кластер сельскохозяйственного машиностроения; объем производства кожевенно-обувной и фармацевтической промышленности увеличится в 3 раза. Производство электротехнической индустрии планировалось удвоить, а экспорт утроить (President.uz, na). Позже Узбекистан принял Стратегию – 2030, где предыдущие цели были скорректированы и обновлены. В частности, к 2030 году страна планирует увеличить долю промышленно-технологической продукции с 25 до 32%. При этом производительность труда обрабатывающей промышленности страны увеличится вдвое. Узбекистан создаст конкурентную среду в автомобильной отрасли и увеличит объем производства до 1 миллиона автомобилей. Кроме того, правительство организует 8 научно-производ-

ume to 1 million cars. Moreover, the government will organize 8 research and production clusters in the areas of metal processing, mechanical engineering and electronics, transport and logistics, and agricultural productivity and yields. According to expectations of the government, more than 30 prestigious foreign brands to the leather and footwear industry will be attracted and added value will be increased by 5 times. Finally, the government aims to bring value added in the industry to \$45 billion and create 2.5 million high-income jobs (Lex.uz, 2024).

Indicators of industrial development in Uzbekistan show promising results. According to the World Bank (2024) data, the value-added industry increased from 11 billion in 2010 to 25 billion USD in 2022. Employment in industry (as % of total employment) increased from 20% in 2000 to 24% in 2022. In 2022, the share of manufacturing in GDP reached 19%, while in 2010 and 2015 it was respectively equal to 10% and 13%. Investments in fixed capital play an important role in industrial development. According to data from the Statistics Agency under the President of Uzbekistan (2024), a share of investment in fixed capital in GDP jumped from 22.7% in 2017 to 29.1% in 2018. The maximum level of this indicator was observed in 2019 when it amounted to 36.8% (in 2022 – 30%). A share of the state budget in investments in fixed capital also increased from 4.8% in 2017 to 8% in 2022 (9.3% in 2021). A share of foreign investments and loans in investments in fixed capital show significant changes. The indicator increased from 23.8% in 2017 to 42.8% in 2022. Attraction of foreign capital for the implementation of the industrial policy can accelerate the economic transformation process and improve the competitiveness of Uzbekistan's industrial sector.

**EMPLOYMENT IN
INDUSTRY INCREASED
FROM 20% IN 2000 TO
24% IN 2022**

**ЗАНЯТОСТЬ В
ПРОМЫШЛЕННОСТИ
УВЕЛИЧИЛАСЬ С 20%
В 2000 ГОДУ ДО 24%
В 2022 ГОДУ**

ственных кластеров в сферах металлообработки, машиностроения и электроники, транспорта и логистики, а также производительности и урожайности сельского хозяйства. По ожиданиям правительства, в кожевенно-обувную отрасль будет привлечено более 30 престижных иностранных брендов, а добавленная стоимость увеличится в 5 раз. Наконец, правительство стремится довести добавленную стоимость в отрасли до 45 миллиардов долларов и создать 2,5 миллиона рабочих мест с высоким доходом (Lex.uz, 2024).

Показатели индустриального развития Узбекистана показывают многообещающие результаты. По данным Всемирного банка (2024), промышленность с добавленной стоимостью увеличилась с 11 миллиардов долларов в 2010 году до 25 миллиардов долларов в 2022 году. Занятость в промышленности (в % от общей занятости) увеличилась с 20% в 2000 году до 24% в 2022 году. В 2022 году доля обрабатывающей промышленности в ВВП достигла 19%, а в 2010 и 2015 годах она была равна соответственно 10% и 13%. Инвестиции в основной капитал играют важную роль в промышленном развитии. По данным Агентства по статистике при Президенте Узбекистана (2024), доля инвестиций в основной капитал в ВВП подскочила с 22,7% в 2017 году до 29,1% в 2018 году. Максимальный уровень этого показателя наблюдался в 2019 году, когда он составил 36,8% (в 2022 году – 30%). Доля госбюджета в инвестициях в основной капитал также выросла с 4,8% в 2017 году до 8% в 2022 году (9,3% в 2021 году). Доля иностранных инвестиций и кредитов в инвестициях в основной капитал претерпевает значительные изменения. Показатель увеличился с 23,8% в 2017 году до 42,8% в 2022 году. Привлечение иностранного капитала для реализации

The car industry remains one of the most controversial in Uzbekistan and many experts differently assess its achievements as a result of the country's industrial policy. Car production in Uzbekistan grew from 44 thousand in 1999 to 421 thousand in 2023, increasing by almost 10 times (Figure 1). According to Fergana Agency (2024), almost 1.7 million vehicles were sold in Uzbekistan in 2023, which is 18% more than a year earlier. As of January 1, 2024, the number of cars owned by individuals in Uzbekistan exceeded 4.02 million, of which almost 3.8 million are passenger cars. It is worth mentioning that car ownership is increasing in Uzbekistan. The indicator increased from 21 cars per 100 Uzbek households in 2010 to 57 cars in 2023.

Uzbekistan's state-owned company UzAvtosanoat (founded in 1992) dominates the internal market. To develop the car industry, initially, Uzbekistan attracted well-known multinationals from South Korea and the United States such as Daewoo Motors and General Motors, the technology of which could help to establish the foundations of the industry. Car manufacturing is Uzbekistan's priority industrial policy aimed at both import substitution and export promotion. Uzbekistan protects the internal market through trade policy instruments such as tariffs and regulations, provides tax preferences to the car industry, and uses monetary policy instruments to support it. UzAvtosanoat releases only a few new cars into the domestic market two or three times a year and exports most of the produced cars to the markets of CIS countries predominantly Russia and Kazakh-

промышленной политики может ускорить процесс экономической трансформации и повысить конкурентоспособность промышленного сектора Узбекистана.

Автомобильная промышленность остается одной из самых противоречивых в Узбекистане, и многие эксперты по-разному оценивают ее достижения как результат промышленной политики страны. Производство автомобилей в Узбекистане выросло с 44 тысяч в 1999 году до 421 тысячи в 2023 году, увеличившись почти в 10 раз (рисунок 1). По данным Fergana Agency (2024), в 2023 году в Узбекистане было продано почти 1,7 миллионов автомобилей, что на 18% больше, чем годом ранее. По состоянию на 1 января 2024 года количество автомобилей, принадлежащих физическим лицам, в Узбекистане превысило 4,02 миллиона, из них почти 3,8 миллиона – легковые. Стоит отметить, что в Узбекистане растет обеспеченность автомобилями. Показатель увеличился с 21 автомобиля на 100 узбекских домохозяйств в 2010 году до 57 автомобилей в 2023 году.

Государственная компания Узбекистана Узавтосаноат (основанная в 1992 году) доминирует на внутреннем рынке. Для развития автопрома на первых порах Узбекистан привлек известные транснациональные корпорации из Южной Кореи и США, такие как Daewoo Motors и General Motors, технологии которых смогли помочь заложить основы отрасли. Производство автомобилей является приоритетным направлением промышленной политики Узбекистана, направленной как на импортозамещение, так и на стимулирование экспорта. Узбекистан защищает внутренний рынок с помощью инструментов торговой политики, таких как тарифы и регулирование, предоставляет налоговые преференции автомобильной промышленности и использует инструменты денежно-кредитной политики для ее поддержки. Узавтосаноат выпускает на внутренний рынок лишь несколько новых автомобилей два-три раза в год и экспортирует большую часть произведенных автомобилей на рынки стран СНГ, преимущественно России и Казахстана, по конкурентоспособным ценам, что оставляет очень мало возможностей для получения

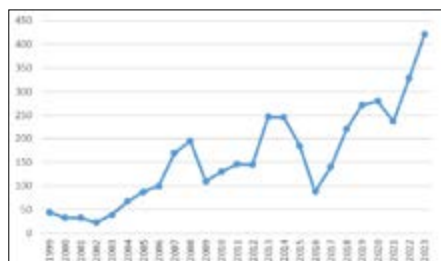

stan at competitive prices that leave very little room for profit. Instead, most of UzAvtosanoat's profits came from the domestic market. This situation habitually resulted in a paradox, where cars produced in Uzbekistan were more expensive on the domestic market than abroad. However, despite being a car-producing country, Uzbekistan is habitually unable to meet its domestic demand for new cars and import restrictions cause car shortages in the country (Olma, 2020). Galdini (2023) calls Uzbekistan's policy a 'backward form of industrialization' where multinationals form joint ventures with small countries to receive substantial amounts of subsidies and to manufacture relatively expensive cars for the protected Uzbek market.

Figure 1. Car production in Uzbekistan, thousand

Рисунок 1. Производство автомобилей в Узбекистане, тыс.

Source: Author's compilation using data from the OICA (2024).

Источник: составлено автором с использованием данных OICA (2024).

Uzbek independent economist Igor Tsoy criticizes the country's auto industry for its inefficiencies, higher prices for domestic consumers, uncompetitiveness, protectionism, and monopoly-related negative effects. According to Tsoy, to increase the competitiveness of Uzbekistan's auto industry, it is needed to reduce production costs, enter foreign markets, accelerate the process of localization and import substitution of components, parts and materials. Data on the localization level of Uzbekistan's

CAR PRODUCTION IN UZBEKISTAN GREW FROM 44 THOUSAND IN 1999 TO 421 THOUSAND IN 2023, INCREASING BY ALMOST 10 TIMES

ПРОИЗВОДСТВО АВТОМОБИЛЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ ВЫРОСЛО С 44 ТЫСЯЧ В 1999 ГОДУ ДО 421 ТЫСЯЧ В 2023 ГОДУ, УВЕЛИЧИВШИСЬ ПОЧТИ В 10 РАЗ

прибыли. Вместо этого большая часть прибыли Узавтосаноат поступает из внутреннего рынка. Эта ситуация закономерно приводит к парадоксу: автомобили, произведенные в Узбекистане, стоят на внутреннем рынке дороже, чем за рубежом. Однако, несмотря на то, что Узбекистан является страной-производителем автомобилей, он не в состоянии удовлетворить внутренний спрос на новые автомобили, а ограничения на импорт вызывают нехватку автомобилей в стране (Олма, 2020). Галдини (2023) называет политику Узбекистана «отсталой формой индустриализации», когда транснациональные корпорации создают совместные предприятия с небольшими странами для получения значительных сумм субсидий и производства относительно дорогих автомобилей для защищенного узбекского рынка.

Независимый экономист Узбекистана Игорь Цой критикует автомобильную промышленность страны за ее неэффективность, более высокие цены для внутренних потребителей, неконкурентоспособность, протекционизм и негативные последствия, связанные с монополией. По мнению Цоя, для повышения конкурентоспособности автопрома Узбекистана необходимо снизить себестоимость продукции, выйти на внешние рынки, ускорить процесс локализации и импортозамещения комплектующих, деталей и материалов. Данные об уровне локализации автопрома Узбекистана противоречивы и варьируются от 22% до примерно 50% (Podrobno.uz, 2019).

С 1 января 2023 года Узбекистан внедрил новое регулирование и продажу новых импортных автомобилей разрешили не только официальным дилерам производителей, но и другим импортерам. После этого различные компании и частные лица начали поставлять автомобили из-за границы – в основном из Китая. В

auto industry is controversial and varies from 22% to about 50% (Podrobno.uz, 2019).

From January 1, 2023, Uzbekistan introduced a new regulation and the sale of new imported cars was allowed not only to official dealers of manufacturers but also to other importers. After this, various companies and individuals began delivering cars from abroad - mainly from China. In 2023, Uzbekistan imported over 73 thousand cars, which is 2.4 times more than the previous year. Car deliveries from China increased 5.2 times, from 11.2 thousand in 2022 to more than 58 thousand units in 2023. Hence, in 2023 the share of China in total imports exceeded 79%. The value of imports increased to almost 1.8 billion USD, which is 2.9 times more than in 2021 (588.2 million USD). Despite higher car imports from South Korea, the United States, Germany and Japan, their share in total imports is decreasing. For instance, imports from Japan increased from 157 cars in 2022 to 419 cars in 2023 (Gazeta.uz, 2024).

From April 1, 2024 it was expected that Uzbekistan would tighten the procedure for importing cars. It was also planned to restore the procedure for selling new foreign cars

2023 году Узбекистан импортировал более 73 тысяч автомобилей, что в 2,4 раза больше, чем годом ранее. Поставки автомобилей из Китая выросли в 5,2 раза, с 11,2 тыс. в 2022 году до более 58 тыс. единиц в 2023 году. Таким образом, в 2023 году доля Китая в общем импорте превысила 79%. Стоимость импорта выросла почти до 1,8 миллиардов долларов США, что в 2,9 раза больше, чем в 2021 году (588,2 миллиона долларов США). Несмотря на рост импорта автомобилей из Южной Кореи, США, Германии и Японии, их доля в общем импорте снижается. Например, импорт из Японии увеличился со 157 автомобилей в 2022 году до 419 в 2023 году (Gazeta.uz, 2024).

С 1 апреля 2024 года ожидалось, что Узбекистан ужесточит порядок ввоза автомобилей. Также планировалось восстановить порядок продажи новых иностранных автомобилей через официальных дилеров. Более того, стало известно о возможном ограничении неофициального ввоза автомобилей китайской BYD. В указе президента от 18 марта об утверждении инвестиционного соглашения по организации производства электро- и гибридных автомобилей в Узбекистане содержится пункт о том, что инвестор – ком-

through official dealers. Moreover, it became known about a possible restriction on unofficial imports of cars from the Chinese BYD. The presidential decree dated March 18 on the approval of an investment agreement on organizing the production of electric and hybrid vehicles in Uzbekistan contains a clause that the investor – the BYD company – appealed to the government of Uzbekistan to limit the disorderly import of electric vehicles without an official guarantee (Gazeta.uz, 2024). It is worth noting that Chinese automaker BYD signed an investment agreement on organizing the production of electric and hybrid vehicles and their components in Uzbekistan by creating a joint venture with Uzavtosanoat. The planned production volume at the first and second stages of the investment project will be 50 thousand and with the completion of the third stage - 300 thousand cars per year (Kapital, 2023). The heads of car dealerships selling electric vehicles in Uzbekistan appealed to the President of Uzbekistan because of restrictions on car imports. A representative of the King Motors car dealership, which mainly sells BYD electric cars, said that the head of state has made great efforts to develop a green economy and popularize

пания BYD – обратилась к правительству Узбекистана с просьбой ограничить беспорядочный ввоз электромобилей без официальной гарантии (Gazeta.uz, 2024). Стоит отметить, что китайский автопроизводитель BYD подписал инвестиционное соглашение об организации производства электро- и гибридных автомобилей и их комплектующих в Узбекистане путем создания совместного предприятия с Узавтосаноат. Планируемый объем производства на первом и втором этапах инвестпроекта составит 50 тысяч, а с завершением третьего этапа - 300 тысяч автомобилей в год (Капитал, 2023). Руководители автосалонов, продающих электромобили в Узбекистане, обратились к Президенту Узбекистана из-за ограничений на импорт автомобилей. Представитель автосалона King Motors, который в основном продает электромобили BYD, рассказал, что глава государства приложил большие усилия для развития зеленой экономики и популяризации электромобилей среди населения. Автодилеры отмечают, что их товары остаются на границе Китая или границы Казахстана. Недавно в Агентстве по техническому регулированию сообщили, что изменения планировались ввести с 1 апреля, но

electric vehicles among the population. Car dealers mention that their goods remain on the border of China or the border of Kazakhstan. The Agency for Technical Regulation recently reported that the changes were planned to be implemented on April 1, but for now, the document is in draft status, i.e. the changes have not yet come into force (Knews.kg, 2024).

Uzbekistan actively engages in industrial cooperation with other Central Asian countries. For instance, Kazakhstan and Uzbekistan are building a plant for the production of kitchen stoves, vacuum cleaners, televisions, microwaves, and washing machines of the Uzbek brand Artel in the Karaganda region. The commissioning of the plant is planned for 2025. The project is divided into several stages, and the development potential is 8.95 billion USD, of which 7.97 billion USD is for export. According to local authorities of the Karaganda region, the enterprise will produce up to a million products per year and provide jobs for about 1.200 people. It is worth mentioning the implementation of another important project such as the launch of production of small-unit assembly of Chevrolet Onix cars in the Kostanay region, which is planned for the first quarter of 2024 on the basis of the SaryarkaAvtoProm plant (Kursiv, 2023).

Thus, Uzbekistan has already achieved many goals of its initial industrial policy using well-protected markets and strong measures of state support. Currently, the country set ambitious goals for its new industrial policy, aimed at increasing competitiveness and capacity. Attraction of foreign investments, multinationals, and industrial cooperation can strengthen Uzbekistan's economy. The government also needs to make a priority demand of Uzbek consumers and find solutions for the challenges such as monopoly in car production.

A SHARE OF FOREIGN INVESTMENTS AND LOANS IN INVESTMENTS IN FIXED CAPITAL INCREASED FROM 23.8% IN 2017 TO 42.8% IN 2022

ДОЛЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И КРЕДИТОВ В ИНВЕСТИЦИЯХ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ УВЕЛИЧИЛАСЬ С 23,8% В 2017 ГОДУ ДО 42,8% В 2022 ГОДУ

пока документ находится в статусе проекта, то есть изменения еще не вступили в силу (Knews.kg, 2024).

Узбекистан активно участвует в промышленном сотрудничестве с другими странами Центральной Азии. Например, Казахстан и Узбекистан строят в Карагандинской области завод по производству кухонных плит, пылесосов, телевизоров, микроволновых печей и стиральных машин узбекской марки Artel. Ввод завода в эксплуатацию запланирован на 2025 год. Проект разделен на несколько этапов, потенциал развития составляет 8,95 миллиардов долларов США, из которых 7,97 миллиардов долларов – на экспорт. По данным местных властей Карагандинской области, предприятие будет производить до миллиона продукции в год и обеспечит работой около 1200 человек. Стоит отметить реализацию еще одного важного проекта, такого как запуск производства мелкоузловой сборки автомобилей Chevrolet Onix в Костанайской области, который запланирован на первый квартал 2024 года на базе завода «СарыаркаАвтоПром» (Kursiv, 2023).

Таким образом, Узбекистан уже достиг многих целей своей первоначальной промышленной политики, используя хорошо защищенные рынки и сильные меры государственной поддержки. В настоящее время страна поставила амбициозные цели в своей новой промышленной политике, направленной на повышение конкурентоспособности и промышленного потенциала. Привлечение иностранных инвестиций, транснациональных корпораций и промышленное сотрудничество могут укрепить экономику Узбекистана. Правительству также необходимо сделать приоритетным спрос узбекских потребителей и найти решения для таких вызовов, как монополия в производстве автомобилей.

References:

- Bae, Eun, Young and Jai, Mah (2018). The role of industrial policy in the economic development of Uzbekistan. *Post-Communist Economies*, 31 (2): 1-18.
- Fergana Agency (2024). The cost of car registration in Uzbekistan has risen 68 times. Retrieved from <https://fergana.agency/news/133376/>. Accessed on 17.04.2024.
- Galdini, Franco (2023). 'Backward' industrialisation in resource-rich countries: The car industry in Uzbekistan. *Competition & Change*, 2023, 27 (3-4): 615-634.
- Gazeta.uz (2024). Car imports to Uzbekistan increased 2.4 times, from China - 5.2 times. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/ru/2024/02/06/auto-import/>. Accessed on 01.04.2024.
- Gazeta.uz (2024). Import of cars to Uzbekistan may be limited from April 1. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/ru/2024/03/31/auto-import/>. Accessed on 14.04.2024.
- Kapital (2023). They intend to launch production of electric vehicles in Uzbekistan in 2024. Retrieved from <https://kapital.kz/world/121644/proizvodstvo-elektromobiley-namereny-zapustit-v-uzbekistane-v-2024-godu.html>. Accessed on 10.04.2024.
- Knews.kg (2024). "Entrepreneurs can turn into criminals": Importers of electric vehicles in Uzbekistan appeal to the president. Retrieved from <https://knews.kg/2024/04/11/predprinimateli-mogut-prevratitsya-v-prestupnikov-importyory-elektromobiley-uzbekistana-obratilis-k-prezidentu/>. Accessed on 24.04.2024.
- Kursiv (2023). Kazakhstan and Uzbekistan will complete the construction of a plant for the production of household appliances in Saran by 2025. Retrieved from <https://kz.kursiv.media/2023-07-17/lgtn-householdappliances/>. Accessed on 10.04.2024.
- Lex.uz (2024). Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. About the Strategy "Uzbekistan – 2030". Retrieved from <https://lex.uz/ru/docs/6600404>. Accessed on 10.04.2024.
- Organisation Internationale des Constructeurs d'Automobiles (2024). Production statistics. Retrieved from <https://www.oica.net/production-statistics/>. Accessed on 02.04.2024.
- Olma, Nikolaos (2020). Monotonous motorscapes: Uzbekistan's car industry and the consolidation of a post-socialist shortage economy, *Central Asian Survey*, 40 (114): 1-16.
- Podrobno.uz (2019). GM Uzbekistan: power limit reached. What's next? Retrieved from https://podrobno.uz/redactor/GM-Uzbekistan-chno-dalshe/?PAGEN_1=11. Accessed on 05.04.2024.
- President.uz (na). Development Strategy of New Uzbekistan for 2022 – 2026. Retrieved from https://president.uz/ru/pages/view/strategy?menu_id=144. Accessed on 20.04.2024.
- Statistics Agency under the President of Uzbekistan (2024). Industry. Retrieved from <https://stat.uz/en/#>. Accessed on 08.04.2024.
- World Bank (2024). Uzbekistan. Retrieved from <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>. Accessed on 02.04.2024.

Источники:

- Агентство по статистике при Президенте Узбекистана (2024). Промышленность. Доступно по адресу: <https://stat.uz/en/#>. Дата обращения: 08.04.2024.
- Бэ, Ын, Ён и Джай, Мах (2018). Роль промышленной политики в экономическом развитии Узбекистана. *Посткоммунистические экономики*, 31 (2): 1-18.
- Всемирный банк (2024). Узбекистан. Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>. Дата обращения: 02.04.2024.
- Галдини, Франко (2023). «Отсталая» индустриализация в богатых ресурсами странах: Автомобильная промышленность Узбекистана. *Конкуренция и перемены*, 27 (3-4): 615-634.
- Капитал (2023). В Узбекистане намерены запустить производство электромобилей в 2024 году. Доступно по адресу: <https://kapital.kz/world/121644/proizvodstvo-elektromobiley-namereny-zapustit-v-uzbekistane-v-2024-godu.html>. Дата обращения: 10.04.2024.
- Курсив (2023). Казахстан и Узбекистан завершат строительство завода по производству бытовой техники в Сарани к 2025 году. Доступно по адресу: <https://kz.kursiv.media/2023-07-17/lgtn-householdappliances/>. Дата обращения: 10.04.2024.
- Олма, Николаос (2020). Монотонные автомобильные пейзажи: автомобильная промышленность Узбекистана и консолидация постсоциалистической дефицитной экономики, *Исследование Центральной Азии*, 40 (114): 1-16.
- Fergana Agency (2024). Стоимость регистрации автомобиля в Узбекистане выросла в 68 раз. Доступно по адресу: <https://fergana.agency/news/133376/>. Дата обращения: 17.04.2024.
- Gazeta.uz (2024). Импорт автомобилей в Узбекистан увеличился в 2,4 раза, из Китая – в 5,2 раза. Доступно по адресу: <https://www.gazeta.uz/ru/2024/02/06/auto-import/>. Дата обращения: 01.04.2024.
- Gazeta.uz (2024). Ввоз автомобилей в Узбекистан может быть ограничен с 1 апреля. Доступно по адресу: <https://www.gazeta.uz/ru/2024/03/31/auto-import/>. Дата обращения: 14.04.2024.
- Knews.kg (2024). «Предприниматели могут превратиться в преступников»: Импортёры электромобилей в Узбекистане обращаются к президенту. Доступно по адресу: <https://knews.kg/2024/04/11/predprinimateli-mogut-prevratitsya-v-prestupnikov-importyory-elektromobiley-uzbekistana-obratilis-k-prezidentu/>. Дата обращения: 24.04.2024.
- Lex.uz (2024). Указ Президента Республики Узбекистан. О Стратегии «Узбекистан – 2030». Доступно по адресу: <https://lex.uz/ru/docs/6600404>. Дата обращения: 10.04.2024.
- Organisation Internationale des Constructeurs d'Automobiles (2024). Статистика производства. Доступно по адресу: <https://www.oica.net/production-statistics/>. Дата обращения: 02.04.2024.
- Podrobno.uz (2019). GM Узбекистан: достигнут лимит мощности. Что дальше? Доступно по адресу: https://podrobno.uz/redactor/GM-Uzbekistan-chno-dalshe/?PAGEN_1=11. Дата обращения: 05.04.2024.
- President.uz (na). Стратегия развития нового Узбекистана на 2022–2026 годы. Доступно по адресу: https://president.uz/ru/pages/view/strategy?menu_id=144. Дата обращения: 20.04.2024.

7 MART 2024 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YÖNETİM KURULU TOPLANTISI GERÇEKLEŞTİRİLDİ.

2024 ЖЫЛДЫҢ 7 НАУРЫЗЫНДА ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТИ ЕУАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ БАСҚАРМА КЕҢЕСІНІҢ МӘЖІЛІСІ ӨТТІ.

7 Mart 2024 tarihinde Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Yönetim Kurulu Toplantısı gerçekleştirildi. Enstitü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur'un başkanlığında gerçekleşen toplantıya Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Yardımcıları Prof. Dr. Mustafa Nursoy ve Doç. Dr. Aynaş Oşibayeva ile öğretim üyesi Dr. Mustafa Giritlioğlu katıldı.

Институт директоры доцент, доктор Суат Бейлурдің төрағалығымен өткен жиынға Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің вице-ректорлары – профессор, доктор Мұстафа Нурсой мен медицина ғылымдарының кандидаты, доцент Айнаш Ошибаева, сондай-ақ оқытушы, доктор Мұстафа Гиритлиоглу қатысты. Басқарма Кеңесі күн тәртібіндегі мәселелерді талқылап, ағымдағы жобалар мен жұмыстар жөнінде пікір алмасты.

Gündemdeki konuları görüşen Yönetim Kurulu, devam eden proje ve çalışmalar hakkında da görüş alışverişinde bulundu.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

14 MART 2024 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ DOÇ. DR. SUAT BEYLUR, KAZAK GAZETELERİ BİRLİĞİ'NİN DÜZENLEDİĞİ "KAZAKİSTAN'IN SOSYAL YAPISI VE GÜNCEL MESELELERİ" KONULU PANELE KATILDI.

14 НАУРЫЗ 2024 ЖЫЛЫ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ, ДОЦЕНТ ДОКТОР СУАТ БЕЙЛҰР, ҚАЗАҚ ГАЗЕТТЕРІ ОДАҒЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРҒАН «ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ПАНЕЛЬГЕ ҚАТЫСТЫ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur, Kazak Gazeteleri Birliği tarafından 14 Mart 2024 tarihinde düzenlenen "Kazakis-

Avrasya Araştırma Enstitüsü

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры доцент доктор Суат Бейлұр, панель барысында «Көпмәдениеттілік және

Avrasya Araştırma Enstitüsü

tan'ın Sosyal Yapısı ve Güncel Meseleleri" konulu panele katılarak, "Çokkültürcülük ve Dil Politikaları" konulu bir bildiri sundu. Panel, "Akikat" dergisi baş editörü Dauircan Tölebayev'in moderatörlüğünde gerçekleşti. Doç. Dr. Suat Beylur, bildirisinde, Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) üye ülkelerde uygulanan dil politikaları ve çokkültürlülüğün tarihi perspektifini de ele alan mukayeseli değerlendirmelerde bulundu. Ayrıca TDT içerisinde entegrasyon çalışmalarında ülke liderlerinin ortaya koyduğu strateji ve vizyonun önemine dikkat çekti.

Program çerçevesinde bir araya gelen Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur ile "Akikat" Dergisi Baş Editörü ve Kazak Gazeteleri Birliği Başkanı Dauircan Tölebayev, kurumlar arasında yürütülebilecek muhtemel iş birliği perspektiflerini de görüştüler.

тіл саясаты» тақырыбында баяндама жасады. Панель «Ақиқат» журналының бас редакторы Дәуіржан Төлебаевтың модераторлығымен өтті. Доцент доктор Суат Бейлүр өз баяндамасында Түркі Мемлекеттері Ұйымына (ТМҰ) мүше елдерде қолданылатын тіл саясаттары мен көпмәдениеттіліктің тарихи перспективасын қамтитын салыстырмалы сараптамалар жасады. Сондай-ақ, ТМҰ шеңберінде интеграция жұмыстарында ел басшыларының ұсынған стратегиясы мен көзқарасының маңыздылығына назар аударды. Бағдарлама аясында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры доцент доктор Суат Бейлүр және «Ақиқат» журналының бас редакторы, Қазақ газеттері одағының төрағасы Дәуіржан Төлебаев мекемелер арасында жүзеге асырылуы мүмкін ынтымақтастық перспективаларын талқылады.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

18 MART 2024 TARİHİNDE DATÜB BAŞKAN YARDIMCISI RASSUL AKHMEDOV VE SANA INTERNATIONAL RESEARCH CENTER GENEL DİREKTÖRÜ BAUYRZHAN SERZSHANOV, AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜ ZİYARET ETTİ.

2024 жылдың 18 наурызында дүниежүзілік Ахыска Түріктері Бірлігінің (ДАТҮБ) басқарма мүшесі Рассул Ахмедов және SANA Халықаралық зерттеу орталығының бас директоры Бауыржан Сержанов Еуразия ғылыми-зерттеу институтында болды.

18 Mart 2024 tarihinde Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) Başkan Yardımcısı Rassul

2024 жылдың 18 наурызында Дүниежүзілік Ахыска Түріктері Бірлігінің (ДАТҮБ) Басқарма мүшесі Рассул Ахмедов және SANA Халықаралық зерттеу орталығының Бас директоры Бауыржан Сержанов Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Суат Бейлурмен кездесті. Кездесу барысында ДАТҮБ және Институт арасында жүзеге асырылатын әріптестік мәселелері талқыланды. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Суат Бейлур, Бауыржан Сержанов пен Рассул Ахмедовке жылы қабылдаулары үшін алғыс айтты.

Akhmedov ile SANA International Research Center Genel Direktörü Bauyrzhan Serzshanov, Enstitü'ye yaptıkları ziyarette Doç. Dr. Suat Beylur ile görüştü. Görüşmede, DATÜB ile Enstitü arasında gerçekleştirilecek iş birliği hususları görüşüldü. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur, Bauyrzhan Serzshanov ile Rassul Akhmedov'a nazik ziyaretlerinden dolayı teşekkür etti.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

18 MART 2024 TARİHİNDE MÜTEVELLİ HEYET BAŞKANIMIZ PROF. DR. MUHİTTİN ŞİMŞEK'İN KATILIMIYLA AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NDE İSTİKLAL MARŞI'NIN KABULÜ VE ÇANAKKALE ŞEHİTLERİNİ ANMA PANELİ DÜZENLENDİ.

2024 ЖЫЛДЫҢ 18 НАУРЫЗЫНДА ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА ӨКІЛЕТТІ КЕҢЕС ТӨРАФАСЫ ПРОФЕССОР, ДОКТОР МҰХИТТИН ШИМШЕКТИҢ ҚАТЫСУЫМЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ӘНҰРАННЫҢ ҚАБЫЛДАНУЫ ЖӘНЕ ЧАНАККАЛЕ ШЕЙІТТЕРІН ЕСКЕ АЛУҒА АРНАЛҒАН ПАНЕЛ ӨТТІ.

18 Mart 2024 tarihinde Avrasya Araştırma Enstitüsünde, İstiklal Marşı'nın kabulü ve Çanakkale Deniz Zaferi'nin yıl dönümü dolayısıyla anma paneli düzenlendi. Programa, T.C. Almatı Başkonsolosu Evren Müderrisoğlu, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek, TÜRKSOY Yazarlar Birliği Başkanı Ulugbek Esdaulet ile Almatı'da faaliyet gösteren yükseköğretim ve medya kuruluşlarının temsilcileri katıldı.

Panel, bir dakikalık saygı duruşu sornasında Kazakistan ve Türkiye milli marşlarının icrasıyla başladı. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur'un moderatörlüğünde gerçekleştirilen panelde, T.C. Almatı Başkonsolosu Evren Müderrisoğlu, Çanakkale Zaferi'nin Türkiye açısından tarihi ve jeopolitik önemine ilişkin değerlendirmelerde bulundu.

Programa çevrimiçi olarak katılan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek, konuşmasında, Çanakkale Zaferi'nin, Türk milletinin birlik ve kardeşlik ruhuyla elde ettiği tarihi bir destan olduğunu ve bu zaferin sadece Türkiye için değil, tüm Türk Dünyası için önemli olduğunu ifade etti. Şimşek, Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Avrasya Araştırma Enstitüsü

2024 жылдың 18 наурызында Еуразия ғылыми-зерттеу институтында тәуелсіздік әнұранының қабылдануы және Чанаккале теңіз жеңісіне орай арнайы панель өтті. Шараға Түркияның Алматыдағы Бас консулы Еврен Мүдerrисоғлу, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Өкілетті Кеңес төрағасы, профессор, доктор Мұхиттин Шимшек, ТҮРКСОЙ Жазушылар Одағының Төрағасы Ұлықбек Есдаulet және Алматыдағы жоғары оқу орындары мен БАҚ өкілдері қатысты.

Панель бір минуттық үнсіздіктен кейін Қазақстан мен Түркияның ұлттық әнұрандарын орындалуымен басталды. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Суат Бейлурдің модераторлығымен өткен панельде, Түркияның Алматыдағы Бас консулы Еврен Мүдerrисоғлу Чанаккале жеңісінің Түркия үшін тарихи және геосаяси маңызы туралы көзқарасын білдірді.

Бағдарламаға онлайн түрде қатысқан Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Өкілетті Кеңес төрағасы, профессор, доктор Мұхиттин Шимшек сөзінде Чанаккале жеңісінің түрік халқының бірлік пен татулық рухымен жеткен тарихи батырлық екенін және бұл жеңістің тек Түркия үшін ғана емес, бүкіл Түркі әлемі үшін маңызды екенін айтты. Шимшек, Гази Мұстафа Кемал Ататүрік бастаған барлық шейіттерге алғысын білдіріп, іс-шараға қатысқан барша қатысушыларға ризашылығын жеткізді.

başta olmak üzere, tüm şehitlere şükranlarını sunarak, etkinliğe katılanlara teşekkür etti.

Panelde, İstiklal Marşı'nın Kazakça çevirisinden örnekler sunan TÜRKSOY Yazarlar Birliği Başkanı Ulugbek Esdaulet, eserin sanatsal yapısı ve poetik betimlemelerinin gücü üzerine değerlendirmeler yaptı ve Mehmet Akif Ersoy'un kişiliği ile aynı dönemde yaşamış Kazak ve Türk Dünyası şahsiyetlerinin mücadelelerinden ve biyografilerinden karşılaştırmalar yaptı. Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Nurat İlyas, konuşmasında Çanakkale Zaferi'nin Avrasya ve Türk Dünyası için jeopolitik süreçteki önemini vurgulayarak, bu zaferin günümüzde Kazakistan ve diğer Türk Devletleri için de önemli bir dönüm noktası olduğunu üzerinde durdu.

Panel, katılımcıların soru ve görüşleriyle tamamlandı.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

Панельде Тәуелсіздік әнұраның қазақ тіліне аудармасынан үзінділер ұсынған ТҮРКСОЙ Жазушылар бірлестігінің төрағасы Ұлықбек Есдаулет шығарманың өнерлік құрылымы мен поэтикалық бейнелеулерінің күші туралы пікірін білдірді, сонымен бірге Мехмет Акиф Ерсойдың тұлғасымен бір уақытта өмір сүрген қазақ және түркі дүниесі қайраткерлерінің күресі мен өмірбаяндарын салыстырды. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық Университетінің оқытушысы, доктор Нұрат Ілияс өз сөзінде Чанаккале жеңісінің Еуразия және Түркі әлемі үшін геосаяси үдерістегі маңызын атап өтіп, бұл жеңістің бүгінгі күні Қазақстан мен басқа да Түркі мемлекеттері үшін маңызды бетбұрыс нүктесі болғанын жеке атап өткен болатын.

Панель қатысушылардың сұрақтары мен пікірлерімен аяқталды.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

Avrasya Araştırma Enstitüsü

25 MART 2024 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ İLE ALMATI BAŞKONSOLOSLUĞU'NUN BİRLİKTE ORGANİZE ETTİĞİ İFTAR PROGRAMINDA, ALMATI'DA MUKİM ARAŞTIRMA MERKEZİ VE DÜŞÜNCE KURULUŞLARI TEMSİLCİLERİ BİR ARAYA GELDİ.

2024 ЖЫЛДЫҢ 25 НАУРЫЗЫНДА ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ МЕН АЛМАТЫДАҒЫ ТҮРКИЯ БАС КОНСУЛДЫҒЫНЫҢ БІРЛЕСІП ҰЙЫМДАСТЫРҒАН АУЫЗАШАР БАҒДАРЛАМАСЫНА АЛМАТЫДАҒЫ ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТАРЫ МЕН САРАПТАМА ОРТАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӨКІЛДЕРІ ҚАТЫСТЫ.

25 Mart 2024 tarihinde Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur ve T.C. Almatı Başkonsolosu Evren Müderrisoğlu'nun ev sahipliğinde düzenlenen iftar programın-

2024 жылдың 25 наурызында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Суат Бейлур мен Түркияның Алматыдағы Бас консулы Еврен Мүдerrисоғлуның бастама көтеруімен ұйымдастырылған ауызашарда Алматыда орналасқан жоғары оқу орындары, зерттеу институттары, сараптама орталықтары, азаматтық қоғам ұйымдары және БАҚ өкілдері бас қосты. Доцент, доктор Суат Бейлур өз сөзінде әрдайым ынтымақтас мекемелермен және ұйымдармен Рамазан, Наурыз сынды мерейлі күндерде де кездесу қажеттілігіне тоқталып өтті.

da Almatı'da faaliyet gösteren yükseköğretim kurumları, araştırma enstitüleri, düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ile medya temsilcileri bir araya geldi. Doç. Dr. Suat Beylur, program açılışında yaptığı selamlama konuşmasında her zaman iş birliği içerisinde olunan kurum ve kuruluşlarla Ramazan ve Nevruz gibi böylesine önemli günlerde de buluşuyor olmanın önemine değindi.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

9 NİSAN 2024 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ TARAFINDAN "ORTA ASYA'DA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ENERJİ ALANINDA İŞBİRLİĞİ" KONULU ULUSLARARASI KONFERANS DÜZENLENDİ.

2024 жылдың 9 сәуірінде Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ұйымдастыруымен «Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі және энергетика саласындағы ынтымақтастық» тақырыбында халықаралық конференция өтті.

9 Nisan 2024 tarihinde Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Cengizhan Canal'tay'ın moderatörlüğünde "Orta Asya'da İklim Değişikliği ve Enerji Alanında İşbirliği" konulu uluslararası konferans düzenlendi. Çevrimiçi düzenlenen konferansa Kazakistan, Kırgızistan ve Polonya'dan akademisyenler katıldı.

2024 жылдың 9 сәуірінде Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтайдың модераторлығымен «Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі және энергетика саласындағы ынтымақтастық» тақырыбында халықаралық конференция өтті. Онлайн форматында конференцияға Қазақстан, Қырғызстан және Польшаның ғалым-зерттеушілері қатысты.

Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі, Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» жобасы аясындағы экологиялық дипломатия және Қазақстанның жаңартылатын энергия саласындағы саясаты туралы пікірлер мен ұсыныстар талқыланды. Конференцияда Қазақстаннан Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтай, Қырғызстаннан Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауылшаруашылық өнімдері ұйымының ғылыми қызметкері Еркін Исаев және Польшаның Кивитас колледжінің (Collegium Civitas) Саясат және халықаралық қатынастар институтының ғылыми қызметкері Катаржина Скиерт-Анджэок баяндама жасады.

Конференцияда доктор Еркін Исаев Қырғызстанда Жапонияның Цукуба университетімен бірлестікте жүзеге асырылатын климат пен жауын-шашынды болжауға арналған болашақ жобаларын таныстырды.

The screenshot shows a Zoom meeting interface with a presentation slide. The slide is titled "Renewable Energy Potential of Kazakhstan" and "Electricity Gridlines and Solar Power Stations". The text on the slide reads: "Alongside with rich natural resources, land of Kazakhstan has a great potential for renewable energy especially solar and wind. For wind more than half of its landmass has a wind speed of 4-5 m/s and in many locations this speed increases up to 8-10 m/s. On this point 5 m/s is enough to establish wind turbines and higher 8 m/s considered to be exceptional. As for solar the energy capacity is around 2,200 to 3,000 hours per year with average insolation of 1,300-1,800 kW/m² per year." The map shows a network of red and blue lines representing electricity gridlines and yellow dots representing solar power stations across Kazakhstan. The Zoom interface includes a toolbar at the top and a video feed of a participant named Cengizhan Ca... in the top right corner.

Орта Азияда іклім деғісіклігі, Қін'ін Кушак Yol Projesi kapsamında екологі дипломасисі ve Kazakistan'ın yenіленебіл енежі алаңдакі політалары конуларında гөрүш ve өнерілер деđerлендірді. Конферанста, Kazakistan'dан Аврасыа Араştırма Enstitüsü Мүдүр Yardımcısı Cengizhan Canaltay, Kırgızistan'dan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Ürünleri Teşkilatı uzmanı Erkin Hayev, Polonya'dan Svitasl Politoloji ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü uzman Katarzyna Skiert-Andrzejuk bildirilerini sundu.

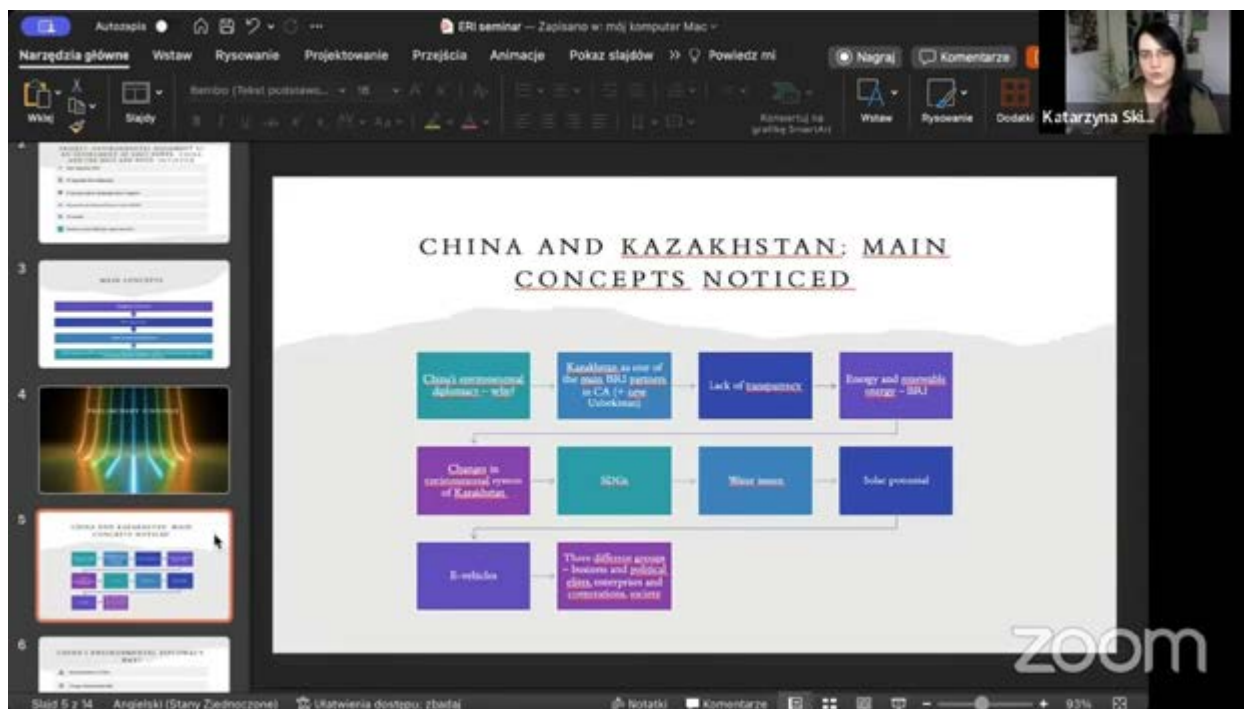
Конферанста, Dr. Erkin İsayev, Japonya'nın Tsukuba Üniversitesi iş birliğinde Kırgızistan üzerine gerçekleştirilen gelecek iklim ve yağış projeksiyon projelerinden bahsetti. Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerindeki yağış miktarı ve hava durumuna dair yapmış oldukları hesaplamaları yanı sıra, Орта Азия bölgesi geneline dair analizlerini de paylaştı. Tarihsel veriler ile güncel bulgulara dayanarak yaptıkları hesaplamalarda küresel ısınma eğilimden Орта Азия bölgesinin önemli ölçüde etkilenebileceğini ve bu yüzyılın sonuna kadar bölgedeki ısının yaklaşık 6 derece artabileceğini ifade etti. Bu nedenle bölgede kuraklık ve sel vakalarının daha sıklıkla görülebileceğini sözlerine ekledi.

Polonya'dan Svitasl Politoloji ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü uzmanı Katarzyna Skiert-Andrzejuk Қін'ін Кушак Yol Projesi

Олар Қырғызстанның әртүрлі аймақтарındaғы жауын-шашын мөлшері мен ауа-райы жағдайына қатысты есептеулерінен бөлек, жалпы Орталық Азия аймағына қатысты талдауларымен де бөлісті. Оның айтуынша, тарихи деректер мен қазіргі нәтижелерге сүйене отырып, Орталық Азия аймағы жаһандық жылыну үрдісінен айтарлықтай зардап шегуі мүмкін, өйткені осы ғасырдың соңына қарай аймақтағы температура шамамен 6 градусқа көтерілу ықтималдығы жоғары. Осы себептен аймақта қуаңшылық пен су тасқыны жиі орын алуы мүмкін болатынын айтты.

Польшаның Кивитас колледжінің (Collegium Civitas) Саясат және халықаралық қатынастар институтының ғылыми қызметкері Катаржина Скиерт-Анджеэк экология дипломатиясына арналған баяндамасында Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» жобасы аясындағы Қытай мен Қазақстан арасындағы экология және жаңартылатын энергия салаларындағы қарым-қатынастарға жасаған талдауын ұсынды. Ол Қазақстандағы көлік инфрақұрылымы көптеген жергілікті және халықаралық ынтымақтастықтардың арқасында жаңартылып жатқанын және оларды жүзеге асырудағы «Бір белдеу, бір жол» жобасының

Avrasya Araştırma Enstitüsü

kapsamında ekoloji diplomasisi konulu sunumunda bu proje çerçevesinde Çin ve Kazakistan arasındaki ekoloji ve yenilenebilir enerji alanlarındaki ilişkileri değerlendirdi. Kazakistan'da pek çok yerli ve uluslararası iş birliğiyle ulaşım altyapısının yenilenmekte olduğunu ve bunların gerçekleştirilmesinde Kuşak Yol Projesinin oynadığı rolün etkinliğine dair araştırmalar yürütmekte olduğunu ifade etti. Öte yandan Çin'in yürütmekte olduğu yeşil çevreci enerji politikasının yenilenebilir enerji alanında kendisine yeni pazarlar açması gibi alternatif planlarının da olabileceğini belirtti.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Cengizhan Canaltay, Kazakistan'ın yenilenebilir enerji alanındaki tarihsel ve güncel gelişmeleri ele alan sunumunda öncelikle ülkenin sahip olduğu zengin güneş ve rüzgar enerjisi potansiyelinden bahsetti. Bunun ekonomiye kazandırılması noktasında yatırımcılara sunulan imkanlar, ihaleler hakkında bilgiler ile gelecek projeksiyonları hakkında çeşitli bilgiler paylaşarak sunumunu tamamladı. Bildirilerin sunulmasının ardından konferans, soru ve görüş oturumunun tamamlanmasıyla sona erdi.

rölinin тиімділігі бойынша зерттеу жүргізіп жатқандығын айтты. Екінші жағынан, ол Қытайдың жасыл және экологиялық таза энергетикалық саясатының жаңартылатын энергия саласында жаңа нарықтар ашу сияқты балама жоспарлары болуы мүмкін екенін мәлімдеді.

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтай Қазақстандағы жаңартылатын энергия саласындағы тарихи және ағымдағы мәселелерге арналған баяндамасында алдымен еліміздің күн және жел энергиясының бай әлеуетіне тоқталды. Ол инвесторларға ұсынылатын мүмкіндіктер, тендерлер туралы ақпарат және оны экономикаға енгізудегі болашақ болжамдар туралы түрлі ақпараттармен бөлісу арқылы өз баяндамасын қорытындылады.

Баяндамалардан кейін конференция сұрақ-жауап және пікір алмасумен аяқталды.

10 NISAN 2024 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ UZMAN ARAŞTIRMACISI PROF. GULNAR NADİROVA “KAZAKİSTAN’DA YÜKSEKÖĞRETİM: BAĞIMSIZLIK SONRASI DEĞİŞİM” KONULU SEMİNER VERDİ.

2024 ЖЫЛДЫҢ 10 СӘУІРІНДЕ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ, ПРОФЕССОР ГҮЛНАР НАДИРОВА «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ: ТӘУЕЛСІЗДІКТЕН КЕЙІНГІ ӨЗГЕРІСТЕР» ТАҚЫРЫБЫНДА СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Ekonomi, Yönetim ve Hukuk Fakültesi öğrenci ve araştırmacılarına yönelik düzenlenen seminerde Prof. Gulnar Nadirova Kazakistan’daki yükseköğretim alanının tarihesine, değişim süreci içerisinde karşılaşılan sorunlara ve günümüzdeki güncel durumuna değinerek çeşitli bilgiler sundu. Seminerine Kazakistan’da yükseköğretim alanının güncel durumuna değinerek ülke çapında son bilgilere göre 116 üniversite olduğunu ve bu sayının yıllar itibarıyla sıklıkla değişebildiğini dile getirdi. Bunun ana nedenleri arasında bazı üniversitelerin kapandığını ve başka yeni üniversitelerin açılmakta olduğunu gösterdi. Öte yandan toplam öğrenci sayısı ile devlet tarafından verilen burslara değinerek her iki sayının da yıllar itibarıyla artmakta olduğunu ifade etti.

Genel olarak ülke çapında yükseköğretime erişimde öğrencilerin herhangi sorunla karşılaşmadığını belirtirken, ülke çapında verilen eğitim seviyesinin farklılıklar gösterdiğini, bunun da öğrencilerin aldıkları eğitim kalitesine yansımakta olduğunu vurguladı. Üniversiteler açısından son dönemlerde önemi gittikçe artan küresel reyting listelerinde yer alma hedeflerinin yükseköğretim kurumlarının ve

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің экономика, басқару және құқық факультетінің студенттері мен ғылыми қызметкерлеріне арналған семинарда профессор Гүлнар Надирова Қазақстандағы жоғары білім саласының тарихына, өзгерістер барысында кездесетін мәселелерге және оның қазіргі жағдайына тоқталып, жан-жақты ақпараттар берді. Ол өз семинарында Қазақстандағы жоғары білім берудің қазіргі жағдайын сипаттап, соңғы мәліметтер бойынша елімізде 116 жоғары оқу орны бар екенін және бұл санның жылдан жылға жиі өзгеруі мүмкін екендігін айтты. Оның басты себебі ретінде кейбір университеттердің жабылып, басқа да жаңа оқу орындарының ашылуын атады. Екінші жағынан, студенттердің жалпы саны мен мемлекет тарапынан берілетін шәкіртақыларға тоқталып, екі санның да жыл санап артып келе жатқанына назар аударды.

Ол жалпы студенттердің еліміздің түкпір-түкпірінде жоғары оқу орындарына түсуде ешқандай мәселеге тап болмайтынын айта отырып, ел бойынша берілетін білім деңгейінің әртүрлі екенін және бұл студенттердің алатын білім сапасынан көрінетінін атап көрсетті. Соңғы жылдары университеттер үшін маңыздылығы арта түскен жаһандық рейтингтік тізімдерге ену мақсаты жоғары оқу орындары мен олардың қызметкерлеріне бөлек жауапкершіліктер жүктейтінін атап өтті. Осы стра-

Avrasya Araştırma Enstitüsü

Avrasya Araştırma Enstitüsü

çalışanlarına ayrı sorumluluklar yüklemekte olduğuna dikkat çekti. Bu strateji kapsamında önem arz eden konulardan birisinin uluslararasılaşma çabaları olduğuna dikkat çekerek gerek üniversite çapında gerekse devlet tarafından çeşitli inisiyatiflerin ortaya konulduğundan bahsetti. Bunlar arasında dünya çapında önde gelen üniversitelerin çeşitli bölümlerinin veya şubelerinin Kazakistan'ın farklı bölgelerinde açma girişimi ile üniversiteler tarafından yabancı öğrencilere sağlanan çeşitli kolaylıkların bulunduğunu belirtti. Seminerinin sonunda devlet tarafından atılması gereken adımlara değinen Nadirova, gelecek perspektiflerini değerlendirerek konuşmasını tamamladı.

тегия аясындағы маңызды мәселелердің бірі – интернационалдандыру жұмыстары екенін айта келе, университет көлемінде де, мемлекет тарапынан да түрлі бастамалар көтерілгенін тілге тиек етті. Оның айтуынша, Қазақстанның әртүрлі аймақтарында әлемнің жетекші университеттерінің түрлі кафедраларын немесе филиалдарын ашу бастамасы, сондай-ақ шетелдік студенттерге университеттер ұсынған түрлі мүмкіндіктер бар. Семинар соңында Нәдірова мемлекет тарапынан атқарылуы тиіс шараларға тоқталып, алдағы перспективаларды талдап шықты.

17 NISAN 2024 TARİHİNDE TÜRKİYE DİYANET VAKFI (TDV) HEYETİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜ ZİYARET ETTİ.

2024 ЖЫЛДЫҢ 17 СӘУІРІНДЕ ТҮРКИЯ ДІНИ ҚОРЫНЫҢ (ТДҚ) ДЕЛЕГАЦИЯСЫ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА БОЛДЫ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü

17 Nisan 2024 tarihinde Kazakistan Programı çerçevesinde Almatı'da bulunan Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Eğinç ve beraberindeki heyet, Enstitü bünyesinde yapılacak öğrenci seçimleri vesilesiyle Avrasya Araştırma Enstitüsü'nü ziyaret etti.

TDV'nin Kazakistan özelinde eğitim ve insani yardım alanındaki faaliyetlerine ilişkin bilgi veren Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Eğinç, ata topraklarında TDV'nin vizyonu ve misyonunu temsil etmekten ve aynı zamanda Kazakistan'daki kardeşlerinden aldığı sıcak etkileşim ve şahit olduğu Türkiye sevgisinden ötürü kıvanç ve memnuniyet duyduğunu dile getirerek, Türk-Kazak kardeşliğini daha da pekiştirilmesi için özveriyle çalışmalara devam edileceğini söyledi.

Enstitünün akademik faaliyetlerini tanıtan Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Suat Beylur, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Eğinç ve beraberindeki heyete nazik ziyaretlerinden dolayı teşekkür etti. Görüşmede öğrenci seçimleri dahil olmak üzere muhtemel iş birliği hususları görüşüldü.

2024 жылдың 17 сәуірінде Қазақстандағы сапары аясында Алматыда болған Түркия Діни Қоры (ТДҚ) бас директорының орынбасары Мехмет Эгинч және онымен бірге келген делегация студент қабылдау емтиханы кезінде Еуразия ғылыми-зерттеу институтында болып қайтты.

ТДҚ-нің Қазақстандағы білім және гуманитарлық көмек саласындағы қызметі туралы ақпараттандыра отырып, ТДҚ-нің бас директорының орынбасары Мехмет Эгинч ТДҚ-нің атақоныс жеріндегі көзқарасы мен миссиясын таныстырды. Қазақстандағы және Түркиядағы бауырларымен араласу кезінде екі жақтың бауырластығы жайында мақтаныш сезімін және сүйіспеншілігін білдіріп, қазақ-түрік бауырластығын одан әрі нығайту үшін аянбай еңбек ететінін мәлімдеді.

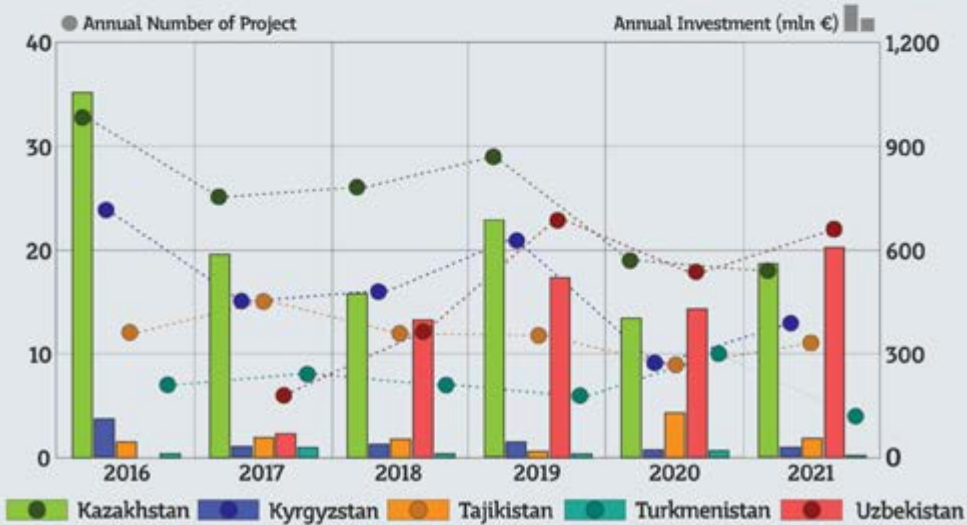
Институттың ғылыми жұмыстарымен таныстыра отырып, Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент доктор Суат Бейлур Түркия Діни Қоры (ТДҚ) бас директорының орынбасары Мехмет Эгинч пен онымен бірге келген делегацияға ізгі сапарлары үшін алғыс білдірді. Кездесу барысында ықтимал ынтымақтастық мәселелері, соның ішінде студент қабылдау мәселелері талқыланды.

ERI Infographic No. 61

Орталық Азия елдеріндегі Еуропа елдерінің инвестициясы
Orta Asya'da Avrupa Ülkelerinin Yatırımları
European Investments in Central Asia

Source: geopoliticalfutures.com (2022)

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2024). European Investments in Central Asia. ERI Infographics No. 61

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Nisan 2024 Sayı: 84
Сәуір 2024 жыл № 84